

JOSIFS ŠTEIMANS

SOCIOLOĢIJAS  
UN POLITOLOĢIJAS  
PROBLĒMAS



SOCIOLINGÜÍSTICAS  
UN POLÍGLOTO  
TRICÉNTRA

338818

2007-3  
481

L  
3

JOSIFS ŠTEIMANS

# SOCIOLOĢIJAS UN POLITOLOĢIJAS PROBLĒMAS

~ DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES  
AKADĒMISKAIS APGĀDS "SAULE" ~

2007

Šteimans J. *Socioloģijas un politoloģijas problēmas*. Daugavpils: Daugavpils  
Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule", 2007. 144 lpp.

Grāmatā "Socioloģijas un politoloģijas problēmas" tiek aplūkoti  
tēmas teorētiskie aspekti un to praktiskā nozīme.

Redaktors: **Valentīns Lukaševičs**

*Grāmata izdota ar Grigorija Nemcova atbalstu.*

Latvijas Nacionālā  
BIBLIOTĒKA

0308130429

ISBN 978-9984-14-348-4

© J. Šteimans, 2007

# SATURA RĀDĪTĀJS

Priekšvārds .....	5
1. Sabiedriskā sistēma un tās struktūra .....	7
2. Ideāli un intereses .....	10
3. Masu informācijas līdzekļi un uzskatu plurālisms .....	14
4. Ogists Konts, Herberts Spensers un utopiskais sociālisms .....	18
5. Anarhisms un marksisms .....	24
6. Ļeņinisms un staļinisms .....	30
7. Eiropas un ASV sociologi .....	34
8. Sabiedrības stratifikācija, socializācija un sociālā mobilitāte .....	39
9. Laulība un ģimene .....	43
10. Sabiedrības ekonomiskā sistēma un darba socioloģija .....	48
11. Kultūra un tās funkcijas .....	53
12. Izglītības un zinātnes socioloģija .....	58
13. Reliģijas socioloģija .....	62
14. Personības lomas vēsture un elites būtība .....	68
15. Sociāli-ekonomiskās formācijas. Evolūcija un revolūcija .....	72
16. Konkrētie empīriskie socioloģiskie pētījumi .....	77
17. Politoloģijas īpatnības un politiskie jēdzieni .....	81
18. Politiskās domas attīstība .....	86
19. Likumi un morāle .....	90
20. Valsts funkcijas un formas .....	95
21. Politiskie režīmi .....	99
22. Politiskās partijas .....	103
23. Sabiedriskās organizācijas un kustības .....	108

24. Cilvēks politikā .....	113
25. Politiskā darbība .....	117
26. Sociālie konflikti .....	121
27. Sociālā un nacionālā politika .....	126
28. Starptautiskā politika .....	130
29. Jurisprudence un cilvēku tiesības .....	135
Noslēgums .....	140
Atsauces .....	142

## PRIEKŠVārds

Nihilisti un skeptiķi uzskata sabiedriskās zinātnes par mākslas nozari, kas atšķirībā no eksaktām zinātnēm vairāk atgādina daiļliteratūru nekā zinātni. Tādai pieejai piekrist nevar. Sabiedrības attīstības pētniekam, protams, nav nekādas iespējas īstenot tos eksperimentus laboratorijā, kurus veic botāniķi vai zoologi. Viņi nevar preparēt vai eksperimentēt ar cilvēku sabiedrību tā, kā to dara zoologs ar vardi vai trusīti. Taču cilvēku sabiedrības pētnieku metodika daudzējādā ziņā atgādina dabaszinātnieku pētīšanas metodes, ievērojot, ka sabiedrības attīstība ir likumsakarīga, tāpat kā dabas attīstība, ka nejausības abās sfērās ir neizbēgamas, bet tomēr dominē likumsakarības. Tās sociālajā sfērā, protams, ir sarežģītākas nekā organiskā dabā, jo cilvēku sabiedrība ir sarežģītāka par floru un faunu. Bet arī sociālās attiecībās ir vairāk determinisma nekā haotisku parādību. Turklāt cēloņsakarības ir raksturīgas jebkatram attīstības procesam. Daļa no vēsturniekiem un filozofiem uzskata, ka lokālās cēloņsakarības ir vienīgais, kas determinē sabiedrības attīstības procesu. Citi atkal atzīst arī globālās sabiedrības attīstības likumsakarības, kas agrāk vai vēlāk izpaužas katrā sabiedrībā. Tāda likumsakarīga parādība ir, piemēram, zinātniski tehniskā revolūcija, kuru agrāk vai vēlāk nevar izslēgt neviens zemeslodes kontinents. Jāuzsver, ka arī līdzīgas eksaktām, humanitārām zinātnēm ir tādas pētīšanas metodes kā faktu uzkrāšana, tipisko faktu un dominējošo tendenču noskaidrošana, salīdzināšanas metodes pielietošana, lai noskaidrotu – kas ir kopīgs un atšķirīgs dažādām sabiedriskām parādībām. Sabiedrības attīstības pētnieki, tāpat kā matemātiķi vai fiziķi, izvirza hipotēzes un mēģina tās pierādīt ar pārlicinošiem argumentiem, vai atteikties no hipotēzēm, ja tās nevar pierādīt. Sociologi un politologi izmanto arī tipoloģijas metodi, lai attiecinātu dažādas sabiedriskās parādības pie viena vai otra specifisko parādību tipa. Pie sabiedrisko parādību pētniekiem pieder gan vēsturnieki, gan ekonomisti, gan sociologi un politologi, gan arī filozofi un speciālisti sociālajā psiholoģijā. Aplūkojot dažādas grāmatas šajās nozarēs, rodas iespaids, ka visas šīs sabiedrisko zinātņu nozares ir nesaraujami saistītas un atšķiras tikai tajā ziņā, ka viens no cilvēku sabiedrības aspektiem tiek

sīki apgaismots, bet citi – tikai garāmejot. Vēsturnieki aplūko galvenokārt pagātņi, bet sociologi – tagadni. Taču mūsdienu cilvēku sabiedrības parādības nevar dziļi izprast, nesalīdzinot tagadni ar pagātņi. Filozofu uzmanības centrā ir tādas globālas problēmas kā pasaules būtība un materiālās un garīgās dzīves mijiedarbība. Bet filozofija nevar apiet arī tādas tēmas kā reliģija, morāle, ekonomiskā attīstība un ikdienas dzīve, kuru aplūko eksistenciālisma pārstāvji. Pēdējā laikā tika publicētas arī grāmatas pat tiesību filozofiju, vēstures filozofiju un citām filozofijas problēmām. Sevišķi savstarpēji tuvas ir tādas sabiedrisko zinātņu nozares kā socioloģija un politika, jo tās vienādi pievērš galveno uzmanību nevis pagātnei, bet tagadnei un nereti aplūko vienus un tos pašus jautājumus, kā, piemēram, politisko partiju darbības nozīmi, izcilo personību lomu sabiedrībā, morāles problēmas. Starpība izpaužas tikai tajā ziņā, ka socioloģija apgaismo visus sabiedriskās dzīves aspektus, bet politologi – tikai sabiedrības politiskās problēmas. Tātad politoloģija būtībā ir socioloģijas sastāvdaļa un tā arī nevar iztikt bez filozofiskām pārdomām par notiekošo. Sociologu un politologu grāmatas būtiski atšķiras tajā ziņā, ka katram autoram ir tādas tēmas, kas viņu vairāk interesē un tāpēc viņš citas tēmas apiet ar klusēšanu, vai aplūko tās lakoniski garāmejot. Šajā ziņā mūsu 2007. gada grāmata nav izņēmums. Tajā tiks apskatīta tikai daļa no sociālām problēmām, pieskaroties arī ekonomiskām, ētiskām un politiskām problēmām. Šās grāmatas atšķirība no daudzu citu autoru publikācijām izpaužas galvenokārt tieksmē neaprobežoties ar abstraktu teoretizēšanu, bet teorētiskus vispārinājumus aplūkot praktiskās dzīves konkrētos izpaudumos. Johans Volfgangs Gēte rakstīja, ka teorija ir pelēka, bet mūžīgi zaļš ir dzīves koks (1). Tam nevar nepiekrīst.

# 1. SABIEDRISKĀ SISTĒMA UN TĀS STRUKTŪRA

Socioloģija ir zinātne par cilvēku sabiedrību (galvenokārt par mūsdienu sabiedrību), bet tās neatņemama sastāvdaļa ir cilvēku ekonomiskā, politiskā un garīgā dzīve, kuru var dziļi izprast tikai, ja noskaidro cilvēku rīcības psiholoģiskos pamatus. Taču socioloģijas galvenās problēmas ir konkrētās sabiedrības struktūra, tās sastāvdaļas (mijiedarbībā) un sabiedrības locekļu uzvedības normas. Visu to nevar saprast bez specifisku jēdzienu aplūkošanas, bez sabiedrības attīstības likumsakarību noskaidrošanas, bez dažādu sociālu un etnisku grupu savstarpēju attiecību izgaismošanas. Socioloģija apvieno sociālo faktu empīrisku pētīšanu ar to teorētiski analizēšanu. Socioloģija ir humanitāra zinātne, kas atšķiras ar tipiskām pētīšanas metodēm, kas ir ne tikai līdzīgas eksakto zinātņu pētīšanas metodēm, bet arī būtiski atšķiras no tām, jo empīriskās pētīšanas metodes (aptauja, intervija, novērošana) tiek apvienotas ar teorētiskiem vispārīnājumiem. Cilvēki pilnveidojās ne tikai sociālās vides ietekmē (audzināšanas ietekmē), bet arī pārmanto iepriekšējo paaudžu ģēnus. Noliedzot ģenētiku, Maskavas “zinātnieks” akadēmiķis Lisenko uzskatīja ģenētiku par “imperālisma prieka meitu”, un kļuva par izsmieklu, kuru nopietni zinātnieki pamatoti nicināja. Katras sabiedrības struktūras neizbēgami elementi ir ekonomiskā un politiskā iekārta, kā arī ideoloģija, kas nosaka cilvēku dominējošās uzvedības normas. Vācu profesors Karls Ješke izteica sekojošus apsvērumus par sabiedrības ekonomisko sistēmu. Tā ir praktiski neatkarīga no morāliem apsvērumiem. Peļņas nolūkā var pārdot arī narkotikas. Taču parasti pārdod cilvēkiem nepieciešamas preces. Baznīca noraida utilitārismu. Ja vienīgais mērķis ir maksimāla peļņa, tad ekonomika nonāk pretrunā ar cilvēku vairākuma interesēm. Vatikāna koncils norādīja, ka ekonomikai ir jākalpo cilvēkiem, bet nevis otrādi, un ka jāievēro arī trūcīgo cilvēku intereses. Progress ir jāsaprot kā arvien sekmīgākas rūpes par cilvēku veselību un viņu garīgo vajadzību apmierināšanu. Liberālais kapitālisms nav visiem pieņemams, jo vairo valstu mazākuma bagātības, saglabājot krasu kontrastu starp tām

un nabadzīgām valstīm. Taču visumā kapitālisms ir kāpinājis cilvēku dzīves līmeni. Pirms 200 gadiem pasaulē dzīvoja 800 miljonu un to vairākums cieta badu. Bet 20. gadsimtā zemeslodes iedzīvotāju skaits pārsniedza 6 miljardus, un badu cieš nevis vairākums, bet mazāk nekā piektā daļa. Pašreiz galvenās pasaules bagātības koncentrējas 5% iedzīvotāju rokās un to pienākums ir pastāvīgi palīdzēt atpalikušām valstīm. Pāvests Jānis Pāvils II teica, ka sabiedriskā sistēma, kurā prioritāte ir nevis personības intereses, bet kapitāla uzkrāšana, nav pieņemama. Taču vēstures pieredze rāda, ka noraidāms ir arī marksistiskais sociālisms, kas rada antihumāno totalitārismu. Sociālisms it kā tika radīts darbaļaužu interesēs, bet izrādījās, ka tie dzīvo labāk kapitālistiskās sistēmas ietvaros. Un ne tikai ekonomiskā ziņā. Sociālisms ir pretrunā ar cilvēku interesēm. Noliecot privātīpašumu, tas ignorē uzņēmēju tiesības vairot materiālās bagātības un kavē vispārējo labklājību. Sociālistiskajā sistēmā komandējošā birokrātija sludina vardarbību un dod valstij neierobežotas pilnvaras, kas neizbēgami noved pie tautas masu beztiesības. Racionāla sabiedrības sistēma ir tā, kas apvieno tirgus ekonomiku un sociālu likumdošanu. Monopoli nav pieļaujami, jo ir šķērslis konkurencei, kas veicina lētāku un labāku preču ražošanu. Jānodrošina prioritāte sīkiem un vidējiem privātuzņēmējiem. Investīcijām ir jākalpo iedzīvotāju labklājībai un jānodrošina palīdzība bezdarbniekiem un invalīdiem. Patērēšanas ētika prasa taupību. Par racionālu jāuzskata labklājība bez pārmērībām. Dažkārt ir lietderīga atomenerģijas, elektrostaciju, transporta, kurināmo vielu un izejvielu nacionalizācija, lai valsts varētu izslēgt to izmantošanu, ignorējot tautsaimniecības vajadzības un kaitējot ekoloģiskajai videi. Sabiedrības augšupeja nav iespējama ne tikai bez cilvēku profesionālās apmācības, bet arī bez garīgās kultūras vērtību apgūšanas, bez cilvēku tikumības pilnveidošanās. Sabiedrisko zinātņu sekmīga apgūšana nav iespējama bez specifisko jēdzienu izprašanas. To apgrūtina tas, ka sociologi un politologi nereti izskaidro šos jēdzienus atšķirīgi un jāizvēlas kāds no pastāvošiem, piemērotiem katrā gadījumā terminiem. Piemēram, par sīkpilsoni dēvē gan pilsētu mazturīgos iedzīvotājus (sīkos tirgotājus un amatniekus), gan arī cilvēkus ar aprobežotām interesēm un šauru redzes loku. Dažās publikācijās atšķir tādus jēdzienus kā migrācija (masveida pārvietošanās uz citu dzīves vietu), imigrācija (vienas valsts

pilsoņu ieceļošana citā valstī) un emigrācija (pārcelšanās uz patstāvīgu dzīvi ārzemēs). Aksioloģija nozīmē mācību par vērtībām (vērtību orientāciju), bet teokrātija nozīmē laicīgās varas pāreju baznīcas vadītāju rokās. Sabiedrība ir ne tikai ekonomiskā un politiskā sistēma, bet arī cilvēki ar savām interesēm, uzskatiem un praktisku rīcību. Angļu filozofs Maltuss uzskatīja, ka iedzīvotāju skaita palielināšanās ir kaitīga sabiedrībai. Citi pētnieki uzskata par bīstamu niecīgo iedzīvotāju skaita pieaugumu. Eiropā, piemēram, Lielbritānijā dabiskais iedzīvotāju pieaugums pēc 1975. gada bija mazāks par 1% (2). Atšķirīgs ir cilvēku būtības un viņu interešu raksturojums. Pastāv uzskats, ka valsts bagātību nosaka nevis cilvēku skaits, bet viņu darbs. Citur raksta, ka cilvēku vēsture ir nepārtraukta cīņa starp cilvēku idejām un interesēm, uzskatot par svarīgākām gan pirmos, gan pēdējos. Žans Žaks Ruso uzskatīja, ka visdziļāko gandarījumu gūst tas cilvēks, kas ir apmierināts ar sevi, jo pašaplicināšanās ir cilvēka dzīves jēgas avots. Makiaveli uzskatīja, ka cilvēkus raksturo galvenokārt negatīvas īpašības – nepateicība, liekulība, mantkārība un glēvums. Jūdu teologi Talmudā sprieda par cilvēku vērtību šādi: Kas ir gudrs? Tas, kas mācās no citiem. Kas ir stiprs? Tas, kas spēj sevi apvaldīt. Kas ir bagāts? Tas, kas ir apmierināts ar savu likteni.

Uzskati par cilvēku sabiedrību un tās locekļiem ir visai atšķirīgi. Katrs socioloģiskās un politiskās literatūras lasītājs ir tiesīgs pats lemt, kādi uzskati viņam liekas pieņemami, kādi atbilst viņa ideāliem un interesēm.

## 2. IDEĀLI UN INTERESES

Ideāls ir mērķis, ko patiesības meklētājs gribētu sasniegt. Jēdzieni ideāls un ideoloģija ir radniecīgi. Ideoloģijā iekļaujas uzskati, kas nereti ir utopiski vai praksē īstenojas tikai daļēji. Latviešu dzejnieks Jānis Sudrabkalns jūsmo par sapņotājiem un fantastiem, jo pats piederēja šo romantiķu ciltij [3]. Ideāls ir pilnība, ko parasti var sasniegt tikai daļēji. Mozus ticīgo reliģiskās grāmatas aicina vismaz panākt to, kas ir reāli iespējams: dzīve ir iespēja – izmanto to; dzīve ir skaista – jūsmo par to; dzīve ir mīkla – uzmini to; dzīve ir skumjas – pārvari tās; dzīve ir laime – nopelni to. Itāliešu sociologs Vifredo Pareto (1848–1923) aicināja aizstāt fantāzijas ar realismu. Viņš uzskatīja, ka cilvēku rīcība ir vai nu loģiska (mērķtiecīga), vai nu neloģiska, ja to nosaka tikai instinkti, vēlēšanās, apšaubāmas intereses (4). Intereses nosaka ne tikai cilvēku tieksmes nodrošināt savas vajadzības, lai saglabātu veselību, nodrošinātu darba spējas un gūtu vismaz minimālo fizisko un garīgo baudu. Intereses mēdz būt visai atšķirīgas. Vienam galvenais ir bagātība, otram – vara, trešajam – slava. Viens ir altruists, bet otrs egoists, par kuru raksta Imanuils Kants. Šis filozofs stāsta par cilvēku, kurš pats dzīvo labi un negrib palīdzēt tiem, kam ir jāpārvar lielas grūtības. Viņš spriež tā: lai katrs dzīvo, kā to grib Dievs, vai kā viņš pats prata savu dzīvi iekārtot. Es viņam neko neatņemšu, bet arī palīdzēt viņam man nav nekādas vēlēšanās (5). Kanta ideāls bija tikumīgs cilvēks. Džordano Bruno jūsmoja par entuziasmu un varonību. Viņš aicināja padzīt “valdošo zvēru”. Hēgelim galvenais bija brīvība, indivīda pašnoteikšanās tiesības, bet Feierbaham – vispusīgi attīstīts cilvēks. Svētās Romas impērijas valdniekam Ferdinandam I galvenais bija likums. Viņš it kā teica: lai iet bojā pasaule, bet uzvar likums. Krievu sakāmvārds aicina rūpēties tikai par sevi – pēc principa: katrs par sevi, Dievs par visiem. Bet rakstniece Lilli Prometa, ironizēja par tiem, kas meklē skaistuma ideālu, uzskatot, ka ideāli skaista sieviete ir tā, kuras pleci ir 38 cm garumā, kakls – 30 cm, krūtis – 90 cm, viduklis – 60 cm, gurni – 90 cm, augums ir 170 cm garš, bet svars – 59 kg. Mūsdienu apstākļos materiālās intereses vairākumam šķiet svarīgākas par garīgajām, bet ideālisti turpina ticēt, ka nākotnē situācija mainīsies, ka sociālā

taisnīguma idejas un garīgās kultūras bagātības būs sabiedrības uzmanības centrā. Ideālu un interešu mijiedarbība ir cieši saistīta ar cilvēku vērtību orientāciju un dzīves jēgas problēmām. Vērtību teorijas (aksioloģijas) sākumi ir meklējami Bībelē, kas māca, ka garīgās bagātības ir vērtīgākas par materiālām bagātībām, kuras rūsa un kodes saēd. Ir zināma tautas gudrība, kas māca, ka, apmainoties divām līdzvērtīgām mantām, katram paliek tikai viena no tām, bet kad divi cilvēki apmainās idejām, tad katram vienas idejas vietā jau ir divas. Un tomēr sociologu aptauju rezultāti joprojām liecina, ka respondentu vairākums dod priekšroku nevis garīgām, bet materiālām vērtībām. Bet mietpilsoņi bieži vien ir mantkārīgi nevis lai padarītu savu dzīvi ērtāku, bet svarīgākais viņiem ir apziņa, ka viņi ir vērtīgu mantu īpašnieki un var lielīties savu kaimiņu un darba biedru priekšā, ka ir godājami īpašnieki. Viņiem ir vajadzīga automašīna nevis braucieniem, bet jūsmošanai par nopirkto dārgo mantu. Viņi demonstrē ciemiņiem greznas mēbeles – krēslus, uz kuriem nesēž, un dīvānus, uz kuriem neguļ, bet kas apliecina, ka to īpašnieki ir kaut kā vērti. Viņi ir gandarīti, ja citi viņus apskauž. Viņiem šķiet, ka viņi ir labāki par citiem.

Vērtību orientācija dažādiem cilvēkiem ir visai atšķirīga. Vienam pirmajā vietā ir baudkāre (hedonisms), bet cits dod priekšroku askētiskam dzīves veidam. Vienam darbs ir galvenais gandarījuma avots, un viņš brīvdienās garlaikojas un ar nepacietību gaida, kad tās beigšies. Citam atkal darbs ir nepatīkams slogs, un viņš to veic tikai iztikas līdzekļu iegūšanas nolūkā. Tas, kas patīk vienam, ir vienaldzīgs otram. Kā saka jokdari, vienam patīk māte, otram – meita, bet trešajam – jauna kleita. Optimists saskata zvaigžņu atspulgu pat netīrajā ūdens peļķē. Pesimists visu redz tikai negatīvu. Dažkārt apgalvo, ka pesimists ir labi informēts optimists. Taču parasti optimists un pesimists vienu un to pašu situāciju vērtē gluži pretēji. Kad mucā ar vīnu palika 2 litri, tad pesimists saka – “tikai divi litri...”, bet optimists – “vēl veseli divi litri!”. Optimists tic, ka nākotne būs labāka par pagātņi, bet pesimists domā gluži otrādi. To, kas grib pārāk daudz, neizbēgami gaida vilšanās, bet tas, kas saprot, ka citiem klājas sliktāk, ir apmierināts jau ar to, ka viņam klājas nedaudz labāk. Indijas folklorā ir tāds sižets: ja uz tevi šķībi skatās, priecājies, ka tevi nelamā; ja tevi lamā, priecājies, ka tevi nesit; ja tevi sit, prie-

cājies, ka tevi nenosit; bet ja tevi nosit, tad priecājies, ka tu esi atstājis tik slikti iekārtoto pasauli. Vārdu sakot, nevajag aizmirst, ka var būt vēl sliktāk, ka citiem ir vēl grūtāk nekā tev pašam.

Svarīga loma vērtību orientācijā ir pašapliecināšanās faktoram. Čempioni sportā “pārlicinās” par savu nozīmīgumu ne mazākā mērā kā zinātnieki, kas izdarījuši svarīgus atklājumus. Brunču medniekiem pašapliecināšanos nodrošina panākumi mīlestības dēkās. Sociologu pētījumi rāda, ka ir specifiskas vērtības, kuras augstu vērtē samērā šaurs cilvēku loks. Piemēram, kaislīgi ceļotāji retāk sastopami nekā cilvēki, kuriem galvenā vērtība ir ģimene, kuru viņi mīl, par to rūpējas, to atbalsta morāli. Bez tam nereti vecāki redz savos bērnos reālu iespēju sasniegt to (izglītības vai karjeras ziņā), ko pašiem sasniegt neizdevās, vai pat uzskata savas dzimtas turpināšanu par vienīgo nemirstības iespējamību, jo ģenētiski nākamās paaudzes pārmanto savu vecāku gēnus un tradīcijas. Ar vērtību orientāciju ir cieši saistīta dzīves jēgas problēma, kā arī jēdziens “laime”. Skeptiķi uzskata, ka dzīvei nav nekādas jēgas, jo tā ir īslaicīga un mokpilna un parasti garlaicīga. Domas par nāves neizbēgamību daudziem ir bezcerīguma iemesls. Persiešu folklorā ir dialogs starp šahu un viņa vezīru. Šis valdnieks jautāja savam gudrajam padomniekam – kāda ir dzīves jēga? Vezīrs solīja uzrakstīt traktātu par šo sarežģīto problēmu. Kad viņš ieradās pie sava pavēlnieka ar manuskriptu, tas paziņoja, ka viņa redze ir kļuvusi tik vāja, ka lasīt vairs nav iespējams un viņš jūt, ka nāve tuvojas. Lai tad vezīrs mutiski un īsi izskaidro dzīves jēgas būtību. Un sekoja atbilde: galvenā dzīves jēga ir tāda, ka cilvēks dzimst, mokās un mirst. Viss pārējais ir maznozīmīgs un ātri pāriet.

Taču ir arī citāda pieeja dzīves un nāves problēmai. Tie, kas ir pārlicināti, ka baidīties no nāves nevajag, saka: kamēr tu esi dzīvs – nāves nav, bet, kad nāve ir klāt, tad tevis vairs nav, proti, nav kam vairs baidīties. Reliģija mierina dievticīgos, ka viņpasaulē viņu dvēsele piedzīvos mūžīgu svētlaimi – nesalīdzināmu ar īslaicīgo dzīvi šajā pasaulē, kur jācieš sāpes un vilšanās. Reliģija arī māca, ka galvenā dzīves vērtība ir mīlēt cilvēkus, ka dot ir svarīgāk nekā ņemt. Baudkāre nepadara cilvēku laimīgu. Vienmuļas pārmērības ātri apnik. Cilvēks nedzīvo, lai ēstu, bet ēd, lai dzīvotu. Mantkāribas tieksme arī nepadara cilvēku laimīgu. Pušķins ar nicinājumu un līdzjū-

tību rakstīja par Skopo bruņinieku, kurš vienatnē jūsmoja par sakrātajām dārglietām. Šī bagātība nedarīja viņu laimīgu, jo tā netika izmantota cēliem mērķiem.

Daudzi jūsmo par dabas skaistumu, ar gandarījumu vēro, kā aug viņu bērni, arvien vairāk apgūstot dzīves gudrību. Jaunatni bieži vien iepriecina izklaidēšanās. Izsmalcinātus melomānus saviļņo simfoniskā mūzika, bet vieglās mūzikas cienītājus – estrādes ansambļi. Neapšaubāmi negatīva vērtību orientācija ir aizraušanās ar alkoholu, nikotīnu, narkotikām. Dažādi aforismi liecina par to, ka to autori par dzīves jēgu un laimes būtību spriež atšķirīgi. Vieni uzskata, ka dzīve ir cilvēka domas par pagātņi, viņa sūdzības par tagadni un bailes no nākotnes. Jaunībā cilvēks ir cerību pilns, viņš nesteidzas realizēt sevi, jo nešaubās, ka viss vēl ir priekšā un nav nekādas vajadzības steigties. Vecumdienās cilvēks grib atcerēties no pagātnes tikai labo, bet nākotne šķiet drūma. Nereti saka, ka ķermeņa laime ir veselība, bet prāta laime ir zināšanas. Poļu filozofs V. Klasovskis uzskatīja, ka laimei ir trīs sastāvdaļas: kaut ko darīt, kaut ko mīlēt un uz kaut ko cerēt. Bet angļu vēsturnieks un filozofs T. Kārleils rakstīja, ka laimīgs ir tas, kas atradis sev piemērotu nodarbošanos un kam ir dzīves mērķis. Bezmērķīga dzīve tiešām ir tukša. Izprast savu aicinājumu tiešām ir ļoti svarīgi. Cilvēks, kam ik dienu jāveic darbs, kas viņam nepatīk un kuru viņš turpina veikt tikai algas nolūkā, lai nenomirtu badā, ir nelaimīgs. Un neapšaubāmi taisnība ir V. Klasovskim, ka slinkums ir vislielākais netikums, mīlestības jūtas dod dzīvei sevišķi dziļu jēgu, bet tas, kurš ir zaudējis cerību, ir zaudējis visu. Cerība mirst pēdējā.

Sociologi bieži vien izvēlas par savu pētīšanas objektu cilvēku vērtību orientāciju, jo sabiedrība nav kaut kas bezpersonisks, bet ir dažādu indivīdu kopums – indivīdu ar atšķirīgu orientāciju.

### 3. MASU INFORMĀCIJAS LĪDZEKĻI UN UZSKATU PLURĀLISMS

Mūsdienu sabiedrību pamatoti dēvē par informācijas sabiedrību. Modernie satiksmes līdzekļi tuvināja kontinentus. Pārvietošanās brīvība vairo dažādu valstu cilvēku kontaktus. Televīzija un internets paplašināja informāciju līdz tādai pakāpei, par kuru pagātnē pat sapņot nevarēja. Vēl samērā nesenā pagātnē valsts varas orgāniem bija iespēja likt šķēršļus tiem nevēlamai informācijai, lai kavētu “dumpīgu uzskatu” izplatīšanu tautā. Cariskajā Krievijā pastāvēja stingra cenzūra, kas aizliedza izdot “ķecerīgus” žurnālus un grāmatas. Latvijas pirmās parlamentārās republikas demokrātiskās sistēmas apstākļos iepriekšējās cenzūras nebija. Tipogrāfijā varēja iespiest jebkuru literatūru. Bet pēc tam Iekšlietu ministrijas Preses departamenta cenzors varēja aizliegt nevēlama izdevuma izplatīšanu grāmatu veikalos vai kioskos (kavēt tās nelegālu izplatīšanu nebija iespējams). Latvijas parlamentārās republikas laikā varēja gan aizliegt avīzes vai žurnāla turpmāko izdošanu, ja to saturs bija pretrunā ar pastāvošiem likumiem (tiesa varēja arī piespriest naudas sodu vai ieslodzījumu cietumā izdevējiem un atbildīgajiem redaktoriem). Taču, mainot nosaukumu, aizliegtais preses izdevums varēja turpināt iznākt.

Cariskajā Krievijā, neraugoties uz valdošās ideoloģijas dominēšanu, tomēr pastāvēja arī legālais uzskatu plurālisms. Šajā ziņā 19. gs. vidū bija raksturīga polemika starp tā sauktajiem slavofiliem un rietumniekiem. Slavofili A. Homjakovs un I. Kirijeviskis, kā arī daudzi citi literāti un zinātnieki iestājās par Krievijas savdabīgu attīstības ceļu, apgalvojot, ka Krievija pirms imperatora Pētera I reformām bija harmoniska sabiedrība un nepieciešams atgriezties pie vecām patriarhālām tradīcijām, kad sabiedrībā valdīja satiecība un labestība. Būtu nepamatoti uzskatīt, ka slavofili gribēja atjaunot 17. gs. sabiedrisko sistēmu Krievijā pilnā mērā. 19. gs. viņi iestājās par mašīnrūpniecības ieviešanu, dzelzceļu būvi, tirdzniecības un banku sistēmas attīstību. Viņi pat prasīja atcelt cenzūru un ievēlēt visu iedzīvotāju slāņu pārstāvju “zemes sapulci”, lai tiktu uzklausi viņu priekšlikumi. Bet vienlaicīgi slavofili bija pret konstitūcijas ieviešanu un

cara patvaldības ierobežošanu. Viņi apgalvoja, ka Krievijā, atšķirībā no Rietumeiropas, nebija šķiru cīņas, neuzskatot laikam par tādu kazaku sacelšanās Stepana Razina un Jemeljana Pugačova vadībā. Slavofili idealizēja lauku kopienu kā feodālā sociālisma paraugu. Viņus nemulsināja neiespējamība savienot feodālismu un sociālismu. Par īsto kristietību viņi uzskatīja vienīgi pareizticību un tās īpašo vienotību (соборность), kas atšķīrās kā no kolektīvisma, tā arī no individuālisma un nozīmēja pareizticīgo brīvprātīgu apvienošanos uz dziļas dievticības pamata. Pie rietumniekiem piederēja filozofs Pjotrs Čaadajevs. Viņa skatījumā katoļticība nebija mazākā mērā kristīga kā pareizticība. Rietumnieki arī bija dažādi. Radikālais Aleksandrs Hercens sludināja ne tikai dzimtbūšanas atcelšanu, bet arī cara gāšanu. Bet rakstnieks Turgeņevs bija par mērenas tiesiskas buržuāziskas valsts radīšanu feodālās monarhijas vietā. Slavofili gribēja veicināt Krievijas impērijas varenību. Un daži no viņiem jūsmoja par ziemeļrietumu apgabala gubernatoru Mihailu Muravjovu (1796–1866), kurš nežēlīgi apspieda poļu 1863. gada sacelšanos. Radikālie slavofili par viņu izteicās tā: īsts krievu cilvēks! Viņš poļu dumpiniekus šauj un kar, kar un šauj! Kad M. Muravjovs kļuva par gubernatoru, viņš paziņoja: es esmu ne tas Muravjovs, kuru kar, bet tas, kurš kar (bija domāts dekabrists Matvejs Muravjovs-Apostols, kuru pakāra). Slavofili gribēja nodrošināt Krievijas impērijas varenību, nesaudzīgi apspiežot brīvības cīnītājus. Par Krievijas varenību rūpējās arī Staļins, kura represiju upuri 1934.–1941. g. bija 18 miljoni padomju pilsoņu, no kuriem 1 miljonu nošāva (6). Staļins iznīcināja ne tikai savus reālos vai šķietamos politiskos pretiniekus, bet izmantoja masveida teroru, lai iedvestu bailes un bezierunu padevību PSRS pilsoņos. Šajā nolūkā Padomju Savienībā nepieļāva uzskatu plurālismu. Vismazākā atkāpšanās no valdošās ideoloģijas postulātiem tika bargi sodīta. Padomju Savienības “dzelzs aizkars” nepieļāva objektīvas informācijas iepļūšanu no ārzemēm, lai padomju pilsoņiem iedzītu galvā tikai valdošos uzskatus un atradinātu viņus no patstāvīgas kritiskas domāšanas. Nevēlamo noklusēja, lai varētu neierobežoti manipulēt ar cilvēku apziņu. Pēc Staļina nāves 1953. gada 5. martā Hruščovs, Brežņevs u.c. PSRS vadītāji ievērojami sašaurināja represiju mērogu, bet disidentus (citādi domājošos) joprojām vajāja, gan apcietināja, gan izsūtīja no Padomju Savienības. Lai nepieļautu patiesas informā-

cijas ieplūšanu padomju valstī, radija speciālu aparatūru, kura apslāpēja ārvalstu radiostaciju raidījumus ar negantu troksni. Tomēr lielākā attālumā no minētās apslāpēšanas aparatūras PSRS pilsoņi 1968. gada augustā varēja dzirdēt angļu radiostācijas BBC komentatora Anatolija Goldberga objektīvos paskaidrojumus krievu valodā par notiekošo Čehoslovākijā, kuru okupēja padomju karaspēks. Pēc Padomju Savienības sairšanas situācija būtiski mainījās. Kad Krievijas prezidents bija Jeļcins, televīzijas raidījumos varēja dzirdēt dažādus uzskatus. Prezidenta Putina valdīšanas laikā uzskatu brīvība tika manāmi ierobežota. Televīziju valstiskoja un pakļāva cenzūrai. Taču palika arī tādi laikraksti, kuri sniedz lasītājiem patiesu informāciju. Un saglabājās radiostacija "Maskavas atbalss" ("Эхо Москвы"), kurā valda uzskatu plurālisms un tiek kritizēti varas orgāni. Acīmredzot to pieļāva tāpēc, lai ārzemēs rastos iespaids, it kā uzskatu brīvība Krievijā tomēr pilnībā netika likvidēta. Kaut gan opozīcijas iespējas izplatīt savus uzskatus ir visai ierobežotas. Socioloģiskie pētījumi rāda, ka jebkurā valstī pārsvarā ir konformisti, bet nonkonformisti vienmēr ir mazākumā, jo parasti cilvēki cenšas pielāgoties dominējošiem uzskatiem, lai netiktu atstādināti no saviem amatiem, atbrīvoti no savām darbavietām utt. Pieredze arī rāda, ka cilvēku uzskati ļoti bieži mainās. Tas pirmkārt attiecas uz dažāda vecuma kategorijām. Jaunatnei ir parasti raksturīga tieksme pēc taisnīguma, bet "uzkrājoties pieredzei" un pārliecinoties, ka tas nav reāli sasniedzams, uzskati mainās. Kad Francijas valsts prezidentam Žoržam Klemanso līdzstrādnieki pateica, ka viņa dēls iestājies sociālistiskās partijas rindās, viņi domāja, ka sekos dusmu lēkme, jo Klemanso necieta sociālistus. Bet viņš tikai pasmaidīja un teica: ja mans dēls 20 gadu vecumā nebūtu sociālists, es teiktu, ka viņam nav sirds. Bet ja viņš 40 gadu vecumā arvien vēl būs sociālists, es teikšu, ka viņam nav prāta. Benito Musolini jaunībā arī bija sociālists (pat sociālistiska laikraksta redaktors). Bet viņš izstājās no sociālistu partijas, jo nepiekrita tās lēmumam nosodīt Pirmo Pasaules karu, un kļuva par fašistu vadoni. Varbūt varaskāres dēļ, bet varbūt arī tāpēc, ka uzskatīja fašistisku sistēmu par racionālu. Eduards Berklavs pirms 1940. gada bija aktīvs komunistiskās pagrīdes darbinieks Latvijā, bet pēc diviem gadu desmitiem pārliecinājās, ka PSKP vadība grib pārkrieivot Latviju un viņš kļuva par nacionālkornunistu, bet vēlāk par Latvijas Nacio-

nālās Neatkarības kustības aktīvistu. Felikss Dzeržinskis agrā jaunībā bija fanātisks katolis, pat rakstīja savai mātai, ka, ja viņš zaudēs ticību Dievam, tad izdarīs pašnāvību. Vēl viņš neieredzēja krievus, kas likvidēja neatkarīgo Polijas valsti. Bet brieduma gados Dzeržinska uzskati krasi mainījās. Viņš kļuva par vienu no krievu boļševiku līderiem, par fanātisku komunistu un padomju Krievijas valsts drošības orgānu galveno priekšnieku. Pēteris Tabūns no 1970. gada līdz 1991. gadam bija LKP funkcionārs, bet atjaunotajā Latvijas Republikā kļuva par TB/LNNK saraksta deputātu Saeimā. Viņš izskaidroja savu komunistisko pagātņi ar to, ka, būdams žurnālists, bija spiests iestāties LKP rindās. Šajā gadījumā, tāpat kā daudzos citos, konformismam ir izšķiroša loma.

Nevar dzīvot sabiedrībā un būt brīvam no tās. Pret pastāvošo varu parasti cīnās tikai mazākums, bet vairākums pielāgojas reālajiem apstākļiem un pakļaujas pastāvošiem likumiem un varas orgānu prasībām.

Mūsdienu Krievijā ierobežoto de nokrātiju mēdz izskaidrot ar šīs valsts savdabību. Lūk, izņemot īsu laika sprīdi (no 1917. gada februāra līdz 1917. gada oktobrim), Krievijā demokrātijas nebija un tauta ir pieradusi dzīvot autoritāras sistēmas apstākļos. Savdabību, protams, jāievēro, bet pakāpeniskas labvēlīgas pārmaiņas ir nepieciešamas. Mūsdienu Irākā šītu un sunītu savstarpējā asiņainā cīņa arī ir šīs valsts savdabība. Bet tas nenozīmē, ka jāatsakās no negatīvo parādību pakāpeniskas pārvarēšanas. Spriedumi par “Krievijas ideju”, kuru aktīvi atbalstīja Aleksandrs Solžeņicins, atgādina slavofilu apgalvojumu, ka Krievijai ir neizbēgams savs īpašais ceļš. Bet Andrejs Saharovs, polemizējot ar Solžeņicinu, neatzina “krievu ideju”, uzsverot, ka ir tikai pareiza vai nepareiza ideja.

Polemiku izraisa arī patriotisma ideja. Dzimtenes mīlestība ir dabiska un auglīga, bet to nevar uzskatīt par absolūtu vērtību. Krievu filozofs Pjotrs Čaadajevs vēl 19. gs. teica, ka ir vēl kaut kas svarīgāks par dzimtenes mīlestību – mīlēt patiesību.

Šāda uzskatu atšķirība rāda, ka tāda ir reālā situācija, kura dod iespēju sabiedrības locekļiem atbalstīt vienu vai otru viedokli.

## 4. OGISTS KONTS, HERBERTS SPENSERS UN UTOPISKAIS SOCIĀLISMS

Franču filozofs Ogists Konts (1798–1857) bija pirmais sabiedrības attīstības pētnieks, kurš ieviesa terminu “socioloģija”. Tā bija mācība par cilvēku sabiedrību, kuras sastāvdaļas harmoniski kontaktējas. Viņš uzskatīja par 4 sabiedrības šķirām 1) intelektuāļus, 2) privātuzņēmējus (tajā skaitā finansistus), 3) lauksaimniekus un 4) pilsētas strādniekus. Konts domāja, ka tāda sabiedrība izveidojās tāpēc, ka mantīgās šķiras ar augstāku sabiedrisko statusu pakļāva sev tās šķiras, kuras nebija ražošanas līdzekļu īpašnieces. Viņš arī uzsvēra tradīciju nozīmi. Ne tikai paražu pakļauties turīgākajiem, bet arī ģimenes tradīcijas. Tajā skaitā jauno lauksaimnieku paaudžu tieksmi izmantot savu priekšteču pieredzi, iemaņas un prasmi ražošanā. Konts uzskatīja, ka domātāji, kas tikai apraksta sabiedrības reālos aspektus, neveic galveno – nenoskaidro sabiedrisko parādību cēloņus. Konta uzskati būtiski atšķīrās no 18. gs. filozofa Šarla Monteskjē uzskatiem, kurš bija viens no ģeogrāfiskā virziena pamatlicējiem un vērtēja šī faktora lomu augstāk nekā šķiru savstarpējās attiecības. Nevar protams ignorēt ģeogrāfiskās vides ietekmi uz sabiedrības attīstību. Derīgajiem izrakteņiem zemes dziļēs un labvēlīgam klimatam lauksaimnieciskai ražošanai var būt pozitīva nozīme. Bet Japānas pieredze liecina, ka nelielās salās, kur nav naftas, gāzes un vērtīgu minerālu (un bieži atkārtojas zemestrīces), grūtību un šķēršļu pārvarēšana stimulēja radošo enerģiju un pārvērtā Japānu par vienu no attīstītākajām valstīm pasaulē. Monteskjē sludināja buržuāzijas un muižniecības kompromisu konstitucionālas monarhijas ietvaros. Viņš par zemu vērtēja šķiru pretrunas (arī mantīgo un trūcīgo iedzīvotāju konfliktus).

18. un 19. gs. sociologi pievērsa galveno uzmanību tām sabiedriskajām attiecībām, kas pastāvēja tajā laikā un neparedzēja, ka samērā tuvā nākotnē situācija var krasi izmainīties ne tikai zinātniski-tehniskās revolūcijas rezultātā, bet arī sociāli-politisku reformu gaitā.

Ogista Konta laikabiedrs bija angļu filozofs Herberts Spensers (1820–1903), kurš bija viens no sociāldarvinisma pamatlicējiem.

Sociāldarvinisti uzskata, ka sabiedrības attīstības galvenais virzītājspēks ir cilvēku cīņa par izdzīvošanu, kuras gaitā neizbēgami iet bojā vājākie. Taču cilvēku sabiedrības un dzīvnieku valsts identificēšana nav pamatota. Dabā savā starpā cīnās galvenokārt dažādu dzīvnieku sugas. Cilvēku sabiedrībā nemitīgo karu gaitā cilvēki gan iznīcina viens otru, gan cenšas izveidot civilizētas, racionālākas attiecības savā starpā. Un laiku gaitā arvien vairāk cilvēku sabiedrību ietekmē demokrātiskās brīvības, humānisms un altruisms. Spensera uzskati zināmā mērā bija solis atpakaļ, salīdzinot ar Konta uzskatiem. Ogists Konts pievērsa lielu uzmanību cēloņsakarībām, bet Herberts Spensers bija pārliecināts, ka objektīvo realitāti cilvēki nespēj izziņāt un viņiem ir jāaprobežojas ar tiem priekšstatiem par pasaules būtību, kurus dod reliģija. Spensers uzskatīja, ka zinātnieki var tikai analizēt jēdzienus, un viņš pievērsa galveno vērību ne socioloģiskiem jēdzieniem, bet bioloģiskiem.

Turpmāk sociologi koncentrēja savu uzmanību tieši specifiskajiem cilvēku sabiedrības aspektiem – sabiedrības materiālajai bāzei, cilvēku lomai sabiedrības attīstībā, to uzvedības normām utt. Sociologi aplūkoja cilvēku kā sabiedrības pamatelementu un uzskatīja, ka sabiedrība sastāv nevis no izolētiem indivīdiem, bet savstarpēji saistītiem locekļiem. Pētot sabiedrības būtību sociologi izsecināja, ka cilvēki ietekmē dabu, sabiedrību un sevi radošā darbībā, kura kļūst arvien sekmīgāka izvēles brīvības apstākļos. Bet līdz ar racionāliem spriedumiem par sociālām problēmām dažādu domātāju vidū bija arī fantastiski projekti, kuri iegāja socioloģijas vēsturē kā utopiskā sociālisma (vai komunisma) idejas. 16. gs. tādas utopijas autors bija Tomass Mors – Anglijas lords-kanclers. Tomasa Mora asās pretrunas ar karali beidzās ar nāves spriedumu pirmajam. Taču Mors gāja bojā nevis savu utopisko uzskatu dēļ (viņš rakstīja anonīmi), bet gan galma intrigu rezultātā. Viņa anonīmais sacerējums “Utopija” ir apraksts par neeksistējošu salu, kurā valda iekārta, kas autoram šķiet labāka par reāli pastāvošo. Šī iekārta ir visai pretrunīga. Privātpašums nepastāv (pat personīgā īpašuma nav) un šajā ziņā visi brīvie cilvēki ir vienlīdzīgi. Strādā tikai 6 stundas dienā. Bet pastāv arī verdzība (par vergiem kļūst noziedznieki). Brīvie cilvēki pēc īsās darbības velti daudz laika izglītībai, jo galvenais viņu mērķis ir vispusīgā attīstība un radošā realizācija. 17. gs. itāļu kurpnieka dēls Tomazo

Kampanella par saviem “ķecerīgajiem” uzskatiem pavadīja cietumā 27 gadus. Piekalts pie sienas ar važām, viņš uzrakstīja grāmatu “Sauls pilsēta”, kurā attēloja nākotnes sabiedrību. Viņš sapņoja par sabiedrību, kurā nebūs nedz privātīpašuma, nedz zādzību un krāpšanās. Mantkārību viņš uzskatīja par visu netikumu cēloni. Francijā 18. un 19. gs. darbojās Anrī de Sensimons un Šarls Furjē. Sensimons rakstīja, ka determinisms ir raksturīgs ne tikai dabas, bet arī sabiedrības attīstībai, ka sabiedrība attīstās augšupejoši un nākotnē tās pamats būs plānveidīgi organizēta rūpniecība, kura balstīsies uz jaunākajiem zinātnes sasniegumiem. Viņš uzskatīja, ka sabiedrību vadīs zinātnieki un rūpnieki (par tādiem viņš uzskatīja ne tikai uzņēmumu īpašniekus, bet arī algotus strādniekus). Katrs sabiedrības loceklis apzinīgi strādās pēc savām spējām, jo tikumību nodrošinās reliģija. Vairāki Sensimona apsvērumi laikā gaitā izrādījās patiesi. Taču viņa utopisms izpaudās ilūzijā, ka cilvēki kļūs apzinīgi tikumības rezultātā (to bieži vien pieredze neapstiprina) un ka sabiedrību vadīs nevis politiķi, bet zinātnieki. Tāpat kā citi utopiskā sociālisma pārstāvji Sensimons identificēja vēlamo un īsteno. Tas bija raksturīgs arī franču sociologam Šarlam Furjē, kurš kritizēja pastāvošo sabiedrības sistēmu, kurā valdīja krass kontrasts starp bagātiem un nabadzīgajiem iedzīvotāju slāņiem un tas neizbēgami noveda pie antagonisma auglīgas sabiedrības vietā. Šarls Furjē uzskatīja, ka darbs pārvērtīsies no sloga par baudu, ja cilvēki būs vispusīgi attīstīti un tiks nodrošināta tāda materiālo labumu sadale, kas būs atkarīga no padarītā darba daudzuma un kvalitātes. Tāpat kā Sensimonam, Furjē pieeja sabiedrības attīstības problēmām radikāli atšķīrās no marksistu uzskatiem. Furjē uzskatīja, ka jaunā tipa sabiedrība tiks radīta nevis proletāriskas revolūcijas un kapitālisma likvidēšanas rezultātā, bet tautas masu audzināšanas un propagandas ceļā, pārliecinot dažādas sabiedrības slāņus, ka ir nepieciešama racionāla sabiedrība, kas nesīs labumu visai tautai. Anglijā savdabīgus utopiskā sociālisma uzskatus sludināja Roberts Ovens (1771–1858), kurš bija fabrikas līdzīpašnieks, bet uzskatīja par nepieciešamu visnotaļ rūpēties par algoto strādnieku labklājību – saīsinot darbadienas ilgumu, kāpinot strādnieku reālās algas līmeni, rūpējoties par viņu bērniem ar bērnudārzu un skolu palīdzību. Ovena pasākumi šajā ziņā izraisīja daudzu fabriku un rūpniecību īpašnieku protestus. Viņi uzskatīja, ka Ovena eksperi-

menti samazinās privātuzņēmēju ienākumus un izraisīs strādnieku nemierus, jo citi arī gribēs, lai tiktu uzlaboti darba un sadzīves apstākļi. Taču pieredze rādīja, ka darbadienas ilguma saīsināšana un strādnieku labklājības līmeņa pacelšana ne tikai uzlabo produkcijas kvalitāti, bet arī paaugstina darba ražīgumu, un tādējādi veicina privātuzņēmēju peļņas palielināšanos, jo labvēlīgākos apstākļos algoto strādnieku darbs bija efektīvāks. Roberts Ovens ne tikai sludināja strādnieku stāvokļa uzlabošanu. Viņš gribēja radikāli mainīt pastāvošo sabiedrisko iekārtu un asi kritizēja privātīpašumu un reliģiju. Viņš devās uz ASV un organizēja tur darba komūnas, bet šis viņa eksperiments beidzās ar neveiksmi.

18. gs. Francijā bija vēl radikālāku ideju sludinātāji. Gabriels Mablī uzskatīja privātīpašumu par visu sabiedrības trūkumu cēloni un iestājās par komunistiskas sabiedrības radīšanu, kuras pamatā būtu kopīgais īpašums. Viņš uzsvēra, ka tauta ir tiesīga nepakļauties pastāvošajiem likumiem un gāzt valdošās šķiras varu revolūcijas ceļā. Grahs Babefs centās šo ideju realizēt praksē, bet viņa sazvērestība izgāzās un 1797. gadā viņam piesprieda nāves sodu, kurš arī tika izpildīts. Etjēns Kabē prasīja nolīdzināt kontrastus patērēšanas ziņā (Morelli pat uzskatīja par nepieciešamu mērenību pārtikas produktu lietošanā, rotaslietu aizliegšanu un laulības attiecību reglamentēšanu). Taču Kabē bija revolucionārās cīņas pretinieks un uzskatīja, ka pāreja uz komunismu notiks mierīgā ceļā.

Krievijā nelegālās politiskās organizācijas 19. gs. būtiski atšķīrās no Rietumeiropas opozicionārajām kustībām, kaut gan atsevišķos jautājumos uzskati sakrita. 19. gs. sākumā radās tā dēvēto dekabristu slepenās organizācijas (1816–1821): “Glābšanas savienība”, “Labklājības savienība”, “Dienvidu biedrība” u.c. To dalībnieki cīnījās par dzimtbūšanas atcelšanu un unitāras republikas radīšanu Krievijā cara patvaldības vietā (daļa bija par konstitucionālo monarhiju, kura ierobežotu cara pilnvaras). Dekabristi bija Krievijas armijas virsnieki, kas pēc Napaleona I armijas sakāves Krievijā 1812. gadā vēlāk piedalījās karagājienā uz Rietumeiropu un Francijā, kur nebija vairs dzimtbūšanas, iepazīnās ar demokrātiskām idejām. Viņi cerēja gāzt imperatora varu, cerēja to izdarīt bez tautas masu līdzdalības, izmantojot viņiem pakļautās karaspēka daļas, proti, zaldātu paklausību virsnieku pavēlēm. Sacelšanās sākās 1825. gada 12. decembrī (tāpēc arī

tās dalībniekus dēvēja par dekabristiem). Imperatora Nikolaja I vadībā šo sacelšanos ātri apspieda. Tika pratināti 579 sacelšanās dalībnieki. Pestelim, Muravjovam-Apostolam, Bestuževam-Rjuminam, Riļevam u.c. piesprieda nāvessodu pakarot. 121 sacelšanās dalībniekam piesprieda spaidu darbus Sibīrijā. Represēja arī ap 3000 zaldātus.

19. gs. otrajā pusē aktīvi darbojās dažādas narodņiku nelegālās organizācijas. Gan mērenas, gan ekstrēmiskas. Tā saucamie narodņiki (tautībnieki) tā tika dēvēti tāpēc, ka uzskatīja par nepieciešamu iet tautā un palīdzēt uzlabot zemnieku un trūcīgo pilsētnieku stāvokli, – gan izglītojot tos, gan aģitējot tos ar mērķi iesaistīt tautas masas cīņā pret pastāvošo varu. Nikolajs Mihailovskis bija liberālo narodņiku līderis. Viņš uzskatīja par nepieciešamām reformas pilsoniskās demokrātijas garā un, kritizējot marksismu, uzskatīja, ka Krievijā masu revolucionārā cīņa nav iespējama. Mihailovska līdzgaitnieks S.Krivenko aicināja iet tautā un veikt “mazus darbus” trūcīgo masu labā, lai tādējādi pakāpeniski uzlabotu situāciju. Skolotājus un ārstus aicināja pārcelties uz laukiem, lai tie ārstētu zemniekus un apmācītu viņu bērnus. Daļa no liberālajiem narodņikiem uzskatīja, ka Krievija izbēgs no kapitālistiskās attīstības posma.

1879. gadā radās revolucionāro narodņiku organizācija “Tautas brīvība”. Šī organizācija uzskatīja par svarīgāko uzdevumu cara patvaldības gašanu, Satversmes sapulces sasaukšanu, muižnieku zemes iedalīšanu zemniekiem. Šīs organizācijas izpildkomitejas vadītāji bija Andrejs Žeļabovs un Sofija Perovska, un viņi atbalstīja individuālā terora taktiku, uzskatot, ka cara un viņa valstsvīru nogalināšana piespiedīs valdību piekāpties un izpildīt revolucionāru prasības. 1881. gadā “Tautas brīvības” teroristi nogalināja imperatoru Aleksandru II, kurš 1861. gadā atcēla dzimtbūšanu, likvidēja rekrūšu sistēmu armijā, radīja zemstes (vietējās pašvaldības orgānus) un zvērīnāto tiesu. Nogalinātā imperatora pēcnācējs Aleksandrs III ne tikai neīstenoja vēl liberālākas reformas, bet nesaudzīgi apkaroja revolucionārus un brīvdomātājus no buržuāzijas vidus. Neraugoties uz to, ka pieredze rādīja, ka individuālā terora taktika nedod pozitīvus rezultātus, šo taktiku turpināja sociālistu-revolucionāru (eseru) partija. Teroristu līderi Evno Azefu uzpirka policija un viņš kļuva par tās slepeno aģentu, arī piepalīdzēja novērst vairākus terora aktus.

Krievijas sabiedriskās domas attīstību 19. gs. ietekmēja arī revolucionārie demokrāti Hercens, Beļinskis, Černiševskis u.c. Visarions Beļinskis (1811–1844) bija literatūras kritiķis, kurš sludināja sociālistiskus un ateistiskus uzskatus, apelējot pie agrīna kristiānisma idejām kā pie morāles pamata. Nikolaju Černiševski (1828–1889) ietekmēja Hēgeļa un Feiebaha filozofija un franču utopiskā sociālisma teorētiķi. Černiševski 1882. gadā arestēja un ieslodzījumā viņš uzrakstīja publicistiski-filozofisku romānu “Ko darīt?”. Tajā viņš prognozēja revolūcijas uzvaru un uzsvēra kolektīvā darba nozīmi. Krievijas revolucionārie demokrāti idealizēja lauku kopienu, uzskatot to par sociālisma iedīgli, bet krievu zemniekus par revolucionāro spēku, kurš spēj gāzt pastāvošo varu. Tālākā notikumu gaita pierādīja, ka revolucionāro demokrātu ilūzijas neatspoguļoja reālo stāvokli. Krievijas lauku kopienā nebija individuālā zemes privātīpašuma. Zeme piederēja kopienai (pļavas un ganības bija kopīgas), un zemi periodiski iedalīja zemnieku ģimenēm individuālā lietošanā (atkarībā no ģimenes locekļu skaita). Krievu zemnieki bija individuālisti, bet uzskatīja, ka zeme nevar kļūt par privātīpašumu, jo pieder Dievam (tāpat kā pārējā daba). Zemnieki nebija nedz kolektīvistiski, nedz revolucionāri. Viņi dievināja caru kā Dieva vietvaldi zemes virsū. Tas viss liecina par to, ka revolucionāro demokrātu uzskati par zemniecību kā par revolucionāru spēku, kas ķersies pie ieročiem un gāzīs cara patvaldību, bija utopiski uzskati. Taču narodņiku un revolucionāro demokrātu darbība Krievijā liecināja par to, ka šajā valstī inteliģences vidū bija daudz aktīvu cīnītāju pret absolūto monarhiju, par apspiesto tautas masu materiālā un tiesiskā stāvokļa uzlabošanu. Krievijas progresīvā inteliģence uzskatīja par savu pienākumu kalpot tautai un apzinājās, ka radikālas pārmaiņas Krievijā ir reāli iespējamās – var aizstāt carismu ar demokrātisku iekārtu.

## 5. ANARHISMS UN MARKSISMS

Eiropas anarhistu vidū ievērojama loma bija krievu teorētiķiem un politiķiem Bakuņinam un Kropotkinam. Mihails Bakuņins (1814–1876) sāka savu revolucionāro darbību Krievijā un turpināja to Austrijā u.c. Eiropas valstīs. 1851. gadā Austrijas kara tiesa Bakuņinam aizstāja agrāk piespriesto nāves sodu ar mūža ieslodzījumu, bez tam viņš izdeva Krievijai. Tur viņš pēc ieslodzījuma cietumā tika izsūtīts uz Sibīriju, bet aizmuka uz ārzemēm. 1872. gadā Bakuņinu izslēdz no Pirmās Internacionāles, jo viņa uzskati bija pilnīgā pretrunā ar valdošajiem šajā starptautiskajā organizācijā marksistiskajiem uzskatiem. Savā 1873. gadā publicētajā darbā “Valstiskums un anarhija” viņš uzsvēra, ka valsts ir ekspluatācijas un tirānijas instruments, kas balstās uz dievbijības fikciju. Sabiedrības nākotne it kā ir cilvēku brīvība bez jebkādiem ierobežojumiem, jo cilvēkam ir jākļūst neatkarīgam no jebkādas varas. Bakuņins norādīja, ka valsts orgānu vietā ir nepieciešamas brīvprātīgas lauksaimniecības un rūpniecības asociācijas. Viņš noraidīja parlamenta vēlēšanas un proletariāta diktatūru, bet apgalvoja, ka revolūciju īstenos zemniecība, pilsētas amatnieki un deklasētie elementi.

Mihaila Bakuņina domu biedrs bija krievu ģeogrāfs un ceļotājs Pjotrs Kropotkins (1842–1921). Viņš bija ne tikai zinātnieks, kas pētīja Āzijas īpatnības, bet arī revolucionārs, kuru 1874. gadā apcietināja par anarhisma ideju propagandu. Boļševiku 1917. gada oktobra apvērsumu Krievijā Kropotkins atbalstīja, bet proletariāta diktatūru noraidīja, uzskatot, ka tā ir pretrunā ar cilvēka tiesībām būt brīvam un neatkarīgam.

Par anarhistu sevi uzskatīja Nestors Mahno (1889–1934), kurš 1918.–1921. gadā Ukrainā vadīja cīņu pret vietējiem muižniekiem un vācu okupantiem. Ar viņa karaspēku, kas apvienoja pat 35 000 karavīru, bija spiesta rēķināties padomju vara. Taču boļševiku mēģinājumi sadarboties ar Nestoru Mahno beidzās neveiksmīgi. Savu cīņu pret padomju varu Nestors Mahno motivēja ar to, ka proletariāta diktatūras vietā ir nepieciešama “valsts bez varas” un “brīvās padomes”. Pēc Mahno karaspēka sakāves viņš emigrēja uz ārzemēm.

Francijā anarhisma idejas propagandēja sociologs Pjērs Prudons (1809–1865). Viņš rakstīja, ka cilvēku ekspluatāciju izbeigs naudas atcelšana un tās aizvietošana ar tiešu preču apmaiņu, kā arī plaša banku kredītu izmantošana, nemaksājot par tiem procentus. Pēc valsts likvidēšanas nevardarbīgas revolūcijas rezultātā, viņaprāt, tiks saglabāts tikai sīkais privātīpašums. Pjēra Prudona darbu “Nabadzības filozofija” asi kritizēja Kārlis Markss savā 1847. gada darbā “Filozofijas nabadzība”. Kārlis Markss uzsvēra, ka Prudona filozofija ir nabadzīga un aplama, jo nevar nākotnē novērst bagātu privātīpašnieku rašanos, ja tiks saglabāts sīkais privātīpašums. Proti, daļa no sīkiem privātīpašniekiem izputēs, bet daļa pārvērtīsies par bagātiem uzņēmējiem.

Valsts likvidēšana bija ne tikai anarhistu ideja. Arī marksisti apgalvoja, ka bezšķiru sabiedrības sekmīgas attīstības rezultātā valsts nebūs vairs vajadzīga, jo cilvēki būs apzinīgi tādā mērā, ka izpildīs savus pienākumus brīvprātīgi, bez piespēšanas no valsts puses. Marksisti uzskatīja, ka komunisma augstākajā fāzē cilvēku augstais apziņīguma līmenis nepieļaus nekādus karus vai noziegumus, taču arī viņi uzskatīja, ka valsts atmiršana ir tālas nākotnes perspektīva – pēc kapitālisma gāšanas vēl ļoti ilgi būs nepieciešama proletariāta diktatūras valsts. Marksisma kritiķi pārliecinoši pierādīja, ka komunistu viedoklis par valsts pakāpenisku atmiršanu pēc sociālisma pilnīgas uzvara ir tāda pati utopija kā anarhistu apgalvojums, ka cilvēku sabiedrība jau 19. gs. var iztikt bez valsts aparāta, bez likumdošanas un pārvaldes orgāniem, bez juridiskām institūcijām. Marksisti neatlaidīgi atkārtoja, ka viņu teorija atšķirībā no utopiskā sociālisma un anarhisma teorijām, ir zinātniski pamatota. Marksisma piekritēji savu mācību dēvēja par zinātnisko komunismu. Taču vēstures pieredze pierādīja, ka marksisms ir nevis zinātniska, bet utopiska teorija.

Kaut arī daudzi no marksisma postulātiem ir mērķtiecīgi un nozīmīgi, tos nevar īstenot praksē, jo privātīpašuma likvidēšanas rezultātā ir neizbēgama ekonomiskās dzīves stagnācija un pat sairšana.

Kārlis Markss (1818–1883) ir dzimis Vācijā, kristīta ebreja ģimenē (viņa abi vectēvi bija rabīni), pēc universitātes beigšanas atstāja dzimteni un sava mūža lielāko daļu pavadīja Anglijā, cieši sadarbojoties ar Frīdrihu Engelsu (bagātu fabrikantu), kas uzturēja Kārļa

Marksa ģimeni. Kārlis Markss kopā ar Frīdrihu Engelsu izveidoja teoriju, kuru nosauca Kārļa Marksa vārdā.

Viņa galvenais mūža darbs bija “Kapitāls”. Šī darba autors attīstīja angļu ekonomistu Ādama Smita un Deivida Rikardo tā saucamo vērtības teoriju, kura definēja, ka preces vērtību nosaka tās ražošanā ieguldītais darba daudzums un kvalitāte. Nevar, protams, identificēt vērtību ar cenu, kura ir atkarīga no piedāvājuma un pieprasījuma tirgū (pirmā pārsvars pār otru pazemina cenu un otrādi). Kārlis Markss gāja tālāk un izvirzīja virsvērtības koncepciju, norādot, ka kapitālisti maksā algotiem strādniekiem tikai daļu no viņu darba vērtības (minimāli nepieciešamo iztikai). Bet virsvērtību kapitālisti piesavina sev, vairojot savu kapitālu. No tā izrietēja secinājums, ka šķiru cīņu starp proletariātu un buržuāziju ir neizbēgama un novedīs pie kapitālisma gāšanas. Savā 1848. gada “Komunistiskās partijas manifestā” Kārlis Markss un Frīdrihs Engelss norādīja, ka komunisti atklāti paziņo, ka kapitālistiskās iekārtas gāšana ir sasniedzama tikai vardarbības ceļā – proletāriskas revolūcijas rezultātā (7). Šajā manifestā tika uzsvērts, ka komunistu galveno mērķi izsaka divi vārdi: privātīpašuma likvidācija.

Turpmākā cilvēku sabiedrības pieredze pierādīja, ka, pārvēršot privātīpašumu par valsts īpašumu, ekonomiskā attīstība nonāk strupceļā, jo sabiedrības kopīgais īpašums faktiski nepieder nevienam un algotie darbinieki nav ieinteresēti tā saglabāšanā un vairošanā. Bez tam konkurences likvidēšana novērš tieksmes paaugstināt preču kvalitāti un pazemināt to cenu, lai iekarotu pircējus. Franču sociologs Raimons Arons rakstīja, ka nedrīkst ignorēt psiholoģiskos mehānismus, kurus atklāj Frīdrihs Niče un Zigmunds Freids un arī sociālos mehānismus, kurus centās analizēt Kārlis Markss (8). Daudzas savas teorijas Kārlis Markss izstrādāja, balstoties uz Hēgeļa dialektiku un Feuerbaha materiālismu. Taču marksistu dialektiskais materiālisms būtiski atšķīrās no šo divu vācu filozofu uzskatiem. Hēgelis norādīja, ka viss esošais ir racionāls, bet marksisti paziņoja, ka esošais nav racionāls, un tāpēc tas radikāli jāizmaina. Feuerbahs uzskatīja, ka daba ir materiāla pēc savas būtības, bet sabiedrības attīstībā primārais ir cilvēku apziņa un, pārveidojot to, tiks savukārt pilnveidota arī sabiedrība. Marksisti turpretī par primāru uzskatīja sabiedrības ekonomisko bāzi (ražošanas veidu), bet par zemu vērtēja

politiski-ideoloģisko sabiedrības virsbūvi. Kārļa Marksa mācības centrā ir ideja par proletariāta mesianisko lomu vēstures attīstībā, uzskatot to par kapitālisma kapraci. Pēc marksistu priekšstatiem nākotnes sabiedrībā izzudīs visas pārējās šķiras (arī sīkie privātipašnieki), savukārt strādnieku šķira būs vienīgā un valdošā. Mūsdienu industriāli attīstīto valstu pieredze rāda, ka iedzīvotāju vairākumu veido vidusšķira, bet strādnieki ir mazākums, jo viņu darba rokas arvien vairāk aizstāj modernā tehnika. Arī Kārļa Marksa apgalvojums, ka kapitālisma iekārtas apstākļos it kā ir neizbēgama proletariāta grimšana nabadzībā izrādījās aplams. 21. gadsimtā Rietumeiropas un Ziemeļamerikas valstīs algoto darbinieku labklājības līmenis ir nesalīdzināmi augstāks nekā 19. gadsimtā un strādnieku masas necinās par kapitālisma gāšanu. Kārļa Marksa pareģojums par kapitālisma bojāejas neizbēgamību vēstures gaitā nepiepildījās. 1871. gadā, analizējot Parīzes komūnas pieredzi, Kārlis Markss secināja, ka tā bija proletariāta diktatūra. Bet vienlaicīgi viņš rakstīja, ka Parīzes komunāri triecienuzbrukumā gribēja iekarot debesis (nevis reālo pasauli, bet debesis). Taču marksisti cerēja, ka nākotnē radīsies labvēlīga situācija proletariāta varas izveidei.

Eiropas sociālistisko valstu sabrukums 20. gadsimta beigās pierādīja, ka sociālisms nav dzīvotspējīgs. 1875. gadā Vācijas sociāldemokrātiskā strādnieku partija apvienojās ar Ferdinanda Lasāla vadīto Strādnieku savienību un atkāpās no marksisma principiem, lai panāktu kompromisu ar lasāliešiem. Tā radās tā saucamā Gotas programma (Gota ir pilsēta, kur šī vienošanās tika panākta). Savā darbā "Gotas programmas kritika" Kārlis Markss asi nosodīja šo kompromisu un formulēja savus uzskatus par divām komunisma fāzēm. Tas rāda, ka viņa uzskatos bija daudz fantastisku ideju, kuras praktiski realizēt nekad nebija iespējams. Šajā darbā Kārlis Markss norāda, ka komunisma pirmajā fāzē (sociālisma fāzē) katrs strādās pēc savām spējām, bet saņems pēc sava darba (atbilstoši darba daudzumam un kvalitātei), bet otrajā, augstākajā – komunisma fāzē, katrs strādās pēc savām spējām, bet saņems pēc savām vajadzībām, jo tad būs visu nepieciešamo lietu pārpilnība. Turpmākā sabiedrības attīstība apgāza šīs prognozes. Sociālistisko valstu pieredze rādīja, ka šīs iekārtas ietvaros cilvēki negrib strādāt pēc savām spējām, jo nav iespējams viņiem maksāt atbilstoši viņu ieguldītajam darbam.

Reālā darba alga tika nonivilēta, tas izslēdza ieinteresētību strādāt vairāk un labāk. Virsvērtību sociālistiskajās valstīs piesavināja valdošā birokrātija, kura saņēma materiālos labumus daudz lielākā apjomā nekā bija vērts viņu ieguldījums. Kārlis Markss uzskatīja, ka galvenais uzdevums ir nevis izskaidrot pasaules būtību, bet pārveidot pasauli. Padomju savienībā marksisms kļuva par valsts reliģiju, tā koncepcijas tika uzskatītas par absolūto patiesību. Kritiska pieeja tām tika nosodīta kā nepieļaujama ķecerība un šādām darbībām parasti sekoja represijas.

Karls Jaspers pamatoti rakstīja, ka Markss ignorē tos faktus, kas neatbilst viņa teorijai. Marksa prognozēs bieži savijas poētiska fantāzija ar filozofisku spekulāciju. Viņš nereti shematizēja sabiedrības attīstības aspektus, neievērojot sociālo parādību daudzveidību, ja tās bija pretrunā ar viņa postulātiem. Runājot pie Marksa kapa, Frīdrihs Engelss teica, ka nelaiķis bija ģēnijs, bet viņa līdzgaitnieki labākajā gadījumā bija tikai talanti. Un tāpēc komunisma mācību pilnīgi pamatoti dēvē par marksismu.

Engelss šajā runā arī pareģoja, ka Kārļa Marksa vārds un viņa darbi pārdzīvos gadsimtus. Šodien ir jāsaka, ka šis pareģojums īstenojās tikai daļēji. Komunisti joprojām uzsver savu uzticību marksismam, bet viņu ietekme Eiropas un Amerikas kontinentā 21. gadsimtā ir niecīga. Ķīnā valsts vara palika komunistu rokās, bet viņi atteicās no galvenā Kārļa Marksa principa – privātīpašuma likvidēšanas.

Sociāldemokrāti, kuri 20. gadsimta pirmajā pusē uzskatīja sevi par marksistiem, meklēja un atrada viņa sacerējumos to, kas atbilda viņu uzskatiem: aicinājumu realizēt sociālu politiku darbaļaužu interesēs un nodrošināt sabiedrības locekļiem demokrātiskās brīvības.

Marksismā katrs var atrast to, ko meklē. Sociāldemokrāti – demokrātiskās idejas, bet komunisti – vardarbības un diktatūras princips. Mūsdienu sociāldemokrāti vairs neuzskata sevi par marksistiem, bet dēvē savu mācību par demokrātisko sociālismu. Mūsdienu sociāldemokrāti uzskata, ka ir nepieciešama valsts īpašuma un privātīpašuma koeksistence, ka nav pieļaujama vardarbīga revolūcija un proletariāta diktatūra, ka pareizais ceļš ir lēnas, pakāpeniskas reformas tautas vairākuma interesēs.

Marksisma revīzija sākās jau 19. gadsimtā, kad Edvards Bernšteins izvirzīja lozungu: kustība ir viss, bet mērķis – nekas. Tas nozīmēja, ka auglīgas ir pakāpeniskās reformas, ka komunisma sasniegšana nav reāls mērķis. Bernšteins neatzina Marksa apgalvojumu, ka kapitālistiskās sabiedrības krīze ir neizbēgama. Bernšteins kritizēja radikālo marksistu avantūrismu un konstatēja, ka reāli notiek strādnieku un kapitālistu savstarpējā tuvošanās (9). Raksturīgi ir tas, ka Frīdrihs Engelss, kurš bija Kārļa Marksa galvenais līdzgaitnieks, ne tikai nenosodīja Edvards Bernšteina uzskatus, bet iecēla viņu par savu un Marksa neizdoto manuskriptu mantinieku – ar tiesībām izlemt, ko publicēt, un ko nepublicēt. Engelss arī pilnvaroja Bernšteinu pēc savas nāves (Engelss nomira 1895. gadā) nodrošināt kremāciju un izkaisīt pelnus jūrā (to Bernšteins arī izdarīja).

Bet Krievijas boļševiki Bernšteinu nosodīja kā marksisma nodevēju, taču savukārt turpināja slavēt Marksu un Engesu. Neraugoties uz to, ka marksisma ideju sekmīgi īstenot neizdevās nevienā pasaules valstī, Kārlis Marksu joprojām uzskata par izcilu sociologu un ekonomistu. Kārlis Ulmanis 1934. gada novembrī savā runā Latvijas Universitātē teica, ka marksismam ir liela vēsturiska nozīme un to neviens nevar noliegt (10). 1999. gadā BBC New Londonā veica aptauju. Respondentiem no 10 zinātniekiem un filozofiem vajadzēja izvēlēties to, kuru viņi uzskata par izcilāko aizvadītajā gadu tūkstoši. Šajā sarakstā bija Alberts Einšteins, Čārlzs Darvins, Imanuels Kants, Frīdrihs Nīče u.c. Izrādījās, ka vairākums izvēlējās Kārlis Marksu (11). Tas laikam ir izskaidrojams ar sekojošiem iemesliem. Kārlis Markss ir pārliciecināms kritizējis 19. gadsimta kapitālisma negatīvās puses. Kārlis Markss, atšķirībā no sociologiem, kuri nesaskatīja determinismu cilvēku sabiedrības attīstībā, mēģināja noskaidrot sociālā procesa likumsakarības. 20. gadsimtā sociologi nereti kritizēja marksismu, bet viņi Kārļa Marksa teorijā saskatīja arī racionālas idejas.

## 6. ĻEŅINISMS UN STAĻINISMS

Vladimirs Ļeņins un Josifs Staļins uzskatīja sevi par konsekventiem marksistiem, bet viņu socioloģiskie un politiskie uzskati daudzējādā ziņā atšķīrās no Kārļa Marksa un Fridriha Engelsa uzskatiem. Dēvējot sevi par marksisma pamatlicēju sekotājiem, viņi, acīmredzot, gribēja izmantot savu priekšgājēju autoritāti, lai uzdotu savus uzskatus par pamatotiem un zinātniskiem. Faktiski starp Marksa un Ļeņina uzskatiem ir liela atšķirība. Markss uzskatīja, ka proletāriskā revolūcija uzvarēs vienlaicīgi visās valstīs, jeb vismaz vienlaicīgi galvenajās kapitālisma valstīs. Savukārt Ļeņins un Staļins mēģināja celt sociālismu vienā atsevišķā valstī, kurā iedzīvotāju vairākums bija zemnieki, bet 80% no iedzīvotājiem bija analfabēti. Turklāt Ļeņins uzsvēra, ka sociālismu cels šis “iedzīvotāju materiāls”, kas eksistē no Rietumeiropas atpalikušajā Krievijā. Tas nozīmē, ka Ļeņins atzina, ka tautas masas nav nobriedušas sociālistiskām attiecībām, bet par spīti tam aicināja radikāli pārveidot sabiedrību, atsaucoties uz Napoleona I teicienu, ka vajag sākt kauju, un tad būs redzams, kas no tā var iznākt. Tāds voluntārisms ir raksturīgs Ļeņinam, un to nevar atzīt par zinātnisku pieeju. Dabas zinātnieki kā eksperimenta “materiālu” izmanto dzīvniekus, bet Ļeņins – cilvēkus. Salīdzinot Ļeņinismu ar staļinismu, tiek pieļautas divas galējības – vai nu pilnīgi identificē vienu ar otru, vai arī uzskata tos par pretstatiem. Ļeņinam un Staļinam kopīgs bija tas, ka abi viņi uzskatīja teroristisku diktatūru par galveno valdīšanas instrumentu valstī. Staļina represiju mērogs gan bija plašāks (Ļeņins bija Krievijas diktators tikai 5 gadus, bet Staļins – 25 gadus). Abi šie diktatori noraidīja demokrātiskās brīvības un stiprināja totalitāro režīmu valstī. Ļeņins gan pieļāva diskusijas boļševiku partijā, bet eserus lika apcietināt un nošaut. Staļins diskusijas partijā nepieļāva, viņš rakstīja, ka teorija par oportūnisma pārvarēšanu boļševiku partijā idejiskās cīņas rezultātā ir sapuvusi teorija (12). Ļeņins dažos gadījumos mainīja savu ekonomisko politiku, bet Staļins neatlaidīgi turpināja ekonomikas valstiskošanu (kolhozi bija kooperatīvi tikai pēc formas, bet faktiski bija pakļauti valsts vadošajiem orgāniem). Racionāls bija Ļeņina 1921. gada lēmums atteikties no kara komunisma politikas, kura arī miera

laikā nepieļāva privātuzņēmēju darbību (arī zemnieku ražoto pārtikas produktu pārdošanu tirgū). 1921. gadā Ļeņins ieviesa tā saucamo jauno ekonomisko politiku (nepu), kas pieļāva sīku privātuzņēmumu darbību un zemnieku ražojumu pārdošanu tirgū. Līdz ar to beidzās bads un plaša patēriņa preču deficīts. Bet pēc Ļeņina nāves Staļins pasteidzās pārtraukt jauno ekonomisko politiku un likvidēja zemnieku individuālās saimniecības.

Atšķirības bija arī nacionālajā politikā. Ļeņinam lielkrievu šovinisms bija svešs, bet Staļins to veicināja. Ļeņins rakstīja, ka tā saucamai lielai nācijai (lielai tikai ar savu vardarbību) ir ne tikai jāievēro formālā nāciju vienlīdzība, bet jārūpējas arī par faktiskās nevienlīdzības pārvarēšanu (13). Staļins jo tālāk, jo vairāk atbalstīja krievu šovinismu un PSRS pārkrievošanu, lai iztaptu padomju valsts skaitliski lielākajai tautai – krievu tautai. Taču salīdzinot kopīgo un atšķirīgo Ļeņina un Staļina uzskatos, jāatzīst, ka dominē kopīgais. Patiesību var izziņāt salīdzinājumā, arī citādā veidā. Vērtējot katra politiķa darbību, ir jānoskaidro, kas bija pārsvarā viņa darbībā. Ļeņina un Staļina darbībā pārsvarā bija diktatūra un represijas. Staļina pēcteča Hruščova politikai, salīdzinot ar iepriekšējo situāciju, pozitīvais bija masveida represiju pārtraukšana. Taču šaurākā mērogā represijas turpinājās, tāpat kā citas negatīvās parādības, kas bija raksturīgas PSRS politiskajai sistēmai.

1913. gadā Ļeņins publicēja savu darbu “Kritiskas piezīmes nacionālā jautājumā”, kurā kritizēja nacionāli-kulturālās autonomijas programmu (šīs programmas autori bija Austrijas sociāldemokrāti Bauers un Špringers). Tas nozīmēja, ka Ļeņins bija par mazo tautu asimilāciju, norādot, ka bez savas kompaktās teritorijas un valsts orgāniem nacionālo kultūru attīstīt nevar. Ļeņins rakstīja, ka katrai tautai ir divas kultūras (reakcionārā un progresīvā). Piemēram, viņš ignorēja krievu tautas kopīgo garīgo kultūru, kura bija izveidojusies attīstoties folklorai, un kuru bagātināja Aleksandra Puškina dzeja, Ļeva Tolstoja proza, Pētera Čaikovska mūzika.

Savā 1914. gada darbā “Par nāciju pašnoteikšanās tiesībām” Ļeņins kritizēja Rozu Luksemburgu, kura nepiekrita šim lozungam. Taču būtībā arī viņš bija pret šī principa īstenošanu, jo aicināja krievu komunistus paziņot, ka katra nācija ir tiesīga atdalīties no Krievijas, bet mazākumtautību komunistiem atbildēt, ka viņi negrib

to, jo vienotībā ir spēks. Tāda liekulīga manipulācija bija domāta, lai Krievijā dzīvojošās nācijas brīvprātīgi atteiktos no savu suverēnu valstu dibināšanas.

1917. gada augustā Ļeņins savā grāmatā “Valsts un revolūcija” uzsvēra, ka sociālisms un demokrātija ir nesaraujami saistīti: jo vairāk demokrātijas, jo vairāk sociālisma. Bet kad boļševiki iekaroja varu, Ļeņins savā 1918. gada darbā “Proletāriskā revolūcija un reneģāts Kautskis” centās pierādīt, ka ir nepieciešama diktatūra, ka proletariāta varu nedrīkst ierobežot nekādi likumi. Tajā pašā gadā Ļeņins grāmatā “Padomju varas kārtējie uzdevumi” apgalvoja, ka it kā sociālistiskā sacensība ir efektīvāka par buržuāzisko konkurenci, jo šīs sociālistiskās sacensības gaitā tās dalībnieki informē cits citu par izgudrojumiem, bet kapitālisti tos slēpj, lai pārspētu savus konkurentus. Faktiski sociālistiskā sacensībā pieņemtās saistības drīz vien aizmirsa, un tās nepalīdzēja attīstīt ekonomiku, bet kapitālistiskajā konkurencē tās dalībnieki arvien centās pārspēt savus konkurentus, lai iekarotu pircējus.

1919. gadā Ļeņins publicēja rakstu “Lielā ierosme”, kurā norādīja, ka sociālisms uzvarēs kapitālismu tikai tad, ja spēš nodrošināt augstāku darba ražīgumu un augstāku tautas labklājības līmeni nekā kapitālisms. Taču to sasniegt nekad nav izdevies. Augsti attīstītajās kapitālistiskajās valstīs darba ražīgums un tautas labklājības līmenis bija daudz augstāks nekā Padomju Savienībā.

1920. gadā Ļeņins savā darbā “Bērnišķīgā “kreisuma” slimība komunismā” norādīja, ka proletariāta diktatūru var realizēt tikai uzticot šīs diktatūras interešu aizstāvēšanu vadošai politiskai partijai, kuras priekšgalā ir ietekmīgi vadoņi (14). Būtībā Ļeņins atzina, ka padomju valsti pārvalda nevis strādnieku šķira, bet komunistu līderi. Staļins demagoģijas un liekulības ziņā pārspēja savu skolotāju. Savā runā kādā pirmrindnieku sanāksmē viņš teica, ka vēsturi veido nevis vadoņi ar savām garām runām, bet strādnieki un zemnieki, kuri ražo pārtikas produktus, apģērbu, ceļ dzīvojamās mājas un fabrikas. Lūk, kas ir īstie sabiedrības attīstības veicinātāji. Taču faktiski Staļins domāja gluži otrādi, uzskatot vienkāršos cilvēkus tikai par maznozīmīgām skrūvītēm sabiedrības mehānismā, bet sevi par ģeniālu vadoņi, kura rīcība izšķiroši ietekmē tautas likteni. Mēģinādams pamatot arvien plašāku represiju nepieciešamību, Staļins uzsvēra, ka jo lielāki

ir sociālisma panākumi, jo sīvāka kļūst šķiras ienaidnieka pretošanās. Viņš attaisnoja arī arestēto “ienaidnieku” spīdzināšanu, jo tas notiek kapitālistiskās valstīs, un padomju valsts drošības orgāni nevar atpaukt. Viņa liekulība spilgti izpaudās rakstā “Galvas reibonis no panākumiem”, kurā Staļins norādīja, ka nedrīkst pārkāpt brīvprātības principu un piespiest zemniekus iestāties kolhozā. Faktiski Staļins pavēlēja apvienot zemniekus kolhozos spaidu kārtā un tos, kuri pretojās, izsūtīja uz tālajiem ziemeļiem, kur izsūtītie gāja bojā, jo nevarēja izdzīvot bez darbarīkiem, mājokļa un iztikas līdzekļiem. Staļinisms radīja tādu situāciju padomju valstī, kas neizbēgami noveda pie tikumības pagrimuma. Cilvēki domāja vienu, runāja citu, bet darīja trešo. Valsts drošības orgāni radīja plašu slepeno ziņotāju tīklu, kas apmeloja savus kaimiņus un darbabiedrus. Sieva bija spiesta atteikties no sava vīra (“tautas ienaidnieka”) un dēls – no sava tēva.

Staļins bija paranoiķis, viņam visur rēgojās ienaidnieki – reāli un potenciāli. Tajā pašā laikā Staļins liekulīgi apgalvoja, ka padomju tauta ir vienota un visnotaļ atbalsta komunistu partiju un PSRS valdību. 1936. gadā tika pieņemta PSRS jaunā Konstitūcija. Tai veltītajā referātā Staļins apgalvoja, ka šī Konstitūcija ir visdemokrātiskākā konstitūcija pasaulē, jo buržuāziskie pamatlikumi tikai proklamē cilvēku tiesības, bet PSRS Konstitūciju nodrošina vārda, preses un sapulču brīvības praktisku realizāciju, proti, darbaļaužu rīcībā ir nodotas radiostacijas, tipogrāfijas un zāles sanāksmēm. Patiesībā Padomju Savienībā tika pieļauti tikai tie uzskati, kuri saskanēja ar valdošo ideoloģiju. Pretējie uzskati bija stingri aizliegti, to atbalstītājus bargi sodīja. Staļinisms bija ne tikai ideoloģija, bet arī politika, kas pārvērta Padomju Savienību par policejisku valsti, likvidējot demokrātiskās brīvības un izveidojot totalitāru politisku sistēmu, kas paverdzināja tautu.

## 7. EIROPAS UN ASV SOCIOLOGI

Vācu sociologs Makss Vēbers (1869–1920) 20. gadsimta sākumā pētīja sakarības starp reliģijas ietekmi un sociālām pārmaiņām. Vēbers rakstīja, ka Žana Kalvina mācība Ženēvā jau 16. gadsimtā veicināja tikumību, darba disciplīnu, neatlaidību savu uzdevumu veikšanā, pašierobežošanu (noraidot pārmērības), racionālu laika un naudas izmantošanu. Vēbers uzskatīja, ka harizmātisks līderis (spējīgs organizators un orators) var izšķiroši ietekmēt masas. Šis sociologs augstu vērtēja birokrātu (ierēdņu) lomu darba dalīšanā, hierarhijas nodrošināšanā un kompetentu lēmumu pieņemšanā. Daudzās valstīs ministru sastāvs mainās bieži, un šādos apstākļos ministriju departamentu vadītājiem un citiem augstiem ierēdņiem ir svarīga loma nepārtrauktas un kompetentas pārvaldes nodrošināšanā. Makss Vēbers centās radīt ideālu zinātnieka un politiķa modeli, atklāt likumsakarības, kuru ievērošana veicina entuziasmu darbā.

Par sabiedrības etalonu viņš uzskatīja Rietumeiropas pilsētu, noraidot Ruso uzskatus par lauku idilli kā dzīves vietas paraugu. Cienot Marksu kā zinātnieku, Vēbers uzskatīja, ka komunistiskās sabiedrības radīšana ir nereāls mērķis, jo šīs mācības pamatā ir cilvēka iespēju pārvērtēšana. Makss Vēbers uzsvēra, ka izšķiroša loma sabiedriskās attiecībās ir cilvēku konkrētām interesēm, kuras bieži vien nesakrīt un rada pretrunas, kuras ir jāpārvar civilizētiem līdzekļiem. Vācu sociologs kļuva populārs pateicoties savam 1904. gadā publicētajam darbam "Protestantiskā ētika un kapitālisma gars". Makss Vēbers centās haotiski izkaisīt socioloģiskajos faktos saskatīt kopīgo un atšķirīgo, šajā procesā balstoties un vēstures pieredzi un analizējot plašu empīrisku materiālu, kurā atklājas daudzu valstu īpatnības. Par 20. gadsimta kapitālisma galveno iezīmi pētnieks uzskatīja formāli brīvu algotu strādnieku darba racionālu organizēšanu, lai panāktu maksimāli iespējamu ekonomisku efektu. Vēbera socioloģiskās teorijas pamats ir sociālās mācības koncepcija, uzsverot stimula lomu un pārvaldes racionalizācijas nozīmi. Pētnieks noskaidro politiskās varas, reliģijas un tiesību sistēmas mijiedarbību. Diferencējot cilvēku rīcības tipus, viņš izšķir mērķtiecīgu, racionālu, emocionālu un tradicionālu rīcību.

Mērķtiecīgi rīkojas tie sabiedrības locekļi, kuri skaidri apzinās, ko viņi grib panākt. Par racionālu rīcību tiek dēvēta atbilstoša lietderīgai vērtību orientācijai. Rīcībai, kuru nosaka emocijas, bieži vien ir negatīvas sekas, bet tradicionālās rīcības cēlonis ir iesakņojušās paražas, kuras laika gaitā noveco un var kļūt par šķērslī novācīju izmantošanai.

Makss Vēbers pievērš galveno uzmanību sabiedrības locekļu darbības racionalizācijai (darba, finansu izmantošanas un politiskās varas racionalizācijai).

20. gadsimta otrajā pusē ievērojams vācu sociologs bija Jurgens Habermans. Viņš uzsvēra sabiedrības locekļu dzīves pieredzes nozīmi un loģiskas pasaules izziņāšanas lomu. Zviedru sociologs P. Monsons izšķir četras pieejas problēmai – personības un sabiedrības savstarpējās attiecībās. Pirmā pieeja pamatojas uz sabiedrības prioritātes atzīšanu un paredzēja indivīda pakļaušanu sabiedrībā valdošām prasībām. Otrā pieeja pievērš galveno uzmanību personībai, uzskatot, ka bez cilvēka iekšējās pasaules pētīšanas nevar izprast indivīda attiecības ar sabiedrību. Trešā pieeja prasa pētīt personības un sabiedrības mijiedarbību. Bet ceturtnā pieeja (marksistiskā) par svarīgāko uzdevumu uzskatīja sabiedrības pārveidošanu (tāda pieeja var novest pie neauglīga voluntārisma). Viens no ievērojamākajiem Francijas 19. gadsimta socioloģijas pamatlicējiem bija Emīls Dirkheims (1858–1917). Šis zinātnieks uzskatīja par svarīgākajām šādas četras problēmas. Sabiedrības pētīšanas galvenais objekts ir sociālā realitāte, kura būtiski atšķiras no indivīda bioloģiskās un psiholoģiskās realitātes. Zigmunds Freids uzskatīja, ka cilvēku rīcību nosaka galvenokārt seksuālās attiecības, bet Dirkheims uzsver, ka izšķiroša ietekme uz cilvēku rīcību ir sabiedrībā valdošajiem likumiem, sabiedriskajai domai, nepieciešamībai pakļauties noteiktām uzvedības normām. Savā darbā “Socioloģiskās metodes noteikumi” šis sociologs iestājas par racionālismu sabiedrības pētīšanā, aicina nepaļauties uz intuīciju, bet pievērsties pētījumos sabiedrības strukturāli-funkcionāliem aspektiem. Par svarīgu sabiedrības attīstības stimulu Dirkheims uzskatīja reliģiju, kuru viņš identificēja ar ideoloģiju. Viņš arī uzskatīja, ka ir svarīgi pētīt sabiedrības normatīvo sistēmu, noskaidrot tās pozitīvās un negatīvās puses, kā arī pētīt cilvēku vērtību orientāciju,

lai varētu konstatēt dominējošās tendences un varētu noteikt, kas un kā ir jāizmaina.

20. gadsimtā ievērojams Francijas sociologs bija Raimons Arons, kurš pēc saviem politiskajiem uzskatiem piederēja pie liberāļu labējā spārna. Viņa liberālisms (demokrātisko brīvību un tirgus ekonomikas atbalstīšana) savijās ar konservatīvismu (negatīvo attieksmi pret radikālām pārmaiņām sabiedrībā). Viņš kritizēja marksismu, jo uzskatīja, ka tā principi Padomju Savienībā ir kļuvuši par valsts valdošo reliģiju, kura prasa aklu ticību, kaut gan ir zinātniski nepamatota. R. Arons bija globālisma principu sludinātājs. Viņš atbalstīja Eiropas valstu integrāciju un uzskatīja par lietderīgu šo valstu savienību ar ASV. Raimons Arons bija viens no industriālās sabiedrības teorijas autoriem, aktīvi polemizēja ar šīs teorijas pretiniekiem, kuri uzskatīja, ka zinātniski-tehniskajam progresam ir vairāk mīnusu nekā plusu (gan bezdarba augšanas ziņā, gan vides piesārņošanā).

Itāļu sociologs Vilfredo Pareto (1848–1923) uzskatīja par galveno sociologu uzdevumu pētīt cilvēku psiholoģiju, lai varētu atšķirt mērķtiecīgu darbību no instinktīvas rīcības. Viņš uzsvēra, ka līdera spējas ir tikai nelielai cilvēku grupai, ka cilvēku vēsture ir nepārtraukta šo līderu cīņa par varu. Kritizējot marksismu, Pareto norādīja, ka tas pārāk augstu vērtē ekonomisko faktoru nozīmi, bet par zemu vērtē cilvēku uzskatu lomu. Vilfredo Pareto noraidīja ne tikai sociālismu, bet arī fašismu, uzskatot, ka jebkurš totalitārisma veids ir pretrunā ar cilvēka garīgās un materiālās attīstības vajadzībām.

Sevišķi intensīvi socioloģiskā doma 20. gadsimtā attīstījās Amerikas Savienotajās Valstīs – gan teorētiskā socioloģija, gan arī konkrētie empīriskie socioloģiskie pētījumi. ASV Gellapa institūts šos pētījumus veica visai veiksmīgi un bija pārslogots ar pasūtījumiem no dažādām firmām, kuras pārliecinājās par šo pētījumu svarīgo praktisko nozīmi – gan uzlabojot psiholoģisko klimatu uzņēmumos un iestādēs, gan racionalizējot to darbību. Gellapa institūtam bija laba slava sevišķi tāpēc, ka tā aptauju rezultāti ļoti bieži pareizi raksturoja kādu konkrēto situāciju, bet piedāvātās prognozes izrādījās pamatotas.

ASV sociologi pievērsa lielu uzmanību pilsoņu politiskajai orientācijai, demogrāfiskajai situācijai valstī, sabiedrisko organizāciju

darbībai, laulības un ģimenes problēmām, kā arī daudziem citiem sabiedriskās dzīves aspektiem.

Viens no redzamākajiem ASV sociologiem 20. gadsimtā bija Daniels Bels, kurš radīja postindustriālās sabiedrības teoriju, kurā prognozēja, ka nākotnē sabiedrību pārvaldīs nevis lielā biznesa pārstāvji, bet zinātnieki un inženieri. Merokrātija (spējīgo vara) pilnveidos sabiedrību atbilstoši zinātnes prasībām. Daniels Bels uzskatīja, ka cilvēcei ir nepieciešamas nevis sociālās revolūcijas, bet zinātniski-tehniskā revolūcija. ASV 20. gadsimta sociologu vidū bija ievērojami zinātnieki, kuri emigrēja uz Ameriku no Krievijas un Vācijas. Krievijā dzimušais Pitirims Sorokins (1889–1968) sākot ar 1923. gadu darbojās ASV. Viņš izdalīja trīs kultūras tipus – racionālo, emocionālo un intuitīvo. Sorokins attīstīja sociālās strafikācijas un mobilitātes teoriju, noskaidroja mūsdienu sabiedrības sociālo grupu īpatnības un raksturoja, kādi faktori veicina veiksmīgu cilvēku karjeru.

Ērihs Froms (1900–1980) pēc hitleriešu nākšanas pie varas emigrēja no Vācijas uz ASV. Viņš centās noskaidrot psiholoģisko un sociālo faktoru savstarpējās attiecības. Viņa uzskatos savdabīgi savijās marksistiski, reliģiski un demokrātiski uzskati. Viņš kritizēja kapitālistisko sabiedrību kā iracionālu, savukārt augstu vērtēja audzināšanas lomu (kā izšķirošo ceļu uz humānas un demokrātiskas sabiedrības radīšanu).

Krievijā socioloģija attīstījās pārvarot nopietnas grūtības un šķēršļus. 1910. gadā tika publicēts M. Kovaļevska fundamentālais pētījums “Socioloģija”. Tajā autors aplūkoja sabiedrības attīstību kā likumsakarīgu procesu. Padomju valstī cenzūra kavēja socioloģisko pētījumu publikācijas vēl lielākā mērā nekā carisma apstākļos, jo PSRS vadītāji nebija ieinteresēti reālā sabiedrības stāvokļa aplūkošanā, bet “baroja” cilvēku prātus ar mītiem. Taču pēc Staļina nāves (1953. gadā) tika radīta Padomju Socioloģiskā asociācija, bet 1969. gadā – PSRS Zinātņu akadēmijas Konkrēto socioloģisko pētījumu institūts. Objektīvo pētījumu autorus nereti vajāja, piemēram, J. Levadu. Taču, pārvarot šķēršļus, vairāki Maskavas un Pēterburgas zinātnieki deva nozīmīgu ieguldījumu socioloģijas attīstībā. To vidū – T. Zaslavska, V. Jadvovs, I. Kons, A. Zdravomislovs, R. Rivkina u.c.

Salīdzinot dažādu ASV un Anglijas 20. gadsimta sociologu grāmatas, var secināt, ka viņi bieži aplūko vienas un tās pašas problēmas,

bet nereti arī atšķirīgus jautājumus. Neils Smelzers savā grāmatā "Socioloģija" analizē sekojošas tēmas: kultūra, sociālā struktūra, sabiedriskās organizācijas, sociālā sadarbība, sociālā kontrole, emigrantu kopienas, stratifikācija un šķiras, etnosu un rasu nevienlīdzība, seksuālās lomas, dažāda vecuma cilvēku grupas, ģimene, izglītība, reliģija, ekonomiskā sistēma, politiskā sistēma. Bet Entoni Gidensa lekciju kursā Oksfordā, kas tika publicēts vairākās valodās, tiek apgaismoti šādi jautājumi: varas struktūra, politika, valdība un valsts, ekonomiskā dzīve, urbānisms, revolūcija u.c. Sociālās un politiskās problēmas šeit savijās.

ASV sociologs Džons Djūi (1859–1952) uzskatīja par nepieciešamu pragmatisku pieeju socioloģiskiem pētījumiem, norādot, ka svarīga ir nevis abstrakta teoretizēšana, bet ikdienas konkrēto situāciju analīze (15).

## 8. SABIEDRĪBAS STRATIFIKĀCIJA, SOCIALIZĀCIJA UN SOCIĀLĀ MOBILITĀTE

Stratifikācijas jēdzienu sociologi pārmantoja no ģeologiem. Ģeoloģijā zemes struktūrā izšķir vairākas kārtas – stratusus. Sabiedrības struktūrā ir raksturīgas dažādas sociālās grupas. Viduslaiku Francijā sabiedrība dalījās kārtās, un dažām no tām piemita privilēģijas, dažām – beztiesība. Pie pirmās privilēģētās kārtas piederēja dižciltīgie muižnieki, pie otrās kārtas – garīdznieki, kuriem bija piešķirts nedaudz mazāk privilēģiju. Pie trešās kārtas piederēja visi pārējie sabiedrības locekļi – zemnieki, amatnieki, strādnieki un privāto uzņēmumu īpašnieki. Viņu tiesības bija daudz mazākas nekā pirmajām divām kārtām (piemēram, dzimtcilvēkam varēja piederēt tikai kustamais īpašums).

Jaunajos laikos, kad Rietumeiropas valstu pilsoņi bija jau formāli līdztiesīgi, sabiedrību dalīja savukārt šķirās. Privātuzņēmējiem piederēja fabrikas un rūpnīcas, bet algotajiem strādniekiem – tikai darba rokas.

Mūsdienu sabiedrībā ir dažādas sociālās grupas, tajā skaitā vidusšķira, kas augsti attīstītās valstīs veido iedzīvotāju vairākumu. Pie šīs sociālās grupas pieder sīkie un vidējie uzņēmēji, intelektuāļi, ierēdņi u.c.

Sociālās grupas atšķiras ienākumu apjomu ziņā, līdz ar to arī ar savu ietekmi politiskajā dzīvē. Bagātākie sabiedrības pārstāvji (mūsdienu Krievijā tos dēvē par oligarhiem) var ne tikai kļūt par greznu namu un privātu lidmašīnu īpašniekiem, bet var arī ietekmēt likumdošanu sev izdevīgā virzienā. Dažādu sociālo grupu prestižs ir atkarīgs ne tikai no bagātības, bet arī no sabiedriskās domas attieksmes pret izglītības un profesionālisma līmeni, pret ieņemamajiem amatiem. Šajā ziņā daudz kas ir atkarīgs no dominējošajiem sabiedrības vērtējumiem. Skaudība nosaka mazturīgo iedzīvotāju slāņu naidu pret miljardieriem un miljonāriem. It īpaši, ja tie nav altruisti, sponsori un mecenāti.

Taču ir arī tādas iedzīvotāju grupas, kuras izjūt cieņu pret sekmīgiem biznesmeņiem un apbrīno viņu organizatoriskās spējas (pras-

mi izvēlēties talantīgus menedžerus un augsti kvalificētus strādniekus), viņu neatlaidību un drosmi (gatavību riskēt) un citas īpašības, kuras palīdz vairot bagātību. Pieredze rāda, ka bagātie uzņēmēji jebkurā valstī veido iedzīvotāju mazākumu, jo vairākumam nav pamatkapitāla, kurš ir nepieciešams privātuzņēmējiem, un vairākums nav gatavs riskēt, jo apzinās, ka var piedzīvot ne tikai uzplaukumu, bet arī bankrotu. Iedzīvotāju vairākums tiecas pēc stabilitātes, kuru dod algotais darbs, un izvairās no eksperimentiem, ar kuriem ir neizbēgami saistīta uzņēmējdarbība. Augsti attīstītās zemēs vidējā šķira veido vairāk par 50% no iedzīvotājiem. Tomēr tas neizslēdz iedzīvotāju mazākuma marginalizāciju. Strādnieki var “pārvērsties” ne tikai par sīkuzņēmējiem, bet arī par bezdarbniekiem, bezpajumtniekiem. Pat augsti attīstītās Rietumeiropas un Ziemeļamerikas valstīs nav izdevies izbēgt no deklasēšanās un lumpenizācijas procesiem.

Dažādos apstākļos nabadzības jēdzienu saprot dažādi. Vairākās Āfrikas zemēs nabadzības rezultātā miljoniem cilvēku (bieži vien bērni) mirst badā. Dažās bijušajās PSRS republikās (piemēram, Tadžikijā) iedzīvotāju vairākuma mēnešalga nepārsniedz 10 vai 20 ASV dolārus mēnesī. Citās valstīs nabadzības līmeni nosaka tādējādi, ka trūcīgo cilvēku ienākumi ir mazāki nekā ir nepieciešams minimālo vajadzību apmierināšanai (pārtikai, dzīvokļa īrei utt.). Rezumējot teikto, ir jāpiekrīt Maksa Vēbera viedoklim, ka sociālo stratifikāciju nosaka sociālo grupu atšķirība, kas ir saistīta ar ienākumu lielumu, varas apjomu un sabiedrisko prestižu (16).

Maskavas pētniece T. Zaslavska, analizējot mūsdienu Krievijas sabiedrības struktūru, norādīja, ka tās sastāvā jāizšķir četri galvenie slāņi – augšējais, vidējais, pamatslānis un zemākais slānis, kā arī “sociālais dibens” – viszemākā sociālā grupa. Pie augšējā slāņa piešķaitāma elite, kurai ir vadošā loma ekonomiskajā dzīvē un valsts pārvaldes aparātā. Pie vidējā slāņa pieder sīkie un vidējie uzņēmēji, kuri kapitāla apmēra ziņā un profesionālisma ziņā vēl neatbilst postindustriālās sabiedrības prasībām, un tas ir skaitliski mazs iedzīvotāju slānis. Pamatslānis aptver vairāk nekā 2/3 no Krievijas iedzīvotājiem. Tie ir kvalificētie strādnieki un inteliģence ar augstāko izglītību, zemnieki, tirdzniecības un servisa darbinieki. Zemāko slāni raksturo zema kvalifikācija un zems ienākumu līmenis. Pie šī slāņa pieder pensionāri un cilvēki bez pastāvīgas nodarbošanās. “Sociālā dibena”

sastāvā ir noziedzīgie elementi, alkoholiķi, narkomāni, ielasmeitas un klaidoņi.

Viens no sabiedrības svarīgākajiem uzdevumiem ir panākt pastāvošo uzvedības normu ievērošanu, un to dēvē par socializāciju. Pirmām kārtām tas nozīmē likumu un morāles principu ievērošanu. To var panākt, ja valsts orgāni un sabiedriskā doma efektīvi ietekmē cilvēku uzvedību. Tādā gadījumā sabiedrības locekļu sekmīgo socializāciju izšķiroši ietekmē iedzīvotāju vairākums. Valsts orgānu darbības loks nevar aprobežoties ar cilvēku dzīvības un īpašuma sargāšanu. Ir jāpanāk civilizētas sabiedrības normu ievērošana. Uzskats, ka brīvība ir apzināta nepieciešamība, ir pareizs tajā ziņā, ka sabiedrības locekļi nedrīkst rēķināties tikai ar savām egoistiskām interesēm. Katram cilvēkam katrā ziņā ir jārespektē arī citu cilvēku intereses.

Visai nozīmīga ir arī sociālās mobilitātes problēma. Sociālā mobilitāte nozīmē indivīdu (vai cilvēku grupu) pāreju no vienas sociālās pozīcijas uz citu, augstāku vai zemāku sociālo pozīciju. Piemēram, Indijas kastu sistēmas ietvaros cilvēks to nevarēja izdarīt. Viņam bija obligāti jāpaliek tajā kastā, pie kuras piederēja viņa vecāki. Sociologi izšķir dažādus mobilitātes veidus. Ir iespējama ne tikai pāreja uz augstākām hierarhijas kāpnēm, bet arī situācija, kad bērni nokļūst zemākā hierarhijas pakāpē nekā bija viņu vecāki. Vācijas Demokrātiskajā republikā profesora dēlu nedrīkstēja pieņemt universitātē un viņš kļuva par rūpnīcas strādnieku. Kāds strādnieks lepojās, ka viņa dēls ir students, bet profesors viņam atbildēja, ka strādnieka mazdēls būs strādnieks (intelektuāļa dēls), bet profesora mazdēls – students. Līdzīgi absurdi bija iespējami, kad komunisti centās nodrošināt privilēģijas strādniekiem, bet nīcināja inteliģenci.

Par sociālo karjeru dēvē situāciju, kad virpotājs pēc augstskolas vakara nodaļas absolvēšanas kļūst par inženieri, ceha priekšnieku, rūpnīcas direktoru un ministru. Par vertikālu mobilitāti uzskata situāciju, kad paaugstināšanu amatā nomaina pazemināšana, un otrādi. Bet par horizontālu mobilitāti dēvē pāreju no vienas sociālās grupas uz otru, līdzvērtīgu grupu (piemēram, pāreju no viena darba kolektīva uz otru, saglabājot agrāko statusu).

Par faktoriem, kas liecina par individuālu mobilitāti, jāuzskata ģimenes sociālais statuss, izglītības līmenis, tautība, dzimums, fiziskās un garīgās spējas, izdevīga laulība, draudzība ar ietekmīgām

personām, ārējais izskats, prasme pielāgoties apstākļiem. Ir gadījumi, kad cilvēkam ar zemāku izglītību un kvalifikāciju ir sekmīgāka karjera nekā tam, kurš ir apdāvinātāks. Karjeras ziņā nozīmīga loma ir neatlaidībai, prasmei pielāgoties apstākļiem, iztapt priekšniecībai, glaimot augstāk stāvošām amatpersonām. Nereti organizācijas vadītājs pieņem darbā nevis spējīgāko, bet tādu, kurš nevarēs konkurēt ar priekšnieku un apdraudēt viņa amatu. Sava loma ir arī “draugu būšanai”, pretendenta piederībai titulnācijai utt. Sekmīgas karjeras tīkotāji parasti ir patmīļīgi un lepni cilvēki, kuri negrib pakļauties citu pavēlēm, kuriem ir tieksme komandēt un pakļaut sev zemāk stāvošus darbiniekus.

Taču pastāv arī cita veida kadri, kurus nevilina priekšnieka pienākums atbildēt par tam pakļauto darbinieku rīcību, kuriem ir raksturīga pieticība un tieksme pēc “mierīgas, klusas dzīves”. Tādiem cilvēkiem parasti garīgās vērtības ir daudz nozīmīgākas par prestižu un apziņu, ka viņš ir sasniedzis vairāk nekā citi. Pašapliecināšanās neapšaubāmi ir cilvēku vairākuma tieksme. Bet pašapliecināšanās veidi ir ļoti dažādi. Viens ir gandarīts, ka ir kļuvis par ministru, bet otram ir svarīgāka gādīga tēva loma, un viņu iepriecina dēla panākumi mūzikā.

## 9. LAULĪBA UN ĢIMENE

Pirmatnējā kopienas poligāmija bija pēc vairāku pētnieku domām nevis daudzsievība, bet matriarhāts un situācija, kad bērni pazina tikai māti, jo tai bija seksuālas attiecības ar vairākiem vīriešiem. Kad lauksaimniecības un amatniecības attīstības rezultātā galvenais ģimenes apgādātājs kļuva vīrietis (matriarhāta laikā tā bija sieviete, kura lasīja mežā sēnes un ogas), veidojās un nostiprinājās patriarhāts. Par ģimenes galvu kļuva vīrietis, un arī mūsdienu apstākļos viņš parasti tāds arī ir, kaut gan nereti sieva pelna vairāk par savu vīru un pārņem “vadības grožus” savās rokās. Daudz kas ir atkarīgs no laulāto rakstura. Ja mikstčaulīgs vīrietis ir ģimenes galva tikai nomināli, tad galva pagriežas tajā virzienā, kur pagriežas kakls – sieva. Musulmaņu ģimenē visai bieži ir četras sievas, un viņu likumkrājums (šariats) prasa, lai vīrs apgādā visas sievas vienādi, bet stingri prasa sievu pilnīgu padevību. Musulmanis ir tiesīgs iniciēt šķiršanos. Ja viņš trīs reizes atkārtoti pavēli atstāt viņu, tad sievai ir jāpakļaujas. Senebrejiem pirms Kristus arī bija vairākas sievas, bet vēlāk poligāmiju aizstāja monogāmija. Bet tikai oficiāli. Faktiski vīriešu seksuālie sakari ārpus ģimenes ir mūsdienās plaši izplatīta parādība jūdu un kristiešu vidū. Šariats to stingri aizliedz – par laulības pārkāpšanu musulmaņiem draud nāvessods. Uzticība laulībā ir musulmaņu svarīgākais pienākums. Katoļu baznīca noraida laulības šķiršanu, to sankcionē tikai ļoti retos gadījumos. Ģimene ir cilvēku sabiedrības pamatsūniņa, tā ir nepieciešama cilvēku dzimuma turpināšanai. Ģimene ir nepieciešama arī sekmīgai bērnu audzināšanai. Pat priekšzīmīgs bērnumams nespēj bērnam aizstāt vecākus, ar kuriem viņš ir ģenētiski cieši saistīts un kuru paraugs ir bērniem svarīgāks par pamācībām (vārdi māca, bet piemērs aizrauj).

Īsta ģimene spēj nodrošināt tās locekļiem labvēlīgu psiholoģisko klimatu – palīdzēt grūtā brīdī, iedvesmot ar līdzjūtību un optimismu. Tas, ka cilvēku vairākums cenšas nodibināt ģimeni, liecina, ka tā ir nepieciešama. Tie, kas izvairās no laulības, pieturas egoistiskam viedoklim, ka laulība divkārsno cilvēka pienākumus un divkārt ierobežo viņa brīvību. Plaši izplatīto laulības šķiršanu nereti izskaidro ar to, ka laulātā pāra savstarpējās attiecības sairst tad, kad vīram un sievai ir visai atšķirīgi raksturi, dažādi uzskati, kā arī dažādas vēlēšanās sek-

suālajā dzīvē. Tiek minēts, ka ilgi dzīvojot kopā, laulātie apņik viens otram. Kaut gan ir arī gluži pretējs viedoklis – ilga kopdzīve satuvina ģimenes locekļus, iemāca piekāpties, neuzspiežot citiem savu gribu, savu gaumi un savas prasības. Galvenais, kas cementē ģimeni, ir mīlestība. Kad jaunības kaislības pāriet, cilvēks turpina mīlēt savu laulības partneri, kurš viņu iedvesmo ar savu prātu, ar savu labestību, ar savu pašaieliedzību. Tuvina arī kopīgie bērni un mazbērni.

Mīlestība un seksuālās attiecības nav identiski jēdzieni, kā to uzskata jaunieši, kuri saka, ka viņi “nodarbojas ar mīlestību”. Mīlestība nav nodarbošanās veids, bet dziļas un cēlas jūtas. Ir laikam taisnība tiem, kuri uzskata par mīlestības etalonu mātes mīlestību, kas ir nesavtīga, negaida pateicību par bezgalīgām rūpēm, negulētām naktīm, ir gatavības pilna atdot visu bērniem, neatstājot sev neko.

Komunisti, kuri gribēja sagraut veco pasauli līdz pašiem pamatiem, tomēr bija spiesti noraidīt “brīvās mīlestības” lozungu. Šajā ziņā ir interesanta Vladimira Ļeņina 1915. gada sarakste ar Inesi Armandu, kura bija boļševiku pārstāve II Internacionālē. Atbalstot “brīvās mīlestības” lozungu, Inese Armanda jautāja Ļeņinam: kas ir labāk – laulība bez mīlestības vai mīlestība bez laulības? Vladimirs Ļeņins atbildēja, ka otrais gan ir labāk par pirmo, bet vislabākā ir mīlestība laulībā, jo “brīva mīlestība” nozīmētu atteikšanos no rūpēm par bērniem. Vladimirs Ļeņins arī noraidīja citas boļševiku partijas darbinieces Aleksandras Kolontajas projektu radīt “Brīvās mīlestības birojus”. Bija paredzēts organizēt tos apriņķu centros un uzlikt par pienākumu visām sievietēm, kuras nebija sasniegušas 50 gadu vecumu, reģistrēties šajos birojos obligātā kārtā. Projekts arī paredzēja, ka katrs vīrietis ir tiesīgs izvēlēties jebkuru sievieti, neprasot viņas piekrišanu... Lūk, līdz kādām nejēdzībām noveda “brīvās mīlestības” projekts.

Pēc Otrā pasaules kara Padomju Savienībā faktiski aizliedza laulības šķiršanu. Formāli tiesa varēja šķirt laulību, bet bija izdomāti šajā ziņā nepārvarami šķēršļi. Taču ieraksts pasē nevarēja saglabāt laulību. Ja vīrs un sieva dzīvoja dažādās pilsētās un neuzturēja savstarpējus sakarus, tad ģimene faktiski vairs nepastāvēja. Krievu sakāmvārds saka, ka ar varu mīļš nebūsi. Ģimenes galvenā funkcija ir bērnu audzināšana. Bet nereti tā ir grūti atrisināma problēma. Sociologs Igors Kons rakstīja, ka ļoti bieži pusaudzi vairāk ietekmē nevis vecāki, bet klasesbiedri. Attiecības starp vecākiem un bērniem mēdz

būt visai sarežģītas. ASV sociologi, kuri pētīja ģimenes locekļu savstarpējās attiecības, pārliecinājās, ka vissarežģītākās ir pretrunas starp bērniem un vecākiem, ka neprecētās sievietes saskaras ar nopietnām grūtībām (17). Ir iesakņojusies tradīcija, ka laulības iniciatoram jābūt vīrietim, ka priekšlikums precēties no sievietes puses ir nosodāms. Visai komplicētas ir audzināšanas problēmas ģimenē. Vecāku pozīcijas ir visai atšķirīgas – no pārmērīgas mīlestības, kurai var būt negatīvas sekas, līdz vienaldzībai, no pārmērīgām prasībām līdz lutināšanai un pārspīlētai gādībai (18). Jebkura galējība nav pieļaujama. Izšķir trīs audzināšanas stilus: autoritāro, demokrātisko un “pašplūsmas” (19). Pieredze rāda, ka visefektīvākais ir demokrātiskais stils, tas neizslēdz stingras prasības, bet šo prasību izpildīšana ir jāpanāk pārliecināšanas ceļā, – lai bērns apzinās, ka vecāku prasības ir pamatotas. Vairākās Eiropas valstīs likums aizliedz bērnu pēršanu, par šī likuma neievērošanu draud atbildība tiesas priekšā. Pieredze rāda, ka miesas sodi veicina bērnu agresivitāti un nedod pozitīvus rezultātus.

Daudzās ģimenēs priedējās par dēlu dzimšanu, bet meitenes piedzimšana ir vilšanās cēlonis. Čārlzs Dikenss savā romānā “Dombijs un dēls” notēloja bagātu angļu uzņēmēju, kurš meitai nepiegiež nekādu vērību, bet visādi rūpējas par savu dēlu, cerībās, ka viņš būs cienīgs tēva firmas mantinieks. Bērni bieži vien uzskata, ka vecākiem ir “arhaiski” uzskati, ka viņi nav spējīgi saprast jaunās vēsmas, modernu mūziku un mūsdienu dzīvesveidu. Savu lekciju Portsmutā angļu zinātnieks Ronalds Gibsons sāka ar četriem citātiem. Pirmais citāts: mūsu jaunatne ir slikti audzināta, tā izsmej priekšniecību, neciena vecākus, ir ļoti slikta. Otrais citāts: es zaudēju jebkādas cerības par mūsu valsts nākotni, ja pārvaldes groži rīt nonāks jaunatnes rokās, jo šī jaunatne ir neciešama, briesmīga. Trešais citāts: mūsu pasaule ir nonākusi līdz kritiskai stadijai, bērni vairāk neklausā savus vecākus, pasaules gals tuvojas. Ceturtais citāts: jaunatne ir pagrimusi līdz sirds dziļumiem, jaunie cilvēki ir ļauni un slinki, viņi nekad nebūs līdzīgi iepriekšējo paaudžu jaunatnei un nespēs saglabāt mūsu kultūru. Pēc daudzu klātesošo aplausiem lektors paskaidroja – pirmais citāts ir Sokrāta spriedums (5. gs. pirms mūsu ēras), otrais ir Hēsioda viedoklis (720. g. pirms mūsu ēras), trešais citāts atkārtoto Ēģiptes priesteru teicienu (2000. g. pirms mūsu ēras), bet ceturtais tika uzrakstīts uz māla poda Babilonijā pirms 3000 gadiem (20).

Lektors gribēja pierādīt klausītājiem, ka tālā pagātnē, tāpat kā mūsdienās, vecākā paaudze uzskatīja, ka jaunā paaudze ir daudz sliktāka nekā viņi paši bija jaunībā. Tādu priekšstatu rada maldīgs viedoklis, ka it kā pagātne vienmēr ir labāka par tagadni.

Katrai paaudzei ir savi trūkumi, bet katra jaunā paaudze daudzējādā ziņā ir pārāka par iepriekšējām. Gan izglītības līmeņa ziņā, gan ar savām radošām domāšanas spējām un neatlaidību pārvarot šķēršļus, lai nodrošinātu sev “vietu zem saules”.

Filozofi, rakstnieki un teologi ir izteikuši dažādas domas par laulību un ģimeni. Kamēr cilvēks mīl, viņš ir gatavs piedot pat neuzticību. Tam, kurš jautā, vai ir vērts precēties, ir jāatbild, ja tu precēsies, tad nožēlosi šo kļūmīgo soli, bet ja tu neaprecēsies, tad nožēlosi šo neizmantoto izdevību. Rakstnieks Andrē Moruā teica: visgodīgākais kritiķis ir laiks. Tas rādīs, vai neesi kļūdijies.

Kad kāda skaista teātra aktrise uzdrošinājās lūgt Bernardu Šovu viņu precēt, tad rakstīja viņam: iedomājaties, cik brīnišķīgs būs mūsu bērns, ja viņš būs tik skaists kā es, un tik gudrs kā Jūs. Dramaturgs nepieņēma piedāvājumu, un atbildēja īsi: bet ja otrādi?

Filozofs Frensiss Bēkons rakstīja: jaunam vēl par agru precēties, bet vecam – jau par vēlu. Bet musulmanis Haruns Al-Rašīds ieteica prasīt padomu sievai, bet rīkoties otrādi.

Psihoanalītiķis un filozofs Zigmunds Freids pārspilēja seksuālo attiecību lomu sabiedrības dzīvē. Taču nav pieļaujama arī otra galējība – šo attiecību ietekmes ignorēšana. Viduslaiku kristīgā baznīca pieļāva seksuālās attiecības tikai bērnu radīšanas nolūkā, noraidot tās baudkāres nolūkā. 20. gadsimta otrajā pusē Rietumu valstīs sākās tā saucamā “seksuālā revolūcija”, kuras atbalstītāji sludināja kaut ko līdzīgu “brīvībai mīlestībai”, arī tā saucamās “izmēģinājuma laulības”, kuru mērķis bija pārbaudīt, vai partneri ir saderīgi. Mūsdienās ir izplatīts jēdziens “civillaulība”. Vēl nesenā pagātnē par civillaulību dēvēja tās reģistrāciju civilaktu reģistrēšanas iestādē (bez laulāšanās baznīcā). Šodien par civillaulību uzskata vīrieša un sievietes kopdzīvi bez jebkādas reģistrācijas.

Zīmogs pasē, protams, nevar atturēt no šķiršanās laulāto pāri, kas nesader kopā. Bet tas tomēr uzliek zināmus pienākumus mātei un tēvam, arī alimentu maksāšanas ziņā un gadījumā, ja tiek ierosināta tiesas prāva īpašuma dalīšanas nolūkā.

“Seksuālā revolūcija” nozīmēja biežu partneru maiņu (bieži vien nebija skaidrs, kurš ir jaunpiedzimušā tēvs), venerisko slimību izplatīšanos u.c.

Svarīga demogrāfiska problēma ir mirstības pārsvars pār dzimstību. Ķīnā, kur iedzīvotāju skaits pārsniedz 1 miljardu un 300 miljonus cilvēku, varas orgāni noteica, ka katram laulātam pāri drīkst būt tikai viens bērns, bet ja dzimst otrs, tad ir jāmaksā liels nodoklis, kurš vairumam nav pa spēkam. Eiropas valstīs ģimenē parasti ir tikai viens bērns, un tas noved pie iedzīvotāju skaita pakāpeniskas samazināšanās. Valsts naudas pabalsti bērnu uzturēšanai arī būtiski neuzlabo situāciju. Pieredze rāda, ka turīgākās ģimenēs ar augstu izglītības līmeni parasti ir mazāk bērnu nekā nabadzīgās ģimenēs. Ir liels alkoholiķu un narkomānu skaits vecāku vidū, un tiem nevar uzticēt bērnu audzināšanu.

Sarežģīta problēma ir tā saucamais “seksuālais mazākums” un prostitūcija, kuru dēvē par “vecāko profesiju”. Prostitūciju tā arī neizdodas izskaust, kaut gan dažās valstīs likums vajā sutenerus, aizliedz prostitūtas izmantot peļņas nolūkā. Padomju Savienībā vajāja homoseksuālistus – tiesa piesprieda viņiem cietumsodus. Šobrīd daudzās valstīs ir legalizētas vienāda dzimuma cilvēku laulības, ir viņiem atļauts adoptēt bērnus. Reliģisko cilvēku vairākums nosoda šāda veida seksuālās attiecības un protestē pret seksuālā mazākuma pārstāvju demonstrācijām, kuras viņi rīko, lai apliecinātu sevi kā līdztiesīgus pilsoņus, kuriem nav pamata kaunēties un slēpt savu specifisko seksuālo orientāciju.

Ārstu vidū dominē uzskats, ka šāda orientācija ir iedzimta un to nevar pārvarēt. Tāpēc ir nepieciešama iecietība pret šo parādību.

Dažāda ir arī attieksme pret starpnacionālām laulībām. Pieredze rāda, ka jo tālāka ir laulāto radniecība, jo pilnvērtīgāki ir viņu bērni fiziskās un garīgās attīstības ziņā. Bet jaukto laulību pretinieki uzskata, ka tās apdraud nācīgas nākotni, jo šādās laulībās dzimušie bērni pārtautojas, atsvešinās no mātes vai no tēva. Laulībā un ģimenes locekļu savstarpējās attiecībās ir visnotaļ jāievēro brīvprātības princips. Bērniem, kuri sasnieguši pilngadību, pašiem jāizvēlas savs dzīves ceļš, vecāki nedrīkst tiem uzspiest savu gribu nedz profesijas izvēlē, nedz laulības partnera izvēlē. Humānisms, iecietība un labvēlība veicina ģimenes locekļu savstarpējo saprašanos un ģimenes pozitīvo lomu sabiedrībā.

## 10. SABIEDRĪBAS EKONOMISKĀ SISTĒMA UN DARBA SOCIOLOĢIJA

“Ekonomika” grieķu valodā nozīmē saimniecības vadīšana (ekonomija nozīmē materiālo līdzekļu taupīgu izlietošanu). Ekonomiskās zinātnes pēta tautsaimniecības struktūru kopumā, kā arī tās atsevišķas nozares – rūpniecību, lauksaimniecību, transportu utt. Socioloģijas un politoloģijas problēmas nevar apgaismot izolēti no ekonomikas, jo politikas jēdziens aptver arī ekonomisko politiku, nodokļu politiku un citus politikas aspektus. Socioloģija aplūko arī darba kolektīvu funkcionēšanu un šīs funkcionēšanas pilnveidošanas metodes.

Svarīgs valsts iekārtas aspekts ir tās ekonomiskā iekārta. Šis iekārtas pamatā mūsdienu pasaulē ir privātīpašums uz ražošanas līdzekļiem, tirgus ekonomika un konkurence. Mūsdienu ekonomika nav savienojama ar vienas vai citas tautsaimniecības nozares monopolizāciju, jo tas tad izslēgtu konkurenci un piespiestu pircējus maksāt nepieļaujami augstas cenas – bez iespējas izvēlēties citus piedāvājumus.

ASV vēsturē bija gadījums, kad tvaikoņu īpašnieks gribēja monopolizēt pasažieru pārvadājumus Hudzonas upē. Šajā nolūkā viņš sāka pārvadāt pasažierus par velti – lai tādējādi izputinātu savus konkurentus. Bet konkurenti nolēma ne tikai neprasīt maksu no pasažieriem, bet arī izlēma par velti ceļā viņus barot. Un, izputinājuši konkurentu, pacēla cenas līdz tādām līmenim, ka ar uzviju sedza agrākos zaudējumus. Tāpēc ASV un citās valstīs tika pieņemti anti-monopoli likumi. Līdz pat 20. gadsimta 30. gadu sākumam ASV princips bija valsts neiejaukšanās ekonomiskajās attiecībās un privātuzņēmēju darbībā. Ja uzņēmējs maksāja likumā noteikto nodokli, viņš bija tiesīgs rīkoties ražošanas un tirdzniecības sfērā pilnīgi pēc saviem ieskatiem. Taču 1929.–1933. gada pasaules ekonomiskā krīze, kuras epicentrā atradās ASV, paģērēja veikt būtiskas izmaiņas šajā jomā. Šajos gados ražošanas apjomi ASV samazinājās gandrīz divas reizes, tādā pašā mērā samazinājās arī nacionālais ienākums. Liela daļa no rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumiem bankrotēja. Izputēja 48% no ASV bankām. ASV prezidenta H. Hūvera nespēja uzlabot situāciju nodrošināja Demokrātiskās partijas kandidāta Franklina Delano Rūzvelta uzvaru kārtējās vēlēšanās. Jaunais prezidents

pasludināja “Jauno kursu”, un 1933.–1939. gadā tika pieņemti jauni likumi, kuri noteica rūpniecības un lauksaimniecības uzņēmumu, arī banku tiesības un pienākumus, regulēja attiecības starp uzņēmējiem un algotajiem darbiniekiem, radīja sociālās apdrošināšanas sistēmu, un šī sistēma paredzēja arī pabalstus bezdarbniekiem.

1929.–1933. gada ekonomiskā krīze bija pārprodukcijas krīze. Ražojumu apjoms daudzkārt pārspēja preču pieprasījumu. Tas noveda pie cenu pazemināšanās, un rezultātā preču ražošanas pašizmaksa bija augstāka par preču cenām. Ekonomikas stabilizācijas nolūkā tika aizliegts zelta eksports, īstenoja dolāra devalvāciju, valsts garantēja banku klientu ieguldījumu drošību. Speciāli likumi regulēja rūpniecībā konkurences godīgumu, noteica kvotas ražošanas apjomiem, kā arī noteica darbadienas ilgumu un algoto darbinieku algas līmeni, arī preču cenas. Likums paredzēja lauksaimniecības preču ražošanas apjomu samazināšanu, sējlaikumu un ganāmpulku samazināšanu, – ar mērķi paaugstināt lauksaimniecības produktu pārdošanas cenas. Bezdarbniekus nodarbināja ceļu būvē un remontēšanā, kā arī lidlauku un tiltu celtniecībā.

1935. gadā tika pieņemts likums, kurš legalizēja arodbiedrību darbību un streikus, paredzēja kolektīvos līgumus starp darba devējiem un darba ņēmējiem. Saskaņā ar tā paša gada likumu par sociālo apdrošināšanu tika radīts pensiju fonds (uz algoto darbinieku un privātu uzņēmēju nodokļu rēķina). Pensijas saņēma 65 gadu vecumu sasniegušie. Pabalstus bezdarbniekiem maksāja 10 nedēļas gadā. Visi šie pasākumi nodrošināja ASV ekonomisko uzplaukumu. Bezdarbnieku skaits krasi samazinājās.

Pasaules ekonomiskās krīzes gados PSRS vadītāji paziņoja, ka šī krīze Padomju Savienību neskāra, ka sociālistiskajās valstīs bezdarba vairs nav utt. Jāatzīmē, ka bezdarbnieku “rezerves armijai” ir ne tikai daudz mīnusu, bet arī daži plusi. Bezdarbnieku ģimenes cieš trūkumu, bezdarbnieki degradējas psiholoģiski, apzinoties, ka viņu darbarokas nav vajadzīgas. Bet bezdarbnieku “rezerves armija” rada konkurenci darbaroku tirgū, pamudina algotos darbiniekus strādāt intensīvāk un kvalitatīvāk, lai darba devējam viņus nevajadzētu nomainīt ar citiem cilvēkiem. Maksāt pabalstus bezdarbniekiem ir izdevīgāk nekā ciest zaudējumus zema darba ražīguma līmeņa un sliktās ražojumu kvalitātes dēļ. Padomju Savienībā bezdarba lik-

vidēšana tika panākta tādā veidā, ka darbu, kuru varēja paveikt viens cilvēks, izpildīja divi strādājošie, un tāpēc viņu algas līmenis bija divreiz zemāks, jo algu fonds bija ierobežots. Komunistu propagandai par PSRS sociāli-ekonomiskajiem panākumiem un straujajiem rūpniecības un lauksaimniecības ražošanas apjomu pieaugumiem bija demagoģisks raksturs. Tā kā valsts īpašums tikai formāli piederēja visai tautai, strādnieki pamatoti uzskatīja, ka tas viņiem nepieder, ka tā ir “kroņa manta”. Tāpēc viņi nerūpējās par ražošanas uzlabošanu, apzinoties, ka viņu darba alga paliks noteiktā algas fonda ietvaros. Lai radītu iespaidu par ekonomiskajiem panākumiem, PSRS Statistikas pārvalde aprēķināja saražoto produkciju nevis “graudā”, bet “naudā”, un to pašu produkcijas vērtību pieskaitīja saražotajai produkcijai atkārtoti. Piemēram, metālrūpniecības uzņēmuma saražoto tēraudu vēlreiz pieminēja, aprēķinot mašīnbūves uzņēmuma ražojumu cenu. Tādai “acu apmānīšanai” vajadzēja “pierādīt” sociālisma saimnieciskās sistēmas pārākumu pār kapitālistisko sistēmu. Taču reāli darba ražīgums kapitālistiskajos uzņēmumos bija trīs vai četras reizes augstāks nekā PSRS uzņēmumos. Un reālā darba alga arī.

Bet nevar idealizēt arī kapitālisma ekonomisko sistēmu, kurai ir arī savas ēnas puses. Romas pāvests Jānis Pāvils II atzīmēja, ka valda uzskats, ka panākumus biznesā gūst tie uzņēmēji, kuri ir agresīvi un alkātīgi. Tāda tīri ekonomiskā izpratne ignorē garīgo vērtību nozīmi (21).

Uzņēmēji ienākumu palielināšanos var panākt dažādā ceļā. Pazīstamais ASV autorūpniecības radītājs Henrijs Fords savas karjeras sākumā pārdeva tikai pāris tūkstošus automašīnu gadā par ļoti augstām cenām, kuras spēja samaksāt tikai miljonāri. Bet drīz vien viņš saprata, ka ir izdevīgāk pārdot miljonus automašīnu gadā par zemākām cenām, un ienākumu līmenis būs daudz augstāks. Itāļu kinoteātru īpašnieks, kurš apmeklēja Padomju Savienību, novēroja, ka Maskavas kinoteātri ir pārpildīti, un tādēļ daudzi nevar noskatīties kādu savu iemīļoto filmu. Viņš aprēķināja, ka izdevīgāk ir Romas pustukšie kinoteātri, jo par ieeju šeit samaksā visi, kuri grib noskatīties filmu.

Pretrunīga bija ASV inženiera F. Teilora (1856–1915) sistēma, kura nodrošināja racionālu darba dališanu un darba intensifikāciju. Teilora konveijera sistēma paredzēja, ka katrs darba dalībnieks, konveijeram riņķojot, izpildīs tikai vienu operāciju (piemēram, pieskrū-

vēs mašīnai detaļu). Šis cilvēks pieradis to darīt automātiski, precīzi un ātri, un pie tam laikā, kamēr konveijers nepavirzīsies tālāk. Bet tāds sasprindzināts un vienmuļš darbs notrulina cilvēku un pārvērš to par mašīnas piedekli.

Skaisti to parādīja Čārlijs Čaplins savā kinofilmā “Jaunie laiki”. Šajā filmā viņš tēlo strādnieku, kurš konveijerā bezgala daudz reizes pieskrūvē detaļu. Arī pēc darba beigšanas viņš vairs nevar apstāties. Ceļā uz mājām viņa rokas turpina to pašu kustību, un, atnācis savā dzīvoklī, viņš nespēj šo kustību pārtraukt.

Mūsdienu apstākļos ASV rūpniecības uzņēmumos tiek ieviestas arvien jaunas darba metodes. Automašīnas Detroitā bieži vien ražo nevis strādnieki, bet automātiskās līnijas, kuras ir tikai jākontrolē. Lai strādniekus ieinteresētu darba ražīguma kāpināšanā un produkcijas kvalitātes paaugstināšanā, strādniekiem pārdod akcijas.

Līdz ar to viņi kļūst par uzņēmuma līdzīpašniekiem, saņem tā ienākumu daļu, kura kļūst lielāka, ja rezultāti ir labāki. Menedžeri rūpējas arī par to, lai psiholoģiskais klimats uzņēmumā veicinātu darba ražīgumu. Ja strādnieks dodas uz savu darbavietu ar nepatiku (iet tikai algas dēļ) un viņa garastāvoklis darba vietā ir neapskaužams, tad nevar gaidīt labus darba rezultātus.

Analizējot metodes, ar kuru palīdzību var uzlabot komunikāciju uzņēmumā, Džozefs Veiss min trūkumu kritizēšanu, uzslavēšanu par priekšzīmīgu darbu, pavēlēšanu un draudēšanu, padomu došanu un mierināšanu (22). Strādnieka noskaņojumu uzlabo galvenokārt uzslavēšana un cieņa, kuru viņam izrāda priekšnieki, kuri atceras viņa dzimšanas dienu, pasniedz dāvanu svētku dienās, spiež viņam sasveicinoties roku. Japānas uzņēmumos strādnieku darba rezultātus uzlabo tas, ka viņi uzskata privātīpašnieka uzņēmumu par savu, nekad nemaina darbavietu un zina, ka līdz pensijas vecumam viņu pastāvīgā darbavieta saglabāsies. Lai “izlādētu” savas dusmas par nepatīkšanām darbā, dažos japāņu uzņēmumos pagrabtelpās atrodas kaučuka lelle, līdzīga menedžerim, kuru var piekaut ar rungu, kura guļ blakus.

Darba kolektīva sekmīgs darbs ir lielā mērā atkarīgs no tā mērķtiecīgas organizācijas. Viens no nepieciešamākajiem principiem ir darba darītāja pakļaušanās tikai vienam priekšniekam (kad cilvēks ir divu kungu kalps, viņš nezina, kuru pavēli klausīt). Norādījumus strādniekam var dot tikai meistars, bet meistaram tikai ceha priekš-

nieks, bet viņam tikai galvenais inženieris utt. Fabrikas direktors nedrīkst dot pavēli tieši strādniekam, bet tikai caur galveno inženieri (bet viņš – caur viņam padotajiem darbiniekiem). Demokrātiskais vadības stils nodrošina labākus darba rezultātus nekā autoritārais vadības stils (pavēli var neizpildīt, bet neizpildīt lūgumu ir neērti). Uzslava bieži vien ir efektīgāka par nosodišanu. Ja jākritizē par trūkumiem, tad vispirms ir jāatzīmē darbinieka sasniegumi, jo tad kritika tiks uzņemta ne tik sāpīgi.

Padomju Savienības pieredze rāda, ka kaitīgas ir gan represijas, gan pilnīgi nepamatota labvēlība. Staļina valdīšanas laikā par darba nokavēšanu un jo vairāk par neierašanos darbā bez attaisnojošiem iemesliem draudēja cietumsods. Strādniekus piespieda strādāt galvenokārt nevis pateicoties ekonomiskajai ieinteresētībai, bet ar administratīvi-birokrātiskām metodēm. Pēc Staļina nāves bija raksturīga nepamatota pretimnākšana sliņķiem un dzērājiem. Tiesu praksē bija izplatīti lēmumi, kas piespieda uzņēmumu direktorus pieņemt atpakaļ darbā tos, kuri slikti strādāja, vai slepeni iznesa no sava uzņēmuma vērtīgās detaļas, lai tās vēlāk pārdotu “melnajā tirgū”. Tiesa vienmēr aizstāvēja atlaistos no darba, tādējādi demonstrējot, ka aizstāv darbaļaužu intereses. Tāpēc “vairojās” brāķdari un dzērāji. Kad Barnaulā komunistiskās partijas apgabala komitejas plēnumā apsprieda, ko iesākt ar alkohola lietošanu darba laikā, viens no plēnuma locekļiem ierosināja pārdot degvīnu nevis puslitra, bet ceturtdaļlitra pudelēs (iedomāties, ka var nemaz nedzert degvīnu darba laikā, viņš nevarēja). Degvīna pārdošana bija viens no padomju valsts svarīgākajiem ienākumu avotiem.

Hruščova valdīšanas laikā uzlabojās kolhozniekus stāvoklis. Viņiem iedeva pasas, lai tie arī varētu pārcelties uz pilsētu. Šie cilvēki vairs nebija piesieti pie kolhoza kā dzimtcilvēki pie muižas. Tas veicināja lauksaimniecības preču cenu paaugstināšanos – lai kolhoznieki varētu turpināt lauku darbus. Bet Hruščovs pieļāva rupjas kļūdas, uzspiežot kukurūzas kultivēšanu visos PSRS reģionos (arī pilnīgi nepiemērotā vidē), ieviesa tautsaimniecības padomes ministriju vietā, bet šo padomju vadītāji nevarēja būt kompetenti visās rūpniecības nozarēs.

ASV un PSRS pieredze rāda, ka sekmīga ekonomikas attīstība ir atkarīga no darba darītāju materiālās ieinteresētības un racionāla darba procesa organizēšanas.

## 11. KULTŪRA UN TĀS FUNKCIJAS

Pastāv vairāk nekā 50 kultūras jēdziena definīciju. Daži autori raksta tikai par garīgo kultūru (galvenokārt par izglītību un mākslu). Taču garīgā kultūra ir cieši saistīta ar materiālo kultūru. Nav mūzikas bez klavierēm vai vijoles. Rakstnieku grāmatas drukā tipogrāfijā.

Pagātnē bija populāra tāda definīcija: kultūra ir cilvēku radītās materiālās un garīgās vērtības. No šīs definīcijas izrietēja, ka cilvēka iestādīta ābele ir kultūras sastāvdaļa, bet mežābele tāda nav. Arī noteikt, kas ir vērtība, un kas nav vērtība, ir sarežģīti. Cilvēki ir radījuši daudz ko tādu, ko par vērtībām nosaukt nevar. Laikam ir pieņemams tāds kultūras definējums: kultūra ir cilvēku dzīvesveids, to attieksme pret dabu, citam pret citu un arī pašam pret sevi (23). Dažkārt kultūru identificē ar civilizāciju, nošķirot civilizāciju no barbarisma, jo barbaru kultūras līmenis bija zems. Angļu vēsturnieks un filozofs Arnolds Toynbi lietoja vārdu civilizācija citā nozīmē. Viņš izšķīra dažādas civilizācijas pēc to specifiskā satura un īpatnējām formām (Rietumeiropas kultūru, Ķīnas kultūru utt.).

Kultūras jēdzienu lieto dažādās dzīves sfērās – uzvedības kultūra, darba kultūra, politiskā kultūra utt. Tomass Peins rakstīja, ka alkoholiķis nav cilvēks, jo neatšķiras no dzīvnieka ar prātu. Piedzērušos cilvēku par kulturālu cilvēku uzskatīt nevar. Kultūru saprot kā cilvēka uzvedību, kas ir specifiska priekš homo sapiens. Tāpēc par kultūras sastāvdaļām uzskata cilvēku valodu, idejas, ticējumus, tradīcijas, ražošanas līdzekļus, mākslas darbus u.c. Kultūru rada cilvēki, viņi to neiegūst ģenētiski no iepriekšējām paaudzēm, bet apgūst no jauna, izmantojot to, ko ir radījuši viņa priekšteči. Kultūras apgūšana ir socializācijas procesa pamats. Apgūstot uzvedības normas un ideoloģiju, cilvēki attīstās kā personības, augstāks kultūras līmenis liecina par sabiedrības progresu.

Ir divi kultūras veidi – materiālā (ražošanas līdzekļi un ražošanas produkti) un nemateriālā kultūra (zināšanas, ideoloģija, māksla). Par kultūras galvenajām funkcijām uzskata izzināšanas funkciju, aksioloģisko funkciju, stimulējošo funkciju, regulējošo funkciju, hedonisko funkciju, vēl vairākas citas. Sociologu vidū ir izplatīts jēdziens kultūras universālījas. Ar to saprot kaut ko raksturīgu visām

kultūrām, neatkarīgi no vietas, laika un sabiedrības sociālās iekārtas. Amerikāņu sociologs un etnogrāfs Džordžs Merdoks 1959. gadā rakstīja par vairāk nekā 70 universālijām. To vidū bija dažāda vecuma cilvēku kultūra, sports, rotaslietu izmantošana, tīrības ievērošana, kalendārs, darba kooperācija, dejas, dekoratīvā māksla, ēdienu pagatavošana, izglītība u.c. Šo kultūras elementu vispārīgais raksturs ir izskaidrojams ar to, ka cilvēku bioloģiskās vajadzības vienmēr un visur izvirza kopējas problēmas, kuras ir neatliekami jāatrisina. Visi cilvēki dzimst un mirst, tāpēc rodas paražas, kas ar to ir saistītas. Kultūra ir cilvēku vērtību sistēma, viņu priekšstati par pasauli, uzvedības noteikumi. Dzīvnieku uzvedību nosaka galvenokārt instinkti, kuri tiek pārmantoti ģenētiski. Bet cilvēka uzvedība lielā mērā ir audzināšanas un apmācības rezultāts, sekošana citu piemēram, un tas ir pārliecinošāk par sprediķiem. Antropologs Gudenans uzskatīja, ka ir 4 galvenie kultūras elementi. Viens no tiem ir valodas specifika. Vācu valodā izšķir cilvēku barības lietošanu (essen) un dzīvnieku (fressen), bet angļu valodā abos gadījumos lieto vienu un to pašu vārdu (eat), un ja grib parādīt atšķirību, tad saka – “Ēd kā cūka”. Otrkārt, kultūra ir ne tikai jēdziens vienā vai otrā valodā, bet tā arī izpaužas uzskatos, salīdzinājumos: zeme riņķo ap sauli (pirms poļu astronoma Kopernika pierādījumiem cilvēki domāja otrādi), melnais ir pretstats baltajam utt. Treškārt, kultūras elements ir vērtības, kuras cilvēkiem liekas svarīgas, kā piemēram, Bībeles 10 baušļi (tev nebūs nokaut, kārot cita īpašumu u.c.). Dažādu kultūru pārstāvji uzskata par svarīgām dažādas vērtības, piemēram, vieni drošsirdību, citi askētismu. Ceturtkārt, kultūras elements ir noteikumi, kuri reglamentē cilvēku uzvedību, ar likumdošanas sistēmas palīdzību un sabiedriskās domas prasībām liek ievērot tikumības principus.

Dažkārt sociologi izšķir 2 kultūras formas: garīgās elites augsto kultūru, kurā svarīga vieta ir klasiskajai literatūrai un mūzikai, un tautas masu kultūru, kurā dominē folklorā (pasakas, tautasdziesmas u.c.). Pastāv arī tāds jēdziens kā subkultūras – atšķirīgas vērtību sistēmas, kas nesakrīt ar sabiedrības locekļu vairākuma kultūru. Ir jauniešu grupas, kuru slengs atšķiras no iedzīvotāju vairākuma valodas, kuru rīcība ir pretrunā ar vairākuma uzvedības normām (piemēram, skinhedu ksenofobija).

Pastāv arī tāds jēdziens kā masu kultūra, kas raksturo mazizglīto to lasītāju tieksmi lasīt mazvērtīgus “komiksus” un kriminālromānus laika pakavēšanai. Šāda tipa sacerējumi atšķiras no Žila Verna saturīgajiem piedzīvojumu romāniem un no Žorža Simenona kriminālromāniem, kuros dziļi analizēta policistu, noziedznieku un viņu upuru psiholoģija un parādīti sabiedrībā valdošie uzskati un to ietekme uz cilvēku savstarpējām attiecībām. Masu kultūras cienītāji patiesas mākslas vietā izkar uz savu dzīvokļu sienām lubenes – neprāšu zīmētos gulbjus diķi, bet neapmeklē muzejus ar Rubensa un Rafaela gleznām.

Citas kultūras ietekmē tauta pārņem labāko no citu tautu kultūras, bet tajā pašā laikā saglabā savas kultūras savdabību. Šādā aspektā izšķir, piemēram, Rietumu un Austrumu kultūras. Pirmā uzsver personības individuālo pasaules būtības izpratni, – it kā cilvēks ir tās radītājs. Bet otrā mudina cilvēku iedziļināties savā iekšējā pasaulē. Rietumos dominē racionālisms, bet Austrumos – intuitīvā pasaules izziņāšana. Osvalds Špenglers, Arnolds Toibi u.c. filozofi sevišķu uzmanību pievērta nevis kopīgajam, bet atšķirībai starp dažādām kultūrām, izdalīja to attīstību etapos, kuri atkārtojas tāpat kā etapi cilvēku dzīvē: kultūras bērnība un jaunība, briedums un noriets.

ASV sociologs Pitirims Sorokins piedāvāja šādu kultūras tipoloģiju (vēstures attīstībā): Grieķijā 8.–6. gadsimtā pirms mūsu ēras – abstrakta kultūra; Grieķijā 5. gadsimtā pirms mūsu ēras – ideālistiska kultūra; Romā 4. gadsimtā pirms mūsu ēras līdz mūsu ēras 4. gadsimtam – sensuāla (jutekliska) kultūra; 6.–12. gadsimtā – abstrakta kultūra; 12.–14. gadsimtā – ideālistiska kultūra; bet visjaunākajos laikos – sensuāla kultūra. Šāda tipoloģija, protams, nav neapstrīdama, bet Sorokinam acīmredzot ir taisnība, uzsverot, ka kultūras raksturs laika gaitā būtiski mainās.

Svarīgas garīgās kultūras sastāvdaļas ir daiļliteratūra un tēlotāja māksla – gan reālistiskā, gan abstraktā. Jevgēnijs Jevtušenko atcerējās savu priekšteču teikto, ka Krievijā dzejnieks ir vairāk nekā dzejnieks. Viņš nepazīst mieru, viņa dzejā izpaužas tautas ilgas, tieksmes un cerības. Kolridžs rakstīja, ka glezniecība ir kaut kas vidējs starp priekšmetiem un domām. Gleznotājs atšķirībā no fotogrāfa necenšas radīt attēlojamā objekta precīzu kopiju, bet izceļ (pat pārspīlē) portretā attēlotā cilvēka īpatnības vai dabas ainavas raksturīgās iezīmes.

Mākslinieka mērķis ir spilgti izteikt savu ideju un ietekmēt skatītāja noskaņojumu (minoru vai mažoru). Dažkārt nekompetents skatītājs neredz atšķirību starp cilvēka kailā ķermeņa skaistuma atspoguļojumu gleznā un pornogrāfijā – mākslinieciski nevērtīgām gleznām vai skulptūrām, kuras ir domātas tikai seksuālai uzbudināšanai. Sarežģīta problēma ir reālistiskās un abstraktās mākslas atbalstītāju un pretinieku viedokļi. Daudzi redz abstrakcionisma pārstāvju gleznās tikai bezjēdzīgas figūras un krāsu kombinācijas, kuras ir saprotamas tikai radoši domājošiem cilvēkiem, kuri ir apdāvināti ar īpaši radošu fantāziju. Tāpat arī daudziem klausītājiem simfoniskā mūzika nav saprotama, jo viņi nevar izprast komponista sajūtas un domas, un viņi dod priekšroku estrādes dziedātāju populārām dziesmām, kuras ir banālas un nesaturīgas vārdu un melodijas satura un formas ziņā.

Būtiski atšķiras arī lasītāju attieksme pret daiļliteratūru. Padomju varas laikā Maskavas laikraksti rakstīja, ka inteliģences vidū ir lirīķi un fiziķi. Pirmos interesēja daiļliteratūra un māksla, bet otros – dabaszinātnes un tehnika. Taču “lirīķi” bija dažādi. Vienus aizrāva klasiskā literatūra un teātris, citi lasīja piedzīvojumu romānus un regulāri apmeklēja kinoteātrus. Staļins dēvēja rakstniekus par cilvēku dvēseļu inženieriem, savukārt Šolohovs paziņoja, ka padomju literāti raksta no visas sirds, bet viņu sirdis pieder komunistiskajai partijai. Padomju Savienībā tika slavēts tā saucamais sociālistiskais reālisms, kura būtība bija sociālisma slavināšana, tā pretinieku nosodīšana, reālās dzīves izpušķošana. Rakstniekiem bija obligāti jāveltī galvenā uzmanība pozitīviem tēliem, bet trūkumu kritika tika maksimāli ierobežota. Drīkstēja kritizēt namu pārvaldniekus un sētniekus, bet ne komunistiskās partijas vadošos darbiniekus. Tos, kas pārkāpa šo aizliegumu, apsūdzēja apmelošanā un vajāja. Un tomēr rakstnieku vidū bija drosminieki, kuri objektīvi attēloja reālo dzīvi – Jurijs Trifonovs, Vasilijš Grosmans un daži citi. Viņu grāmatas cenzūra dažkārt neatļāva publicēt, bet pēc Staļina nāves tika publicēts pat Aleksandra Solženicina stāsts “Ivana Deņisoviča viena diena”, kurā patiesi un izjusti attēlota ieslodzīto ikdienu soda nometnē, kurā ieslodzīja šķietamus “tautas ienaidniekus”. Tika publicēti Jevgēnija Jevtušenko dzejas panti “Staļina mantinieki”, kurā atmaskoti šī tirāna atbalstītāji. Būtu naivi domāt, ka laba grāmata vai luga var radikāli izmainīt

lasītāju un skatītāju uzskatus. Bet literatūra un māksla ietekmē domājošus cilvēkus. Jevgēnijs Jevtušenko ar sarkasmu rakstīja, ka tie, kas domā, ir tauta, bet pārējie – tikai iedzīvotāji. Arvien plašāka televīzijas un interneta izplatīšanās būtiski izmainīja situāciju kultūras dzīvē. Tie, kas prognozēja teātra un kino mākslas izzušanu, kļūdījās. Televīzija nespēj izrādīt lielāko daļu no kinofilmām, kuras skatītāji gribētu redzēt. Un televīzija nevar aizstāt skatītāju kontaktu ar aktieriem teātra skatuvē, kas rada īpašu atmosfēru: dzīvo aktieru tiešie kontakti ar skatītājiem zālē dziļi ietekmē pēdējos. Un skatītāju reakcija savukārt iespaido aktierus.

Interneta izplatībai ir arī pozitīva nozīme. Vairs nav iespējams slēpt no ieinteresētām aprindām patiesību un novērst valstu vadītāju kritiku. Bet vienlaicīgi interneta informācija demoralizē pusaudzus un jauniešus, kurus bieži vien interesē pornogrāfija un vardarbība.

Sarežģīta problēma ir mūsdienu lasītāju attieksme pret daiļliteratūru. Vispārāzīta ir mūsdienu jaunatnes (un ne tikai jaunatnes) izvairīšanās no iepazīšanās ne tikai ar klasisko literatūru, bet arī ar moderno rakstnieku grāmatām. Ir nepastrīdams tas, ka dažādiem lasītājiem ir atšķirīga gaume (kā saka krievu sakāmvārds – par gaumi nestrīdas). Piemēram, Krasnojarskas profesors Andrejs Burovskis augsti vērtē Dostojevskas romānus, bet negatīvi vērtē Jeseņina poēziju. Daudzus lasītājus aizrauj Valentīna Pikuļa vēsturiskie romāni, bet citi uzskata, ka atšķirībā no Marka Aldanova, Pikuļs vilto vēsturi, atbalsta lielkrievu šovinismu, nievājoši raksta par vāciešiem, ebrejiem, citu tautu pārstāvjiem.

Latvijā daudzi lasītāji augstu vērtē Alberta Bela grāmatas. Vienā no savām pēdējām grāmatām – “Vientulība masu sarīkojumos” – autors kritiski analizē mūsdienu situāciju un raksta, ka Latviju pārvalda nevis Saeima un valdība, bet baņķieri u.c. bagāti uzņēmēji. Kad viņiem jautā – ko viņi ražo, – viņi atbild – naudu.

Lietpratēji rakstnieku grāmatas augstu vērtē galvenokārt par svarīgām idejām. Dzejnieks Andrejs Vozņesenskis rakstīja, ka visi progresi ir reakcionāri, ja tie veicina cilvēka sabrukumu. Tādam secinājumam nevar nepiekrīst.

## 12. IZGLĪTĪBAS UN ZINĀTNES SOCIOLOĢIJA

Izglītībai ir vienlaicīgi praktiska un simboliska nozīme. ASV zinātnieks Kolinzs rakstīja, ka izglītību grib iegūt dažādas sociālas grupas. Arī tās, kuras uzskata, ka izglītība ir nepieciešama, lai saglabātu savu bagātību, varu un prestižu.

Pamatskola dod iemaņas nākamajiem strādniekiem, bet augstskola gatavo kvalificētus speciālistus. Tāda gradācija nosaka sabiedrības locekļu nevienlīdzību. Zinātniski-tehniskā revolūcija noteica nepieciešamību celt strādnieku kvalifikāciju. Tāpēc skolai, sevišķi koledžām un universitātēm, ir jāveic arvien sarežģītāki uzdevumi. Skolai ir jāievēro savu audzēkņu vecuma bioloģiskās un psiholoģiskās īpatnības. Elitāra izglītība būtiski atšķiras no cilvēku vairākuma izglītības – ar pedagogu augsto kvalifikāciju un mācību iestādes diploma prestižu. ASV augstskolās mācās arvien vairāk afroamerikāņu, un universitātes nereti dod priekšroku viņiem, ja iestājeksāmenos viņiem ir vienādas atzīmes ar baltādainajiem pretendentiem. Tādējādi tiek kompensēta agrākā augstskolas nepieejamība afroamerikāņiem. Augstākās izglītības rādītāji strauji pieaug (24).

Speciālisti bieži diskutē vien par vidusskolu un augstskolu mācību programmām. Vācijā tradicionāli dominē uzskats, ka izglītībai jābūt vispusīgai, ka tiem skolēniem un studentiem, kuri grib specializēties eksakto zinātņu sfērā, jāapgūst arī humanitārie mācību priekšmeti. Bet pastāv arī pretējs viedoklis – ka nav nekādas vajadzības apgūt tos priekšmetus, kuri praktiskajā dzīvē “nenoderēs”. Acīmredzot vispusīga izglītība tomēr ir nepieciešama, kaut gan ir mērķtiecīgi, lai vidusskolās audzēkņiem pasniedz plašāk tos priekšmetus, kuros viņi ir nolēmuši specializēties.

Alberts Einšteins bija ne tikai pasauleslavs zinātnieks, bet arī vijolnieks-amatieris. Viņš uzskatīja, ka mūzika ir nepieciešama arī teorētiskās fizikas problēmu pētniekam, jo tā bagātina fantāziju, bet kuras nav iespējama radoša domāšana un jauni atklājumi zinātnē. Vispusīga izglītība ir nepieciešama arī tāpēc, ka katram sabiedrības loceklim ir dažādas sociālās lomas. Ja darba vietā viņš ir inženieris, tad mājās – tēvs, kuram ir jārisina pedagoģiskas problēmas sava bērna audzināšanas gaitā. Ārsts operē savus slimniekus, bet tikpat

labi viņš var kļūt arī par parlamenta deputātu. Orientēšanās politikā ir nepieciešama arī vēlētājiem, lai visi pilsoņi aktīvi varētu ietekmēt parlamenta un valdības darbu. Ētikas un estētikas problēmas arī nedrīkst būt svešas ik katram sabiedrības loceklim. Cilvēks, kurš nesaprot un neievēro sabiedrisko domu, morāles principus un savu līdzcilvēku psiholoģiju, saduras ar grūtībām savos kontaktos ar kolēģiem darbā, dzīvokļa kaimiņiem u.c. Tas viss runā par labu vispusīgai izglītībai.

19. gadsimta vidū vidusskolu apmeklēja samērā šaurs cilvēku loks. Tolaik Sarkandaugavā, kur dzīvoja daudzi Rīgas strādnieki, tikai viena meitene apmeklēja ģimnāziju. Kad cienījami veci strādnieki, satiekot viņu, redzēja ģimnāzistes cepuri galvā, viņi klanījās, sveicināja šo meiteni kā cilvēku, kurš ir pārāks par citiem.

Padomju varas laikā ieviesa obligāto vidējo izglītību (kaut gan daudzi to nespēja apgūt). PSRS vadītāji ar to gribēja parādīt, ka viņu valsts neatpaliek no augsti attīstītām valstīm citās pasaules malās. Mūsdienā Latvijā ir obligāta tikai deviņgadīgās skolas izglītība, bet vairākums cenšas pabeigt arī divpadsmitgadīgo vidējo mācību iestādi, lai varētu turpināt mācības augstskolā. Tas ir ne tikai prestiža jautājums, bet arī pārliecība, ka augstākā izglītība nodrošinās konkurētspēju jebkurā darbības nozarē.

Ja padomju varas laikā funkcionēja tikai 10 augstskolas, tad Latvijas otrajā neatkarīgajā republikā jau ir ap 30 augstskolu, dažām no tām ir filiāles vairākās Latvijas pilsētās. Daudzi studenti mācās galvenokārt sava izglītības līmeņa paaugstināšanas nolūkā, bet ir arī tādi, kuriem galvenais ir diploms un, ja to varētu nopirkt bez studēšanas, viņi to labprāt izdarītu. Ir kļuvušas populāras augstskolu vakara nodaļas, kuras dod iespēju savienot darbu ar mācībām. Parasti izglītības sfēra tiek nepietiekami finansēta (25). Taču tās augstskolas, kuras samazināja mācību ilgumu līdz 2 gadiem, izdarīja "lāča pakalpojumu" saviem studentiem. Ir "gudrinieki", kuri uzskata, ka ekonomistiem un juristiem filozofija, socioloģija un politoloģija nav vajadzīga. Viņi nesaprot, ka šo zinātnes nozaru mijiedarbība ir ļoti cieša. Šaubīga ir arī lekciju lasīšana studentiem ar tā saucamo "televīzijas tiltu" starpniecību. Šādu lekciju trūkums ir tas, ka lektors nevar iesaistīt klausītājus sarunā, nevar noskaidrot viņu iepriekšējās zināšanas un secināt, kā klausītāji izprot viņa viedokli, vai viņus

pārlicina lektora argumenti. Lekcijas, ko noklausās televīzijas pārraidē, ir tikpat tālas no dzīviem kontaktiem kā teātra izrāde televīzijas raidījumā ir tāla no skatītāju kontaktiem ar dzīviem aktieriem teātra zālē.

Vidusskolā ir arī sarežģītas problēmas, kuras nevar novērtēt viennozīmīgi. Mūsdienu skolēni ir daudz labāk informēti nekā pirms 30 vai 20 gadiem. Bet viņu uzskati un uzvedība dažkārt rada nopietnus sarežģījumus. Apgūstot augstskolā pedagoga profesiju, ļoti daudzi negrib strādāt skolā, – ne tikai tāpēc, ka viņus neapmierina algas līmenis, bet arī tāpēc, ka mūsdienu skolēnu disciplīna rada grūti atrisināmas problēmas.

Taču skola joprojām ir ne tikai iestāde, kas papildina zināšanas, bet arī iestāde, kuras uzdevums ir audzināt jauno paaudzi, palīdzēt tai veidot savu pasaules uzskatu, apgūt morāles normas un pārliecināties par to nepieciešamību. Atmiņas vingrināšana ir svarīga lieta. Bez faktu zināšanas nav iespējami vispārinājumi un secinājumi. Bet pats galvenais ir iemācīt ģimnāzijas vai tehnikuma audzēkņiem patstāvīgi mācīties, patstāvīgi un radoši domāt. Laika gaitā daudz kas nesaglabājas atmiņā, un ir nepieciešams atsvaidzināt savas zināšanas. Taču vēl svarīgāka ir prasme orientēties vajadzīgajā literatūrā, kritiski to lasīt, salīdzināt rakstīto ar savu viedokli un atteikties no tā, ja zinātnieki un publicisti pārlicina, ka tu esi kļūdījies.

Pēdējā laikā ir novērojama dažāda veida speciālistu “pārprodukcija”. Cilvēki ir spiesti mainīt savu profesiju. Tāpēc jo vairāk ir nepieciešama skolēnu un studentu vispusīga attīstība.

Neliela augstskolu absolventu daļa kļūst par zinātniskiem darbiniekiem. Sekmīgs darbs šajā sfērā prasa visu apšaubīt un meklēt jaunas atziņas. Eksperimentālā zinātne būtiski atšķiras no teorētiskās zinātnes. Kā bioloģijas, tā arī fizikas pētnieku vidū pastāv domstarpības – vai ir lietderīgi specializēties maksimāli šaurā zinātnes nozarē, jeb ir mērķtiecīgi apgūt arī “kaimiņu nozares”. Pieredze rāda, ka starp dažādām zinātņu nozarēm ir ciešas saiknes, ka fizikālā ķīmija šajā ziņā nav izņēmums, ka jauni atklājumi bieži vien ir iespējami tikai dažādu zinātņu nozaru sadures punktos. Taču šaurai specializācijai ir savas priekšrocības. Kaut gan Bernards Šovs kādreiz ir ironizējis par to, ka tāda veida zinātnieki zina arvien vairāk par arvien mazāko un drīz vien viņi zinās visu par neko. Bet ir pilnīgi neap-

šaubāmi tas, ka katram zinātniskam darbiniekam, neatkarīgi no zinātnes nozares, jāievēro nepieciešamās pētīšanas metodes – jāizvirza hipotēzes, jākrāj fakti, jānoskaidro, kuri no tiem ir tipiski un atspoguļo dominējošās tendences, pārliecinoši jāargumentē savs viedoklis.

Pret mūsdienu zinātniekiem izturas dažādi. Daudzi ir pateicīgi izciliem zinātniekiem, kuru atklājumi palīdzēja glābt cilvēkiem dzīvību. Citi ir neapmierināti, ka medicīna ne tikai nespēj daudzus gadījumos glābt saslimušos ar neārstējamām slimībām, bet nespēj izārstēt arī iesnas. Ģenētikas, agroķīmijas un atomfizikas sasniegumus arī vērtē dažādi. Indijā, kur netālā pagātnē miljoniem cilvēku mira bada nāvē, agrotehnikas sasniegumi deva iespēju iegūt 50 centneru labības no hektāra un apgādāt tautas masas ar pārtiku. Taču ķīmizācija arī pazemina pārtikas produktu kvalitāti un ir kaitīga cilvēka veselībai. Radot iespēju izmantot atomenerģiju miera vajadzībām zinātnieki nodrošināja ar nepieciešamo elektroenerģiju plašas iedzīvotāju masas. Bet katastrofas atomelektrostacijās nav izslēgtas, tāpat kā vides piesārņošana moderno tehnoloģiju izmantošanas rezultātā. Jauno tehnoloģiju izmantošanas sekas ir izmaiņas klimatā, tas var novest pie ledus izkušanas un plašu teritoriju pārpludināšanas.

Taču ir pilnīgi skaidrs, ka bez zinātnes jaunāko sasniegumu ieviešanas praksē zemeslodes 6 miljardi iedzīvotāju nevarētu izdzīvot. Katrai sabiedriskai parādībai ir savi mīnusi un plusi, un tāpēc ir ļoti svarīgi izsecināt, kas ir pārsvarā. Nevar būt šaubu, ka zinātnes atklājumiem ir pozitīva nozīme, kaut gan ne visas to pielietojuma sekas ir labvēlīgas. Dažkārt zinātniekiem pārmet, ka viņu teorētiskos atklājumus nevar lietderīgi izmantot ražošanās. Taču pieredze rāda, ka zinātnes atklājumi, kuru lielākā daļa ir izdarīti 20. gadsimtā, agrāk vai vēlāk palīdz pilnveidot rūpniecību, lauksaimniecību un medicīnu.

### 13. RELIĢIJAS SOCIOLOĢIJA

Svarīga loma sabiedrības attīstībā ir baznīcai, kura veido plašu masu pasaules uzskatu un audzina savas draudzes locekļus morālo principu garā. Visvairāk sekotāju ir kristīgajai reliģijai, kura vienmēr aicināja respektēt pastāvošo varu. Jēzus Kristus aicināja dot ķeizaram to, kas viņam pieder, bet Dievam to, kas pieder viņam.

Viduslaikos (4.–16. gs.) Dievu uzskatīja par visas pasaules valdnieku, Romas pāvestu – par Dieva vietvaldi zemes virsū, bet ķeizaru – par savas valsts patvaldnieku, kura pavēles ir katrā ziņā jāizpilda. Tāpēc laicīgie valdnieki augstu vērtēja baznīcas lomu, bet noraidīja teokrātiju – laicīgās varas nodošanu klerikāļu rokās. Mūsdienu pasaulē dominē laicīgas valstis, bet ne visur baznīca ir šķirta no valsts. Piemēra, Irānā, Izraēlā un Polijā ir specifiska situācija. Polijā katoļu baznīcu aktīvi atbalsta iedzīvotāju vairākums, pat komunistu varas laikos šo situāciju neizdevās pārvarēt. Polijā katoļu baznīca atbalstīja Leha Valensas arodkustību “Solidaritāte”, veicināja komunistu diktatūras likvidēšanu Polijā. Polijas 1997. gada konstitūcijā nav teikts, ka baznīca ir šķirta no valsts. Krievijā, piemēram, likumdošana neatzīst pareizticību par valsts reliģiju. Taču Krievijā valsts faktiski atbalsta tieši šo reliģiju, valsts vadītāji piedalās pareizticīgo dievkalpojumos, regulāri to demonstrē televīzijas pārraidēs. Dažos ASV štatos likums aizliedz ateistiem būt par lieciniekiem tiesas prāvās, bet Anglijā joprojām ir spēkā 1547. gada likums, kurš aizliedz ateistisku propagandu.

ASV un Anglijā neapšaubāmi ir demokrātiskas valstis, šeit apziņas brīvība ir nozīmīga demokrātijas sastāvdaļa. Reliģijas loma joprojām ir ļoti liela, ar to rēķinās arī likumdevēji.

Amerikas Savienotajās valstīs baznīcas atdalīšana no valsts tika pasludināta 1889. gadā, taču reliģija tika atzīta par sabiedrības garīgo balstu. Baznīca tika noorientēta uz tirgus attiecībām – tās izdevumus vajadzēja apmaksāt pašiem interesentiem (26).

Viduslaikos Vatikāns mēģināja pakļaut Eiropas karaļu laicīgo varu baznīcai, bet pēdējie guva virsroku. 16. gadsimtā (jauno laiku sākumā) Mārtiņš Lutērs reformēja baznīcu, asi kritizēja Vatikānu

par grēku atlaišanu tiem, kuri pirka indulgences. Mārtiņš Luters noliedza pāvesta nemaldīgumu, nosodīja celibātu, norādīja, ka mūku klosteri ir jālikvidē. Viņš uzskatīja, ka galvenais ir nevis cilvēku labdarība, bet dziļa ticība Dievam, norādīja, ka katrs var vērsties pie Dieva arī bez garīdznieka starpniecības. Mārtiņš Luters atzīmēja, ka dievkalpojums un sprediķus latīņu valodā baznīcas apmeklētāju vairākums nesaprot, pats pārtulkoja Bībeli vācu valodā, – lai to varētu lasīt katrs, kurš to grib.

Latvijā Bībeli latviešu valodā pārtulkoja Alūksnes luterāņu mācītājs Ernsts Gliks. Latvijā 18. gadsimtā aktīvi darbojās brāļu draudzes (hernhūtieši), kuru priekšgalā nereti bija arī zemnieki un amatnieki. Viņi dēvēja savus draudzes locekļus par brāļiem un māsām, bet brāļu draudzes vadītājus – par tētiņiem. Šīs reliģiskās apvienības audzināja savus locekļus kristīgās morāles garā – aicināja būt čakliem darbā, nelietot alkoholiskos dzērienus, iemācīties lasīt utt. Tā kā brāļu draudžu locekļi izpildīja šīs prasības, viņi bija turīgāki par daudziem citiem latviešu zemniekiem.

Dažādos gadsimtos filozofu un vēsturnieku attieksme pret reliģiju bija atšķirīga. Cicerons Senajā Romā noraidīja tieksmi iedvest cilvēkos bailes no valdniekiem un dieviem, norādot, ka mīlestība un bailes ir nesavienojamas jūtas. Voltērs uzskatīja, ka reliģijas būtība ir labestība, bet nevis teologu pļāpāšana. Tajā pašā laikā viņš teica, ka, ja nebūtu Dieva, to vajadzētu izdomāt, jo dievbijība attur cilvēku no ļaunu darbu izdarīšanas. Voltērs un citi 18. gadsimta Apgaismības pārstāvji Francijā bija deisti. Viņi uzskatīja, ka Dievs ir pasaules radītājs, bet neiejaucas cilvēku dzīvē. Holandes filozofs Benedikts Spinoza (17. gs.) bija viens no panteisma pamatlicējiem. Viņš identificēja Dievu un dabu. 19. gadsimtā franču filozofs un vēsturnieks Ernsts Renāns rakstīja par Jēzu Kristu kā par izcilāko domātāju un reformatoru, bet neuzskatīja viņu par brīnumdari. Renāns rakstīja, ka brīnumus Kristum piedēvēja viņa skolnieki, uzskatot, ka autoritāte tautas masās var būt tikai tam, kurš spēj atdzīvināt mirušos un pārvēst ūdeni par vīnu.

Kā zināms, reliģiskajā dzīvē liela nozīme ir rituāliem, sakramentiem. Pareizticīgo baznīcā to ir vairāk nekā luterāņu baznīcā, kurā nav tādu sakramentu kā grēksūdze un laulība. Katoļu baznīcas 6 sakramentu vietā luterāņu baznīcā ir tikai 3 sakramenti – kristīšana,

konfirmācija, svētais vakarēdiens. Rituāli ir vajadzīgi, lai koncentrētu cilvēku jūtas un domas dievticībai.

Angļu rakstnieks Somersets Moems uzskatīja, ka Dievam nav vajadzīgi cilvēku glaimi. Lūgšana un reliģiskie rituāli ir vajadzīgi cilvēkiem, lai nosodītu savus grēkus, lai domātu par dzīves problēmām un viņpasauli, kurā pēc nāves nokļūs viņu dvēsele.

Dievu cilvēki saprot dažādi. Vairākums uzskata, ka Dievs ir bezķermenisks, ka cilvēku valodā nav tādu vārdu, ar kuriem var izskaidrot Dieva būtību. Bībele māca, ka Dievs ir radījis cilvēkus kā sev līdzīgus, bet ne ķermeniskā ziņā. Cilvēki ir līdzīgi Dieva garam, ja izpilda reliģijas prasības (it īpaši tikumības ziņā). Taču ir teologi, kuri uzskata, ka Dievam ir tāds pats ķermenis kā cilvēkiem. Tie, piemēram, ir Mozus ticīgie kabalisti (mistiķi), kuri apgalvo, ka Dievam ir rokas, kājas un bārda, tikai daudz reiz lielākas nekā cilvēkiem. Kabalisti raksta, ka Dieva rokas un pirksti ir miljons jūdžu gari, ka Dievs ir milzis, salīdzinot ar kuru cilvēki ir mazāki par mušām.

Mūsdienu kristīgā baznīca būtiski atšķiras no viduslaiku baznīcas. Katoļu baznīca nosodīja Svētās inkvizīcijas bargās represijas – “ķeceru dedzināšanu uz sārta”, atsacījās no ebreju apsūdzības Kristus nogalināšanā (par vainīgajiem kādreiz atzina arī tās ebreju paaudzes, kuras dzima pēc Kristus nāves). Ebreji, kuri bija Kristus laikabiedri, daudzos gadījumos kļuva par viņa mācekļiem vai bija neitrāli, kad augstākais jūdu priesteru sīnedrions prasīja, lai Romas prokurators Poncijs Pilāts piespriež Kristum nāves sodu. Ebreju rabīni jaunajos laikos atteicās no tiem Talmūda norādījumiem, kuri aicināja nīst un pat nogalināt kristiešus. Mozus ticīgo vidū reformistu ietekme ir ļoti liela – sevišķi Amerikas Savienotajās valstīs, it īpaši no 19. gadsimta sākuma. Reformisti uzskata, ka sinagogā to 10 ebreju vidū, kuri ir nepieciešami, lai varētu notikt kolektīva dievlūgšana, var būt arī sievietes (ortodoksāļi uzskata, ka ir jābūt tikai vīriešiem). Sievietes var pat kļūt par rabīniem reformistu sinagogās. Uz reformistu sinagogu sestdien var atbraukt ar automašīnu (ortodoksāļi stingri aizliedz lietot transportu sestdienās un reliģisko svētku dienās). Reformistiskās sinagogas atbalstītājiem arī nav aizliegti tie ēdieni, kurus ortodoksāļi nepieļauj, piemēram, cūkgaļa. Reformistiskā sinagoga uzskata, ka svarīgi ir nevis rituāli, bet morāles principu ievērošana.

Šī problēma ir arī kristīgās baznīcas uzmanības centrā. 19. gadsimtā Vācijā darbojās teologs Šleiermahers, kurš bija viens no liberālās kristietības pamatlicējiem. Viņš, līdzīgi Renānam, uzskatīja, ka Bībeles tekstā teiktais par Kristus augšāmcelšanos un atgriešanos zemes virsū ir fantastisks pārspilējums. Tāpat kā citi kristīgie teologi, viņš uzsvēra, ka kristietības galvenā būtība ir aicinājums mīlēt cilvēkus neatkarīgi no viņu tautības. Tāpēc holokausta laikā daudzi kristieši, riskējot ar savu dzīvību, slēpa ebrejus un tādējādi izglāba viņus no iznīcināšanas. Arī musulmaņu svētā grāmata Korāns sludina miermīlību. Bet musulmaņu svētās grāmatas arī vienlaicīgi sludina “svēto karu” pret “neticīgajiem” (kristiešiem un Mozus ticīgajiem). Nav viegli saprast kā islamā savijās nesavienojamie pretstati – miermīlīgums un agresivitāte. Ikdienas asinsizliešanas Irākā 21. gadsimta sākumā rāda, ka musulmaņu vardarbība vērsta ne tikai pret kristiešiem, bet arī pret ciltsbrāļiem. Šīti iznīcina sunītus un otrādi. Kaut gan starp šīm reliģiskām konfesijām ir visai maza atšķirība – galvenokārt tajā ziņā, ka šītu garīgie un laicīgie vadītāji (imami) var būt tikai pravieša Muhameda meitas Fatimas vīra Ali pēcteči, bet par sunītu imamu var ievēlēt jebkuru musulmani, kurš iegūst attiecīgu atbalstu.

Musulmaņu teroristi neuzskata savu rīcību par nepieļaujamu civilizētā sabiedrībā. Viņi aktīvi protestē pret pravieša Muhameda kritiku (arī pret karikatūrām dāņu presē). Mūsdienu pasaulē, kurā dominē demokrātiskas vērtības, ir ļoti svarīga abpusēja iecietība. Dievticīgo cilvēku jūtas nedrīkst aizskart, bet jārespektē arī apziņas brīvība. Katrs cilvēks ir tiesīgs būt jebkurā reliģiskā draudzē, arī tiesīgs pieturēties pie ateistiskiem uzskatiem.

Ateisma pretinieki pilnīgi pamatoti norāda, ka cilvēki nevarēja radīt pasauli (zemeslodi un kosmosu), jo viņu vēl nebija tad, kad fauna un flora jau pastāvēja. Francijas 18. gadsimta ateists Pols Holbahs kritizēja galvenokārt nevis dievticību, bet katoļu baznīckungu liekulību un citus netikumus. Padomju Savienībā ateisms bija svarīga valdošās komunistiskās ideoloģijas sastāvdaļa. Formāli PSRS likumdošana atbalstīja apziņas brīvību. Bet vienlaicīgi komunisti vajāja reliģiju, apcietināja garīdzniekus, atlaida no darba baznīcas apmeklētājus.

Mūsdienu pasaulē visietekmīgākā reliģija ir kristietība, it sevišķi katolicisms. Taču arī aug musulmaņu aktivitāte, pasaulei draud bīstamie musulmaņu un kristiešu civilizācijas konflikti. Sevišķi agresīvi ir Irānas vadītāji, kuri atklāti draud iznīcināt Izraēlas valsti un, atbalstot šītu Libānā, apdraud šīs valsts politisko stabilitāti (ignorējot vietējo sunītu un kristiešu intereses, kuri kopā veido Libānas pilsoņu lielāko daļu).

Budistu īpatsvars citu reliģiju vidū nav liels (Indijā dominējošā reliģija ir hinduisms). Taču budisma principi ir ievēribas cienīgi. Budisms, kurš dominē Tibetā, Kalmikijā un vairākos citos reģionos, piesaista eiropiešu intelektuāļu uzmanību. Daudzi uzskata, ka budisms ir drīzāk filozofija nekā reliģija. Budisms sludina iecietību pret citām reliģijām. Budisti augstu vērtē tikumību un meditāciju (iedziļināšanos sevī). Budisms aicina maksimāli ierobežot savas vajadzības, lai nevajadzētu piedzīvot vilšanos, ja gribēsies pārāk daudz ko sasniegt.

Reliģijas lomu sabiedrībā sociologi vērtē augstu. Baznīcas autoritāte ir ļoti liela, un tas pozitīvi ietekmē plašas iedzīvotāju masas katrā valstī. Padomju Savienības vadītāju pūles izskaust reliģiju izrādījās bezcerīgas. Mūsdienu Krievijā tās prezidents augstu vērtē sadarbību ar pareizticīgo patriarhu Aleksiju II, jo viņš spēj nodrošināt miljonu pareizticīgo pilsoņu atbalstu Krievijas valdības politikai. Milzīga autoritāte ir Vatikānam, kas sludina humānistiskas idejas un veicina mīlību. Ekumēniskā kustība, kuras mērķis ir saliedēt visas kristīgās konfesijas, līdz šim neguva izšķirošus panākumus. Katra konfesija grib saglabāt un vairot savus atbalstītājus. Tāpēc arī izpalika vienošanās Krievijas patriarha un Romas pāvesta starpā.

Mūsdienu Latvijā dažādu reliģiju un reliģisku konfesiju savstarpējās attiecības ir priekšzīmīgas. 21. gadsimta sākumā Valsts prezidente Vaira Viķe-Freiberga vairākkārt tikās ar Latvijas pareizticīgās baznīcas bīskapu Aleksandru, apmeklēja ne tikai Rīgas, bet arī Daugavpils sinagogu. Daugavpilī regulāri notiek vietējo garīdznieku kopīgas apspriedes, kurās piedalās katoļu, pareizticīgo, vecticībnieku un luterāņu mācītāji.

Padomju varas gados garīdzniekus vajāja un mēģināja piespiest sadarboties ar valsts drošības orgāniem. Vienu Rīgas luterāņu mācītāju piespieda vērsties pie latviešu emigrantiem Amerikā un aicināt

viņus atgriezties Latvijā. Savā radiatorunā šis garīdznieks vērsās pie ASV latviešiem, nosaucot katru vārdā un uzvārdā. Bet izrādījās, ka viņš minēja tikai jau mirušos cilvēkus. Un tas bija mājiens emigrantiem, ka padomju Latvijā nekādā ziņā atgriezties nevajag.

Mūsdienu reliģiskie konflikti dažādās pasaules malās nopietni apdraud cilvēku sabiedrību. Anglijā, Francijā, Vācijā, ASV un citās valstīs, kurās iedzīvotāju vairākumam ir kristieši, pastāvīgi dzīvo miljoniem musulmaņu (galvenokārt no Ziemeļāfrikas, Turcijas un bijušajām Lielbritānijas kolonijām). Pretrunas starp dažādu reliģiju atbalstītājiem nevar pārvarēt vardarbības ceļā. Tikai miermīlīgā un savstarpēju kompromisu ceļā var novērst konfliktus un stabilizēt situāciju.

## 14. PERSONĪBAS LOMAS VĒSTURE UN ELITES BŪTĪBA

Angļu vēsturnieks un filozofs Tomass Kārleils rakstīja, ka vēsture ir izcilu cilvēku biogrāfijas. Tādu secinājumu nevar uzskatīt par neapstrīdamu. Nevar noliegt, ka vareniem valdniekiem (arī tirāniem), spējīgiem karavadoņiem un ģeniāliem zinātniekiem ir būtiska nozīme sabiedrības attīstībā. Bet par zemu novērtēt tautas masu lomu arī nevar.

Tautas masas ir svarīgākais ražošanas spēks, kas apgādā sabiedrību ar nepieciešamo eksistencei. Tautas masas izveidoja valodu, bez kuras nebūtu iespējama cilvēku komunikācija. Tautas masas radīja folkloru, kas ir rakstnieku un komponistu darbu izejas punkts. Tautas masas karu laikā veidoja to armiju sastāvu, bez kura ģenerāļi nevarētu iztikt. Tautas masas atbalstīja savu valdību (arī ar savu neitralitāti), vai arī sacēlās pret pastāvošo varu. Taču ne velti tautas masas dēvē par klusējošo vairākumu tie, kuri ir pārliecināti, ka tās nevar nopietni ietekmēt notikumu gaitu. Varenie valdnieki un viņu tuvākie palīgi spēj vairāk, jo varas groži ir viņu rokās. Un tautai ir tādi valdnieki, kādus tā ir pelnījusi, ja bija pasīva un samierinājās ar politiku, kas ir pretrunā ar plašu masu interesēm.

Pols Holbahs 18. gadsimtā vienkāršoti raksturoja situāciju. Viņš rakstīja, ka karaļa vēdera sāpes var krasi pasliktināt viņa garastāvokli, un viņu varēs vieglāk pierunāt sākt karu. Dodiet karalim vēdera zāles, viņa garastāvoklis uzlabosies, no kara, iespējams, varēs izvairīties.

Nevar, protams, piekrist tādai pieejai. Neapstrīdams ir tas, ka arī tirāniem ir jārēķinās ar konkrēto situāciju, ka viņu patvaļu var ierobežot nepārvarami apstākļi. Pazīstamais ASV politiķis Henrijs Kisindžers rakstīja, ka pat tādām tirānam kā Staļinam bija viens negrozāms princips – neuzsākt bezcerīgu cīņu par apšaubāmiem mērķiem (27). Valdnieks, kuram ir neierobežota vara, var daudz vairāk ko izmainīt pakļautā viņam valstī, bet ne visu. Plaši pazīstamu politiķu darbība liecina par to. Napoleons I sāka savu karjeru kā artilērijas kapteinis, bet kļuva par Francijas imperatoru. Viņš ne tikai bija slavens ar saviem panākumiem karā, bet arī vadīja likumu kodeksa izstrādi, kas vēlāk tika nosaukts viņa vārdā. Napoleons I uzskatīja,

ka labāk, lai aitu baru vada lauva, nekā lauvu baru – aita (galvenais, lūk, ir vadītājs, bet nevis vadāmie). Taču pēc visai sekmīgiem kara-gājieniem Itālijā un citās Eiropas valstīs sekoja Napoleona I neveiksme 1812. gada karā Krievijā, viņa gāšana un izsūtīšana no Francijas. Napoleona I mēģinājums atgūt varu beidzās nesekmīgi.

Pamācoša ir Vācijas kanclera Oto Bismarka darbība. Viņam bija svarīga loma vairāku desmitu vācu valstiņu apvienošanā Prūsijas vadībā pēc sekmīgā 1870. gada franču-prūšu kara. Apvienotās Vācijas absolūtais monarhs bija Vilhelms II, bet faktiski Vācijas iekšējo un ārējo politiku noteica Bismarks. Viņš par spīti savai smagajai slimībai turpināja aktīvi darboties un brīdināja, ka Vācija nekad nedrīkst karot divās frontēs (Austrumos un Rietumos vienlaicīgi). Abos pasaules karos Vācija to neievēroja un neizbēgami cieta sakāvi. Bismarks nevarēja arī novērst liberāļu un sociāldemokrātu ietekmes pieaugumu Vācijā.

ASV izcilākajam prezidentam Franklinam Rūzveltam bija paralizētas kājas, viņš pārvietojās invalīdu ratiņos, bet rīkojās ļoti enerģiski un mērķtiecīgi – glābjot ASV no 1929.–1933. gada pasaules krīzes sekām un piedaloties Otrajā pasaules karā antihitleriskās koalīcijas pusē. Taču būtu nepamatoti uzskatīt Franklina Rūzvelta politiku par ideālu. Tāpat kā daudziem citiem politiķiem viņam bija sevišķi svarīgs pragmatiskais aprēķins. 1945. gada februārī Jaltas konferencē, kurā viņš kopā ar Staļinu un Čērčilu apsprieda kā izmainīt situāciju Eiropā pēc Otrā pasaules kara, Rūzvelts (kā arī Čērčils) piekrita PSRS pirmskara robežu saglabāšanai un paplašināšanai, kaut gan pirms kara ASV neatzina Latvijas, Lietuvas un Igaunijas pievienošanu Padomju Savienībai (uzskatot, ka tā bija vardarbīga aneksija, ka šo valstu neatkarības iznīcināšana ir pretrunā ar starptautisko tiesību pamatprincipiem). Jādomā, ka Rūzvelta atteikšanos no savas pirmskara pozīcijas lielā mērā noteica Staļina piekrišana iesaistīt PSRS karaspēku karā pret Japānu, un tas izglāba daudzus amerikāņu karavīrus no bojāejas.

Aplūkojot valstsvīru lomu vēsturē, jāņem vērā, ka viņu rīcība nav atkarīga no personīgām simpātijām un antipātijām, bet galvenokārt izriet no valsts interesēm. Čērčils teica, ka Anglijai nav draugu, ir tikai intereses. Viņš bija komunisma ienaidnieks un labi saprata, ka Staļins ir tirāns un demokrātijas ienaidnieks. Bet Čērčils apzinājās arī to, ka 20. gadsimta vidū Padomju Savienības karaspēks neap-

draud Angliju, bet Hitlera karaspēks grib okupēt Angliju un tās kolonijas. Šajā situācijā Padomju Savienība bija viņa acīs “mazākais ļaunums”. Tāpēc Čērčils paziņoja, ka ja arī pats velns gribētu karot pret Ādolfa Hitlera armiju, Lielbritānija noslēgtu savienību ar velnu.

Savā politiskajā darbībā valstu vadītāji balstās uz eliti, uz tuvākajiem domubiedriem un palīgiem. “Elite” franču valodā nozīmē labākie, izraudzītie. Par tādiem uzskata sabiedrības sociālā slāņa virsotni, kas sabiedrībā realizē varu. Tāda ir politiskā elite, militārā elite, intelektuālā elite u.c. Viduslaikos pie elitārām sabiedrības virsotnēm piederēja dižciltīgie, muižnieki, tie, kuriem bija aristokrātu tituli. Sākotnēji par hercogu dēvēja karaspēka priekšnieku savas valsts robežās, bet vēlāk šis vārds kļuva par apzīmējumu titulam, kuru mantoja viņa pēcteči neatkarīgi no ieņemamajiem amatiem. Tas pats notika arī ar barona un grāfa tituliem, kuri sākotnēji bija valsts amati – barons pārvaldīja ekonomiku, bet grāfs – valsts dokumentāciju. Anti-feodālo revolūciju rezultātā tituli daudzās valstīs tika atcelti, titulētās personas zaudēja savas privilēģijas. Bet Anglijā, kur tradīcijas sevišķi ciena, saglabājās lorda tituls un lordu palāta (parlamenta augšņams), kura sankcionē parlamenta apakšnama deputātu lēmumus.

Padomju Savienībā izveidojās jauna privilēģēto kārtā – nomenklatūra. Par tās būtību rakstīja profesors Mihails Voļenskis, kurš, izbraucot uz Rietumeiropu, Maskavā vairs neatgriezās, bet Rietumos publicēja grāmatu “Nomenklatūra”, kurā pierādīja, ka tā ir PSRS valdošā šķira. Formāli par tādu uzskatīja strādnieku šķiru, bet faktiski tie bija komunistiskās partijas vadošie birokrāti. Voļenskis rakstīja, ka nomenklatūrai galvenais ir nevis īpašums, bet vara. Komunistiskās partijas Centrālās komitejas sektorā vadītāju neuztraucas, ka ievērojamam rakstniekam ir vairāk naudas nekā viņam pašam, bet nekad viņš nepieļaus, lai šis rakstnieks neizpildītu viņa pavēli (28). Nomenklatūrai piederēja atbildīgi partijas un valsts darbinieki (arī ministri), kuru iecelšanu amatā sankcionēja vadošie partijas orgāni. Nomenklatūra bija galvenais padomju varas balsts. Tās sastāvs gan mainījās, bet privilēģijas saglabājās, jo nodrošināja padomju birokrātu uzticību padomju valstij.

Iedzīvotāju vairākumam bija istaba komunālajā dzīvoklī ar vairākiem kaimiņiem (bija jāstāv rindā pie vannas istabas un tualetes, jāgatavo pusdienas kopīgajā virtuvē). Vadošām personām bija atse-

višķi dzīvokļi ar vairākām istabām un visām ērtībām. PSRS pilsoņu vairākums nevarēja nopirkt pat visnepieciešamāko iztikai, īpaši provincē. Bet nomenklatūrai bija speciāli veikali un ēdnīcas, kur varēja dabūt visu un turklāt par zemām cenām. Nomenklatūrai bija pieejamas labas vasarnīcas, sanatorijas un atpūtas nami, kurus apsargāja milicija. Strādnieku un inženieru algu līmenis Padomju Savienībā bija zems, bet darbinieki, kuri piederēja pie nomenklatūras, saņēma divas algas. Par vienu bija jāmaksā ienākuma nodoklis, bet otrā bija atbrīvota no tā – oficiāli it kā neeksistēja, jo valsts vadītāji nevēlējās reklamēt šīs privilēģijas, lai nepalielinātu plaisu starp tā saucamajiem atbildīgajiem darbiniekiem un tautas masām.

Demokrātiskās valstīs pie valdošām aprindām pieder bagātākie privātuzņēmēji, jo tirgus ekonomikā viņiem ir noteicošā loma (arī ietekmējot parlamenta un valdības sastāva veidošanu). Miera laikā sevišķi svarīga loma ir ministriem un citiem augsti stāvošiem valsts ierēdņiem, bet kara laikā – karavadoņiem, ģenerāļiem.

Kas attiecas uz intelektuālo eliti, tad tās sastāvā ir gan visai ietekmīgas personas, gan arī cilvēki, kuru prestižs nav augsts. Pie pirmajiem pieder izcili zinātnieki, kuru atklājumiem un izgudrojumiem ir ļoti svarīga nozīme ekonomikas attīstībā un bruņoto spēku pilnveidošanā. Bet rakstnieku un komponistu stāvoklis bieži vien ir neapskaužams. Nereti viņi dzīvo nabadzībā un kļūst slaveni tikai pēc nāves, kā tas notika, piemēram, ar Mocartu.

Starp sabiedrības vadošām personībām ir gan talantīgi organizatori un nozīmīgi ideologi, gan enerģiski varas tīkotāji, kuriem varas kāre ir svarīgāka par bagātību.

Čārlzs Dikenss rakstīja, ka valdnieki, kuriem ir neierobežota vara, cenšas pārvaldīt visu, izņemot savas kaislības. P. Kalderons norādīja, ka tikai tas var sekmīgi valdīt, kurš prot savaldīt pats sevi. Dž. Mils atzīmēja, ka varaskāre un brīvības cienišana ir antagoniski jēdzieni.

Runājot par attiecībām starp valdniekiem un masām ciniķi saka, ka muļķu vēlēšanās ticēt ir tikpat neizsmeļama kā viltīgo vēlēšanās krāpt. Amerikāņu filozofs Ralfs Emersons (1803–1882) rakstīja, ka jaunībā mēs visi esam reformatori, bet vecumdienās – konservatori. Kā redzams, uzskati par valdošo personību un tautas masu attiecībām ir visai atšķirīgi.

## 15. SOCIĀLI-EKONOMISKĀS FORMĀCIJAS. EVOLŪCIJA UN REVOLŪCIJA

Cilvēku sabiedrība mainās nesalīdzināmi ātrāk nekā daba. Gadsimtu gaitā veidojās un saira vairākas sociāli-ekonomiskās formācijas. Marksisti uzskata, ka sabiedrības attīstības procesā bija piecas sociāli-ekonomiskās formācijas: 1) pirmatnējā kopiena, 2) vergturu sabiedrība, 3) feodālisms, 4) kapitālisms un 5) sociālisms. Jāatzīmē, ka šīs formācijas nebija visur, tās nav neizbēgamas.

Par pirmatnējo kopieni ir maz kas zināms. Marksistu priekšstatā zemais ražošanas spēku attīstības līmenis tad noteica kolektīvo īpašuma formu un kolektīvo darbu, jo cilvēks ar primitīviem darbarīkiem un ieročiem nevarēja citādi iegūt sev iztikas līdzekļus un drošību. Darbarīki un ieroči tika darināti no akmens un kaula, cilvēku materiālie līdzekļi bija tik trūcīgi, ka privātīpašums nevarēja vēl rasti. Amerikāņu pētnieks Luiss Henrijs Morgans 19. gadsimtā pētīja irokezu cilts dzīvesveidu, uzskatot šo indiāņu cilti par pirmatnējās kopienas analogu. Viņš saprata, ka bez zemkopības un lopkopības attīstības privātīpašums nevarēja rasti. Pēc cilvēku sabiedrības pilnveidošanās tās bagātākie locekļi kļuva par privātīpašniekiem. Bieži vien tie bija karadraudžu priekšnieki, kuriem iedalīja lielāko daļu no sirojamos salaupītā.

Gūstekņus un parādniekus padarīja par vergiem. Taču vergturu sabiedrība, kas pastāvēja Senajā Grieķijā un Romas impērijā, nebija obligāta fāze sabiedrības attīstībā. Latvijā šīs sociāli-ekonomiskās formācijas nebija. Retos gadījumos vergi Latvijā bija sagūstītie vikīgi, bet viņus drīz vien atbrīvoja, atļaujot atgriezties dzimtenē.

Trešā sociāli-ekonomiskā formācija bija feodālisms, kas bija plaši izplatīts Eiropā. Feodāļi sākotnēji bija valdnieku vasaļi, kuru pienākums bija piedalīties karagājienos pēc sava sizerēna aicinājuma. Taču turpmāk feoda rentnieki kļuva par savas muižas privātīpašniekiem, varēja to ieķīlāt bankā, pārdot, atstāt mantojumā vai uzdāvināt jebkuram radniekam vai draugam. Mūsdienu vēsturnieku vairākums uzskata, ka viduslaiki ir periods no 4. līdz 16. gadsimtam – no Romas impērijas sabrukuma līdz Mārtiņa Lutera uzsāktajai Reformācijas

kustībai un Renesanses perioda nobeigumam. Kā var redzēt, par laikmeta maiņas kritērijiem uzskata nevis sociāli-ekonomiskos faktoros, bet gan radikālas izmaiņas cilvēku garīgajā un politiskajā dzīvē. Par feodālisma galveno iezīmi pamatoti uzskata dzimtbūšanu, tā būtiski atšķīrās no verdzības. Vergu neuzskatīja par cilvēku, bet gan par sava īpašnieka pilnīgi beztiesiski darba lopu, kuram nepiederēja nekāds īpašums. Viņus baroja un apgērbja vergturis tādā mērā, lai tie varētu veikt paredzēto darbu. Vergu īpašnieks tos varēja ne tikai pērt, bet arī nonāvēt bez tiesas sprieduma. Dzimtcilvēks, kā to liecina pats nosaukums, nebija darba lops, bet cilvēks. Taču ne brīvs cilvēks, bet muižnieka īpašums. Dzimtcilvēks bija piesiets pie muižas, nevarēja pats mainīt dzīvesvietu. Taču dzimtcilvēku ģimene iztika no sava zemes gabala, kas gan piederēja muižniekam (tāpat kā dzimtcilvēka māja), bet kuru apstrādāja dzimtcilvēks. Dzimtcilvēkiem nepiederēja nekustamais īpašums, bet atšķirībā no verga dzimtcilvēkam piederēja kustamais īpašums, kuru viņš varēja arī pārdot (labību, lopus, dārzenus u.c.). Muižnieks bija tiesīgs attiecībā pret dzimtcilvēkiem pielietot miesas sodus pēc saviem ieskatiem, bet par nāvessodu dzimtcilvēkam lēma tiesa. Atšķirībā no verga dzimtcilvēks maksāja muižniekam nodevas, gāja kļaušās, kas nereti pārsniedza pat 300 dienas gadā. Taču dzimtcilvēku darbs bija mazražīgas, jo bija bezatlīdzības darbs. Tas arī bija galvenais dzimtbūšanas atcelšanas iemesls (Kurzemē un Vidzemē 1817. gadā un 1819. gadā, bet Latgalē – 1861. gadā). Zemnieku brīvlaišana veicināja rūpniecības attīstību, jo zemnieki varēja pārcelties dzīvot uz pilsētām un kļūt par fabriku un rūpniecīgu strādniekiem, kuru dzīves un darba apstākļi dažkārt bija labāki par muižas laukstrādnieku stāvokli.

Strauja rūpniecības attīstība ir raksturīga kapitālistiskās sociāli-ekonomiskās formācijas iezīme. Kapitālisms 20. gadsimta beigās krasi atšķīrās no 19. gadsimta kapitālisma. Augsti attīstītās 20. gadsimta kapitālistiskās valstīs nereti pamatoti dēvē par vispārējas labklājības valstīm. Un Vladimira Ļeņina apgalvojums, ka imperiālisms ir augstākā un pēdējā kapitālisma stadija, izrādījās nepamatots. Tāpat kā marksistu apgalvojums, ka kapitālismu neizbēgami nomainīs sociālisms.

Sociālistiskās valstīs 20. gadsimtā pastāvēja tikai vairākās Eiropas un Āzijas valstīs (arī Kubā), bet bija dzīvot nespējīgas. Ķīnā

saglabājās komunistu vara tikai tāpēc, ka viņi atteicās no privātīpašuma likvidēšanas (galvenā komunistu principa).

Var rasties jautājums, kāds sakars ir visam tam ar socioloģiju? Uz to jāatbild šādi. Tos, kurus neinteresē pagātne, tie nevarēs saprast tagadni, jo īstenību var vislabāk izziņāt salīdzinājumā. Lai saprastu mūsdienu sabiedrības būtību, ir jānoskaidro, kas ir kopīgs un kas ir atšķirīgs mūsdienu un pagātnes cilvēku sabiedrībām.

Pāreja no vienas sociālās sistēmas uz citu notiek gan evolūcijas, gan revolūcijas ceļā. Čārlzs Darvins rakstīja par dabas evolūciju – no neorganiskās dabas līdz organiskajai dabai, no rāpuļiem līdz cilvēkveidīgiem pērtiķiem un cilvēkiem. Daudziem cilvēkiem nepatīk apzināties, ka viņu senči bija pērtiķi. Tie, kas to noliedz, uzsver, ka mūsdienu labvēlīgajos apstākļos pērtiķi par cilvēkiem nemaz nepārvēršas. Bet neapstrīdams ir tas, ka identificēt dabas attīstības likumus un sabiedrības attīstības likumus nekādā ziņā nevar.

Nevar arī pieņemt Ludviga Gumploviča viedokli, ka sabiedrībā, tāpat kā dabā, dabiskās atlases rezultātā izdzīvo spēcīgākais, bet nesaudzīgā cīņā neizbēgami iet bojā vājākais.

Evolūcijas process ir raksturīgs ne tikai dabas attīstībai, bet arī sabiedrības attīstībai. Evolūcija nozīmē ilgstošas un pakāpeniskas izmaiņas, kuras gala rezultātā nodrošina pāreju uz jaunu kvalitāti. Atšķirībā no sociālās revolūcijas, kas ir īslaicīga un krasa pārmaiņa (vardarbīgā vai mierīgā ceļā) – pāreja uz jaunu politisku sistēmu vai jaunu sabiedrisku iekārtu. Labējie sociāldemokrāti ir reformisti, kuri noraida vardarbību un uzskata, ka viņu mērķis ir demokrātiskais sociālisms, kas ir sasniedzams tikai evolūcijas ceļā. Komunisti, kuri uzskata sevi par revolucionāriem, apgalvo, ka radikālas pārmaiņas var sasniegt tikai revolūcijas ceļā (neizslēdzot vardarbību). Komunisti par revolūciju dēvēja 1917. gada oktobra apvērsumu, un tas ir zināmā mērā pamatots secinājums, jo rezultātā demokrātiskā Krievija tika pārvērsta par boļševiku diktatūras valsti.

Latvijas vēsturnieku rakstos ir bieži sastopams viedoklis, ka Latvijā 1940. gada vasarā nebija sociālistiskās revolūcijas (dažreiz arī raksta “tā saucamā sociālistiskā revolūcija”). Bet ASV latviešu vēsturnieks Andrievs Ezergailis pilnīgi pamatoti dēvē 1940. gada vasaras notikumus par staļinisku revolūciju, jo pēc Staļina iniciatīvas un balstoties uz PSRS karaspēku Kārļa Ulmaņa autoritāro iekārtu

nomainīja staļiniskā sistēma. Tās nebija pārmaiņas, ko atbalstīja tautas vairākums, bet liela iedzīvotāju daļa gan. Latvijā dzīvoja ap 200 tūkstošu krievu, kuru nacionālās jūtas viņus bieži noskaņoja par labu Latvijas pievienošanai Krievijai. Latvijas pilsoņi bija vairāk nekā 90 tūkstoši ebreju, kuri uzskatīja padomju varu par mazāku ļaunumu salīdzinājumā ar iespējamo vācu okupāciju (jo staļinisti represēja daļu ebreju, bet hitleriešu nolūks bija iznīcināt visus ebrejus). Jāņem vērā arī tas, ka Latvijas 4. Saeimas vēlēšanās 70 tūkstoši vēlētāju atdeva savas balsis komunistiem, bet 200 tūkstoši vēlētāji – sociāldemokrātiem, kurus pēc 1934. gada ne tikai atbrīvoja no atbildīgiem amatiem aparātā, bet arī no skolotāju darba. Tāpēc profesors Aivars Stranga raksta, ka Ulmaņa politika veicināja neloyalitāti pret Latvijas valsti. Tāpēc 1940. gada jūnija dienās samērā plaša strādnieku un kreisi noskaņoto lauku iedzīvotāju masas radikālās pārmaiņas vērtēja labvēlīgi vai neitrāli (29). Viens no tuvākajiem Kārļa Ulmaņa līdzstrādniekiem Alfreds Bērziņš savā grāmatā “Labie gadi” Ulmaņa vadīto 1934. gada 15. maija apvērsumu dēvēja par revolucionāru apvērsumu. Tādu viedokli nevar noraidīt, jo pēc šī apvērsuma veco valsts iekārtu – parlamentāro republiku – aizstāja autoritārais režīms.

Revolūcija ne vienmēr nozīmē pāreju uz labāku sabiedrisku iekārtu. Hitleriešu fašisms neapšaubāmi ir regress salīdzinājumā ar Veimāras republiku.

Attieksme pret revolūcijām ir visai atšķirīga. Anatols Franss rakstīja, ka revolūcijas neprātīguma cēlonis ir tieksme aplaimot pasauli. Kad grib padarīt cilvēkus brīvus, labestīgus un prātīgus, nereti viņus nogalina (revolūcija noslepkavo pat savus “bērnus”, kuri to bija īstenojuši).

Napoleons I paziņoja, ka Francijas 18. gadsimta revolūcija dzīvos mūžīgi. Taleirāns, runājot par vardarbību revolūcijas laikā, teica, ka balstīties uz durkļiem (uz bruņoto spēku) var, bet sēdēt uz durkļiem nevar. Maksims Gorkijs, kurš simpatizēja boļševikiem, vērojot notikumus Krievijā 1917. gada beigās, bija vilies, un ar sašutumu rakstīja par saviem novērojumiem. Viņš rakstīja, ka zemnieki izlaupa muižas, salauž klavieres un dedzina grāmatas. Šo zemnieku acīs zinātnes un mākslas priekšmeti nebija vērtības. Pilsētās ļaužu pūļi laupīja viņu pagrabus, piedzērās līdz nesamaņai un sita ar tukšām

pudelēm cits citam pa galvu. Ierēdņi bezkaunīgi vingrinājās kukuļņemšanā. Un visu to dēvēja par sociālistisko revolūciju.

Francijas revolūcija 18. gadsimta beigās neapšaubāmi nodrošināja sociālo progresu. Taču katra revolūcija nevis ceļ, bet grauj. Vladimirs Ņeņins 1917. gadā solīja tautai mieru, bet boļševiku apvērsumam sekoja 1918.–1920. gada Pilsoņu karš, kurā piedalījās 5 miljoni sarkanarmiešu. Vladimirs Ņeņins solīja tautai demokrātiskas vēlēšanas, bet 1917. gada novembrī Krievijas Satversmes sapulces vēlēšanās par boļševikiem nobalsoja tikai 25% vēlētāju. Tāpēc Vladimirs Ņeņins 1918. gada janvārī deva pavēli zaldātiem, un tie padzina Satversmes sapulci, kurā deputātu vairākums bija eseri. Sekoju eseru dumpju asiņaina apspiešana Maskavā un Jaroslavlā. Tambovas guberņas zemnieki sacēlās, jo padomju varas orgāni atņēma viņu izaudzēto labību. Sacelšanās dalībniekus nošāva, tāpat kā Kronštates matrožus, kuri nevarēja samierināties ar to, ka viņu ģimenes cieta badu.

1917. gada boļševiku apvērsuma dalībnieki naivi cerēja, ka radikālu pārmaiņu rezultātā tiks radīta paradīze zemes virsū. Bet sekoja dziļa vilšanās. Boļševiki pārvērtā Padomju Savienību par totalitāru valsti, kurā desmitiem miljonu nevainīgu cilvēku tika ieslodzīti soda nometnēs vai nomocīti un nošauti čekistu moku kambaros. Pēc boļševiku 10 valdīšanas gadiem (un arī vēlāk) miljoniem cilvēku tika deportēti no savām dzimtajām vietām, piedzīvoja nabadzību un mira badā. Daudzi 1917. gada boļševiku revolūcijas dalībnieki saprata, ka viņu rīcība bija liela kļūda. Nevar būt šaubu, ka īstais ceļš ir nevis revolucionārs apvērsums, bet pakāpenisku progresīvu reformu ceļš.

## 16. KONKRĒTIE EMPĪRISKIE SOCIOLOĢISKIE PĒTĪJUMI

Vispārinošie socioloģiskie pētījumi ir cieši saistīti ar konkrētiem empīriskiem pētījumiem, jo teorētiski balstās uz to rezultātiem. Šie konkrētie pētījumi analizē pieredzi ar nolūku iegūt precīzas ziņas par sabiedriskām parādībām. Sociologs sāk savu darbu, nosakot pētījuma mērķi, sastādot darba plānu un izstrādājot programmu. Otrajā darba etapā tiek uzkrāta nepieciešamā informācija – pētnieka piezīmes, izraksti no dokumentiem u.c. Tālāk seko respondentu anketēšana, intervijas, kontentanalīzes, datu rezumēšana. Un beidzot tiek analizēti arī sakrātie materiāli un pētījumu rezultāti, izdarīti secinājumi un sniegtas rekomendācijas pētījuma pasūtītājiem.

Izšķir 3 socioloģiskā pētījuma veidus: faktu krāšanu, aprakstīšanu un analizēšanu. Sociologa pētišanas programma satur hipotēzes, pētījuma procedūras noteikumus, pasākumus izvirzīto hipotēžu pamatotības pārbaudei. Programmas metodoloģiskā un metodiskā daļā tiek pamatotas pētījuma problēmas un pētījuma taktika. Galvenais uzdevums ir parādīt attīstības pilnveidošanās iespējas. Galvenās informācijas vākšanas metodes ir novērojumu reģistrācija, iepazīšanās ar faktiem un notikumiem, ar dokumentiem, kuri nosaka cilvēka rīcību. Visai svarīga pētišanas metode ir aptauja, jo tā palīdz noskaidrot respondentu subjektīvās domas, izjūtas un uzvedības motīvus. Anketēšanas metode ir efektīva, ja tiek racionāli formulēti jautājumi. Bet intervija (mērķtiecīga saruna) ir sekmīga, ja tiek nodrošināta vaļširdīga atmosfēra.

Anketa parasti satur jautājumus par respondenta darbību un viņa domām. Izšķir jautājumus, kuri neprasa atbildes satura un formas reglamentēšanai, un jautājumus, kuri satur jau gatavus atbilžu variantus, no kuriem respondentiem jāizvēlas viņam pieņemamais. Jautājumiem jābūt īsiem un skaidriem. Vislabāk, ja to nav daudz, un anketas aizpildīšanai ir nepieciešamas apmēram 20 minūtes. Lai atbildes būtu reprezentatīvas (pareizi atspoguļotu situāciju), ir jāizvēlas attiecīgs respondentu sastāvs. Ja, piemēram, grib noskaidrot visu vēlēšanu attieksmi pret dažādām politiskām partijām, tad jāap-

tauļā ap 3 000 respondentu un jārezumē rezultātus ar datora palīdzību. Pie kam respondentu sastāvam jāatbilst iedzīvotāju sastāvam – dzimuma, vecuma, dzīves vietas un nodarbošanās ziņā. Eksercējot tādā veidā, var prognozēt vēlēšanu rezultātus visas valsts mērogā.

Svarīgs darba etaps ir arī interpretācija – pētījuma rezultātu salīdzināšana, to atbilstība zinātnes un paša pētnieka viedoklim. Zinātniskā atskaitē ir jāatzīmē pētījuma teorētiskā un praktiskā nozīme. Dokumentu analīzes gaitā pielieto kā tradicionālo analīzi – dokumentu interpretāciju atbilstoši pētījuma mērķim, tā arī kontentanalīzi (satura analīzi). Analizējot, piemēram, kāda konkrēta laikraksta saturu, ir jāizskaita, kuri jēdzieni bieži atkārtojas, bet kuri reti. Formalizēta analīze var būt lietderīga noskaidrojot tipoloģijas specifiku (žanru veidus, autoru tipus utt.). Dažādu pētīšanas metožu izmantošana veicina socioloģiskā pētījuma sekmes. Sociologam katrā ziņā jānodrošina labvēlīga psiholoģiska atmosfēra, bez kuras nav iespējams viņa sekmīgs kontakts ar respondentu (aptaujājamo).

Socioloģe Rebeka Korfilda atzīmēja, ka nevienam negribas runāt par nepatīkamiem dzīves notikumiem – par slimībām, bezdarbu, ieslodzījumu (30). Tāpēc sekmīgas aptaujas obligāts priekšnoteikums ir sociologa taktiskums un labvēlība.

Daudz kas ir atkarīgs no pētījuma mērķa. Ja sociologs cenšas noskaidrot ksenofobijas cēloņus, ir vēlami viņa kontakti ar skinhediem, viņu upuriem, visa tā objektīvi novērojumi. Nozīmīga ir arī instrumentārija izvēle. Rīgas pētniece Irēna Šneidere, analizējot čekistu nopratināšanas protokolus, pilnīgi pamatoti tos vērtēja visai kritiski. Nepieņemami ir vidējie cipari. Ja slimnīcas iemītnieku vidējā temperatūra ir 36 grādi, tad tas var nozīmēt, ka daudziem slimniekiem temperatūra pārsniedz 40 grādus, un viņi ir jau miruši. Tāpat nav lielas nozīmes noskaidrot vidējo algas līmeni. Ja vieni saņem 500 Ls mēnesī, bet citi – 100 Ls, tad vidējā alga ir 300 Ls, bet tā kā 100 Ls ir mazāk par iztikas minimumu Latvijā 21. gadsimta sākumā, ir jānoskaidro, cik liels ir šīs cilvēku kategorijas īpatsvars (tipoloģija ir visai nozīmīga).

Lai pētījumam būtu praktiska nozīme, ir jānoskaidro cēloņi, kuri noved pie negatīvām sekām un kurš no šiem cēloņiem ir galvenais. Respondentu sliktie darba rezultāti var būt gan zināšanu trūkuma sekas, gan slinkuma sekas, gan sliktas uzvedības sekas.

Visai nozīmīga ir anonīmā aptauja. Ja anonimitāte nav garantēta, respondents var atteikties piedalīties aptaujā, jo tas var radīt sarežģījumus darba vietā vai ģimenes attiecībās. Viljams Šekspīrs teica, ka dzīve ir teātris, bet cilvēki ir aktieri. Nereti respondents grib izlikties labāks nekā patiesībā ir, un tāpēc pētniekam ir jāizvērtē viņa atbildes. Aptaujas jautājumos nedrīkst būt "mājiena" – kādu atbildi sociologs gaida. Nav izslēgta iespēja, ka respondents gribēs pārbaudīt intervijā pierakstītās atbildes un būs ar mieru apstiprināt to pareizību ar savu parakstu. Svarīga loma ir arī ekspertiem, kuri palīdz sociologam izprast situāciju (tie var būt ekonomisti, juristi, ārsti, psihologi u.c.).

Visbiežāk konkrētie empīriskie socioloģiskie pētījumi ir domāti mikrosocioloģijas problēmu noskaidrošanai. Makrosocioloģija pēta ekonomikas un politikas mijiedarbību visas valsts mērogā, apzinoties, kādi faktori ir primārie. Mikrosocioloģijas uzmanības centrā ir konkrētas ģimenes, darba kolektīva vai jauniešu grupas problēmas.

Daugavpils sociologs profesors V.Meņšikovs ir veicis interesantu pētījumu. Šajā pētījumā ir noskaidrota Daugavpils pilsētas iedzīvotāju attieksme pret tirgus ekonomiku 20. gadsimta 90. gadu sākumā, – apstākļos, kad vidējā darba alga Daugavpilī bija 55,3 Ls (Rīgā – 68 Ls), jo pārejas perioda sākumā bija jāpārvar nopietnas grūtības un trūcīgo cilvēku īpatsvars Latvijā bija 80% no iedzīvotāju kopskaita. Viena no pētījuma anketām bija veltīta jautājumam – "kādas problēmas, jūsuprāt, ir visasākās?". Noskaidrojās, ka 1989. gadā šāda problēma bija dzīvokļu jautājums, bet 1993. gadā – bezdarbs. Iedzīvotājus satrauc arī preču dārdzība, sarežģījumi starpnacionālās attiecībās, alkoholisms. Taču 1992. gadā tirgus attiecību pretinieku skaits Daugavpilī (kad bija atcelta preču cenu kontrole) nepārsniedza 10% no pilsētas iedzīvotāju skaita. Gadu desmitu ilgajā privātā biznesa darbības aizlieguma periodā PSRS pilsoņi bija pieradināti tikai pie strādnieku, kalpotāju un speciālistu algotā darba. Tomēr 20% no daugavpīliešiem cerēja kļūt par privātuzņēmējiem, bet pēc pirmajām neveiksmēm to īpatsvars samazinājās līdz 14% (31).

Raksturīgi, ka uzņēmīgo daugavpīliešu vidū dominēja vīrieši līdz 30 gadu vecumam. Tie, kuri bija vecāki par 50 gadiem, nevarēja samierināties ar bezdarbu, kas ir neizbēgama parādība tirgus attiecībās. Asu problēmu atrisināšanas ceļus Daugavpils iedzīvotāji sapra-

ta dažādi. Tomēr pārsvarā bija demokrātiskā ceļa atbalstītāji, kaut gan bija arī neostalīnisma atbalstītāji. Taču jo tālāk, jo vairāk dominēja demokrātiskā orientācija. To rāda 90. gadu aptauju dinamika sekojošā tabulā.

### Dažas Daugavpils “demokrātu” un “autoritāristu” orientācijas (%)

Respondentu kategorijas	Atbalsta brīvo cenu ieviešanu		Bezdarbu uzskata par normālu parādību		Atbalsta streikus	
	1993.g.	1996.g.	1993.g.	1996.g.	1993.g.	1996.g.
”Demokrāti”	61	49	44	33	47	62
”Autoritāristi”	28	28	24	16	53	61
”Nenoteiktie”	32	30	21	23	37	54
Kopmasīvs	39	34	29	23	46	58

Šī aptauja ir interesanta gan ar problēmu izvirzīšanu, gan arī ar uzstādīto jautājumu formulējumu. Iegūtie rezultāti rāda respondentu “spēku samēru” un izmaiņu dinamiku. V. Meņšikova grāmatā ir interesantas arī atbildes uz jautājumu – “kā jūs rīkotos gadījumā, ja pazaudētu darbu?”. Minēties piemēri dod priekšstatu par empīriskā socioloģiska pētījuma tēmām un metodēm.

## 17. POLITOLOĢIJAS ĪPATNĪBAS UN POLITISKIE JĒDZIENI

Politoloģija ir zinātne par politiku. Senajā Grieķijā jau 400 gadus pirms Kristus Perikls, kurš bija viens no šīs valsts populārākajiem valstsvīriem, teica, ka tikai nedaudzi spēj īstenot politiku, bet spriest par to var visi.

Politika aplūko dažādas sabiedrības problēmas, – gan vispārējas, gan specifiskas, piemēram, banku politiku, arodbiedrību politiku streika laikā, pilsētas domes politiku utt. Politiskā pasaule ir ne tikai valsts likumdošanas un pārvaldes orgāni, bet arī tiesu iestādes, politiskās partijas, un valstsvīri – profesionāli politiķi. Grieķu valodā polites nozīmēja pilsoņi, bet politicos – valsts darbinieki. Pilsoņi piedalās likumdošanas orgānu vēlēšanās, bet valsts vadošie darbinieki ir politiķi, kuri cenšas pilnveidot valsts institūciju darbību (lai sekmīgi īstenotu valsts iekšējo un ārējo politiku, kura atbilstu pilsoņu vairākuma interesēm).

Sabiedriskās zinātnes ir savstarpēji cieši saistītas, jo aplūko sociālo sistēmu dažādus aspektus, kuri nepārtraukti mijiedarbojas. Taču katrai sabiedriskai zinātnei ir savas īpatnības, savas specifiskās problēmas, kuras tiek izgaismotas sevišķi detalizēti. Tā arī ir viena no galvenajām politoloģijas atšķirībām no socioloģijas.

Politika ir valsts vadīšanas māksla. Ministri un diplomāti darbojas iekšpolitikas vai ārpolitikas sfērā. Politikāns ir bezprincipu politiķis, intrigants. Valdošie valstī slāņi, lai īstenotu savas intereses, bieži vien grib uzspiest savu gribu tautas masām, kuru intereses var būt citādas.

Politikā izpaužas dažādu sociālo grupu attieksme pret pastāvošo varu. Ir tautas slāņi, kuri ir ieinteresēti atbalstīt un nostiprināt pastāvošo varu, un ir sociālās grupas, kuras grib novājināt vai gāzt šo varu. Tāds ir politiskās darbības un politiskās cīņas galvenais saturs.

Katrai sabiedriskai zinātnei ir specifiska jēdzienu sistēma. Politoloģijā ir visai nozīmīgi tādi jēdzieni kā valsts, politiskās partijas, politiskie režīmi, sabiedriskās kustības u.c. Rīgas politologs profesors Miķelis Ašmanis ir publicējis politisko jēdzienu vārdnīcu, kura dod

priekšstatu par politisko terminoloģiju un tiem jautājumiem, kurus aplūko politoloģija.

Viens no svarīgākajiem politoloģijas jēdzieniem ir valsts. Tā ir sabiedrības teritoriāla organizācija, kas, izmantojot politiskās varas mehānismu (arī ar vardarbības palīdzību), pārvalda sabiedrību valdošās sociālās grupas interesēs (saskaņojot dažādu sabiedrības slāņu un atsevišķu indivīdu centienus). Valsts pamatelementi ir tās teritorija, iedzīvotāji, likumdošanas, pārvaldes un tiesas orgāni (32). Politika ir nodarbošanās ar valsts lietām sabiedrisko procesu pārvaldīšanas nolūkā, lai ietekmētu to mērķtiecīgumu.

Svarīgi politikas uzdevumi ir nodrošināt cilvēku atražošanu, pasargāt sabiedrību no sairuma sociālo grupu pretrunīgo interešu sadursmju rezultātā. Ja apdraudētie slāņi sāk sīvu pretošanos vai notiek politiskā cīņa starp dažādām sociālām grupām varas iekarošanas nolūkā, tad valsts orgāni var veicināt kompromisu meklējumu šo grupu starpā vai aizstāvēt vienu no tām un apspiest citas pretošanos.

Politiska aktivitāte nozīmē uzmanības pievēršanu politiskais informācijai, savu politisko uzskatu veidošanu un izplatīšanu pilsoņu politiskās apziņas ietekmēšanas nolūkā. Politiskā aktivitāte var izpausties arī politisko organizāciju dibināšanā un to vadīšanā.

Nozīmīgs ir arī tāds jēdziens kā valsts aparāts. Valsts aparāts ir cilvēku kopums, kuri, vadoties no uzkrātās informācijas, sagatavo lēmumu projektus un, ja tie tiek sankcionēti, praktiski tos īsteno. Lai šis aparāts sekmīgi darbotos, ierēdņiem ir bez ierunas jāpakļaujas saviem vadītājiem un precīzi jāizpilda viņu likumīgie norādījumi. Tas, protams, neizslēdz ierēdņa iniciatīvu, – izvirzot arī priekšlikumus, kuri atšķiras no vadītāja norādījuma. Bet izšķirošais vārds visos šādos gadījumos ir augstāk stāvošajam priekšniekam.

Nereti rodas pretrunas starp sabiedrības interesēm un ierēdņa personīgajām interesēm, kuras ir saistītas ar viņa karjeru, godkāri u.c. Tādos gadījumos ir jāatsakās no atbildīgā darbinieka rīcības stingras reglamentācijas. Viņus nevar atcelt no ieņemamā amata, ja viņu kvalifikācija atbilst pastāvošām prasībām un viņi nav pārkāpuši dienesta instrukcijas.

Sarežģītā situācijā nav izslēgta varas centralizācija – vietējo orgānu pakļaušana augstākajai vadībai. Tas parasti notiek tad, kad

pie varas esošajās aprindās rodas nesamierināmas pretrunas, vai kad laika trūkuma apstākļos ir nepieciešami neatliekami lēmumi, un tāpēc tos nesaskaņo dažādos pārvaldes līmeņos. Varas centralizācija var arī pārvērsties diktatūrā.

Viens no politiskās diktatūras veidoliem ir tā saucamies bonapartisms, kas ir raksturīgs ar to, ka, izmantojot divu sociālo spēku sadursmi, koķetē ar abiem un mēģina radīt iespaidu, ka augstākā valsts vara stāv pāri partejiskām interesēm. Bet faktiski ar izpildvaras palīdzību tiek nodrošināta sabiedrības virsotnes neierobežota kundzība un tās iedzīvošanās bagātībā. Tāda bija Napoleona Bonaparta un Luija Bonaparta diktatūra Francijā, kaut gan ietekmes un panākumu ziņā otrā tālu atpalika no pirmās.

Viens no galvenajiem politoloģijas jēdzieniem ir demokrātija – tautvaldība. Šis politiskais režīms, kas mūsdienās dominē Rietumeiropā un Ziemeļamerikā, ir raksturīgs ar to, ka tauta tiek atzīta par valsts varas avotu. Demokrātisko sabiedrību dēvē arī par pilsonisku sabiedrību, jo tajā izšķiroša loma ir pilsoņu pašiniciatīvai un viņu efektīvai valsts varas kontrolei. Demokrātijas raksturīgas iezīmes ir iedzīvotāju vairākuma piedalīšanās valsts varas institūtu veidošanā brīvu vēlēšanu ceļā, galveno iedzīvotāju grupu interešu nodrošināšana, izpildvaras pakļaušana pārstāvnieciskiem valsts institūtiem, visu pilsoņi vienlīdzība likuma priekšā un šo likumu bezierunu ievērošana.

Demokrātijas apstākļos politiskie spēki respektē savus pretiniekus un rēķinās ar mazākuma viedokli, bet pretrunu gadījumos mēģina atrast kompromisu. Mūsdienu demokrātiskajās valstīs ir dažāda attieksme pret egalitārisma principu, kas prasa visu cilvēku vienlīdzības nodrošināšanu. Tas ir saistīts ar ienākumu pārdalīšanas problēmu. Parasti tiek apspriesta iespēju vienlīdzība, bet nereti arī rezultātu vienlīdzība – ar nolūku pārvarēt pārmērīgu mantisko atšķirību starp dažādiem iedzīvotāju slāņiem. To var panākt ar progresīvā nodokļa, dotāciju un subsīdiju palīdzību. Neokonservatori kategoriski iebilst pret sabiedrības locekļu nivilēšanu ienākumu ziņā, kas, viņuprāt, ir pretrunā ar cilvēku dabu un nozīmētu brīvības principa pārkāpšanu. Šis princips ir cieši saistīts ar humānisma (cilvēciskuma) principu, kurš izriet no pārliecības, ka katram cilvēkam ir tiesības uz brīvību, savu spēju vispusīgu attīstību un laimi.

Valsts politikas sfērā pastāv tāds jēdziens kā imperiālisms, kas paplašinātā nozīmē tiek saprasts kā politika, kura ir vērsta uz svešu teritoriju sagrābšanu un pakļaušanu, arī cīņu par pasaules pārdalīšanu, kapitāla koncentrāciju, pakļaušanos monopolistiskajam kapitālam. Imperiālistiskajā politikā izpaužas radikālisms.

Taču pastāv arī cita veida radikālisms – tendence pilnīgi pārveidot valsts iekārtu. Tāds radikālisms izriet no vienkāršotas sabiedrības attīstības izpratnes, vadoties no kāda abstrakta kritērija. Utopiskie ideāli, kurus dogmatiski grib uzspiest sabiedrībai ar vardarbīgu metožu palīdzību, apdraud sabiedrību un var veicināt tās sabrukumu.

Svarīgs politoloģijas jēdziens ir tiesiskas valsts koncepcija, kuras pamatlicēji bija Šarls Monteskjē, Imanuels Kants un Makss Vēbers. Tādas valsts raksturīgas iezīmes ir stabila tiesiska kārtība, likumu savstarpēja saskaņotība, visu amatpersonu pakļaušanās pastāvošajiem likumiem (likumi ierobežo amatpersonu pilnvaras).

Demokrātiskai sabiedrībai ir raksturīga arī tolerance – iecietība pret citu cilvēku interesēm, uzskatiem, jūtām un paražām. Tolerances pamatā ir atzinums, ka atšķirīgiem partneriem jābauda vienādas iespējas. Tolerance ir cieši saistīta ar uzskatu plurālisma cienīšanu un rada sabiedrības locekļos drošības sajūtu.

Autoritārisms un totalitārisms noraida toleranci un cenšas visaptveroši kontrolēt cilvēku ekonomisko un garīgo dzīvi, pakļaut to pastāvošajai varai, aizliedzot nesankcionētas politiskas aktivitātes.

Mūsdienu pasaulē daudzās valstīs ir samērā lielas mazākumtautību grupas, tāpēc kļūst visai nozīmīga nacionālā politika un dažādu tās aspektu izprašana. Federatīvā valstī atsevišķām teritorijām tiek piešķirtas autonomijas tiesības (arī likumdošanas sfērā). Taču tiek izslēgta federatīvo likumu pretruna ar kopīgiem valsts likumiem. Suverenitāte pieder tikai centrālajai valsts varai – kā visu pilsoņu pārstāvei kopumā. Federācija nozīmē savienotu valsti, bet konfederācija – valstu savienību, kurā tās dalībnieki saglabā savu patstāvību un ir tiesīgi pieņemt lēmumus neatkarīgi no centrālās varas iestādēm.

Daudznāciju valstīs etniskajām minoritātēm ir cita izcelsme nekā iedzīvotāju vairākumam, atšķirīga valoda, dzīves veids un tradīcijas. Daudzās valstīs minoritāšu diskrimināciju aizliedz likums. Taču nav izslēgta minoritāšu asimilācija (saplūšana ar valsts pamatnāciju), iespēja zaudēt savu valodu, paražas, nacionālo pašapziņu. Piespiedu

asimilācija var izsaukt aktīvu pretošanos visvisādu ekstrēmistisku līderu vadībā. Pamatnācijas un minoritāšu attiecību harmonizēšanu veicina kultūrnacionālā autonomija, kas likumdošanas ceļā nodrošina minoritātei tiesības pārvaldīt savu garīgo dzīvi ar īpašu iestāžu palīdzību.

Nacionālās apspiešanas politiku dēvē par genocīdu, tā gala mērķis ir attiecīgas nacionālas grupas fiziska iznīcināšana. Apvienoto Nāciju organizācijas 1948. gada konvencija atzina genocīdu par noziegumu pret cilvēci. Aparatīds nozīmē masu segregācijas politiku, tāda līdz 20. gadsimta 90. gadiem tika pieņemta Dienvidāfrikas Republikā. Dažādu rasu pārstāvjiem (tumšādajiem afrikāņiem un baltādajiem iedzīvotājiem) bija aizliegts apmesties kopā apdzīvotās vietās un kopīgi piedalīties sabiedriskajā dzīvē, arī valsts orgānu vēlēšanās.

Visu šo un citu politisko jēdzienu izprašana ir nepieciešama, lai varētu orientēties politoloģijas teorijā un izprastu konkrētas valsts iekšpolitikas un ārpolitikas problēmas, to mijiedarbību ar socioloģijas problēmām, to nozīmi mūsdienās.

## 18. POLITISKĀS DOMAS ATTĪSTĪBA

Sengrieķu filozofs Platons uzskatīja, ka valsts ir jāvada filozofiem, bet karavīriem ir jānodrošina tās aizsardzība, un pārējiem iedzīvotājiem ir jāstrādā lauksaimniecībā un amatniecībā. Aristotelis izšķīra dažādas varas nozares – likumdošanas varu, administratīvo varu, tiesas varu. Par valsts galveno uzdevumu viņš uzskatīja vidējā iedzīvotāju slāņa labklājības nodrošināšanu. Akvīnas Toms 13. gadsimtā uzskatīja par nepieciešamu teokrātiju (baznīckungu varu). Bet 16. gadsimtā Francijas filozofs Žans Bodens, tāpat kā florencietis Nikolo Makiaveli, uzskatīja, ka ir nepieciešama spēcīga valsts vara. 18. gadsimtā Šarls Monteskijs Francijā, tāpat kā Džons Loks Anglijā, sludināja varas sadalīšanu, proti, lai parlaments pieņemtu likumus, izpildvara pildītu pārvaldes funkcijas, bet tiesas orgāni raudzītos, lai likumus neviens nepārkāpj. Savstarpējai valsts orgānu kontrolei vajadzēja novērst patvaļu.

Lielbritānijas Ideju vārdnīcas autori publicēja tādu tabulu, kurā pieminēti galvenie politisko ideju sludinātāji.

Izcili politiskie domātāji	Viņu grāmatas	Viņu galvenās idejas
Platons (5. gs. pr. Kr.)	“Valsts”	Racionālai valstij jābalstās uz taisnīgumu.
Aristotelis (5. gs. pr. Kr.)	“Politika”	Valsti jāpārvalda aristokrātijai.
Cicerons (1. gs. pr. Kr.)	“Republika”	Tiesībām jāatbilst “dabiskiem likumiem”.
Svētais Augustīns (5. gs.)	“Dieva pilsēta”	Valstī jāizpaužas alkām pēc taisnības.
Hobss	“Leviatāns” (1615)	Labprātīgi jāpakļaujas absolūtai valdnieka varai.
Bērks	“Pārdomas par revolūciju Francijā” (1790)	Jārespektē tradicionālās vērtības.

*Tabulas turpinājumu skat. 87. lpp.*

Ruso	“Par sabiedrisko līgumu” (1790)	Valdīšanai jāatbilst “vispārējai gribai”.
Peins	“Cilvēka tiesības” (1791)	Revolūcija ir likumīga tad, ja tā dod visiem vienlīdzīgas tiesības.
Hēgelis	“Tiesību filozofija” (1821)	Valsts ir vēsturiskā procesa augstākā izpausme.
Prudons	“Kas ir īpašums” (1840)	Valsts ir jālikvidē.
Markss un Engelsons	“Komunistiskās partijas manifest” (1848)	Kapitālisma vietā radīsies ideālā valsts.
Millss	“Par brīvību” (1859)	Demokrātijai jābalstās uz plašām vēlēšanu tiesībām un mazākuma tiesību ievērošanu.

Autori min arī Dantes, Sensimona u.c. domātāju uzskatus. Ja-nošs Kiss rakstīja, ka mūsdienu politiskā filozofija cenšas atbildēt uz trim jautājumiem: kāda sabiedrības politiska iekārta ir efektīga, kādi kritēriji to nosaka, kā jāizvēlas un jāatbalsta tāda iekārta.

Džons Rols 1971. gadā bija viens no taisnīguma teorijas iniciatori-em. Taisnīgumu var saprast dažādi. Vieni uzskata, ka taisnīgums nozīmē vienādu labumu daudzumu ikvienam. Citi uzskata, ka tais-nīga ir labumu sadale atkarībā no katra ieguldījuma ekonomikas attīstībā.

Valsts nevar darboties, neuzliekot nodokļus pavalstniekiem. Taču ir progresīvā nodokļa piekritēji un pretinieki.

Viena no svarīgākajām problēmām ir brīvības problēma. Lielbri-tānijas Zinātņu akadēmijas prezidents Isaja Berlins (1909–1997) rakstīja, ka brīvība ir apmierinātās indivīda vēlmes būt noteicējam pār sevi un nepieļaut iebaidīšanu, apspiešanu un spīdzināšanu (33). Berlins uzsvēra, ka cilvēkiem ir nepieciešama izvēles brīvība. Bet tie, kuri bez iebildumiem pakļaujas saviem līderiem, ir tuvredzīgi (34).

Cilvēkiem ir dažāda vērtību orientācija. Izbēgt no konfliktiem šajā jomā nav iespējams. Var izbēgt no nabadzības un bada, bet ne-izbēgami radīsies jaunas problēmas, kuras būs jārisina.

Berlins norādīja, ka sabiedrībā rodas pretrunas starp personīgām tieksmēm un vairākuma prasībām (atkarīgi no cilvēka individuālā rakstura un viņa ienākumiem).

Agrāko reliģisko fetišismu arvien vairāk aizstāj juristu un politiķu ietekme uz sabiedrisko domu. Atsevišķi cilvēki vairs nevar novērst karu un saglabāt mieru. Nevar būt absolūtās brīvības arī tāpēc, ka stiprie apspiež vājos. Osvalds Špenglers (1880–1936) savā darbā “Eiropas noriets” norādīja, ka katra sabiedrība, tāpat kā cilvēka organisms, dzimst, uzplaukst un nomirst. Špenglers pareģoja, ka pēc katriem 20 gadiem, kad izaugs jauna karavīru paaudze, atkārtosies pasaules karš. Un 1939. gadā tā tiešām bija, bet turpmāk vairs ne, jo atomkarš varētu novest pie pilnīgas cilvēces iznīcināšanas. Špenglers kritizēja PSRS politisko iekārtu kā antihumānu, bet hitleriešus nekritizēja, slavīnāja “prūšu garu” un militarismu. Ādolfs Hitlers piekrita Špengleram, viņš arī uzskatīja, ka Vācija pārdzīvo norietu, un viņš, Hitlers, ir aicināts to pārvarēt. Špenglers bija fatālists un neatzina determinismu vēstures attīstībā.

Politikas teorijas autori bija gan demokrāti, gan viņu pretinieki. ASV Neatkarības deklarācijas autors Tomass Džefersons (1743–1826) bija demokrātijas ideologs un, tāpat kā T. Peins un A. Hamiltons, norādīja, ka Lielbritānijas karaļvalsts nav tiesīga uzspiest kādai tautai savu varu. ASV Neatkarības deklarācijā Džefersons izklāstīja demokrātiskas suverenitātes principus, norādot, ka cilvēka dabiskās tiesības ir svarīgākas par likumiem, kas liedz cilvēkiem vienlīdzību un brīvību. Tauta ir tiesīga to novērst bruņotas sacelšanās ceļā. Politiskās pārvaldīšanas forma ir atkarīga no tautas.

Angļu liberālās buržuāzijas ideologs bija Džeremijs Bentams (1748–1832). Viņš uzskatīja, ka cilvēki grib ne tikai brīvību un vienlīdzību, bet grib arī utilitāras vērtības – to, kas ir praktiski izdevīgs un sagādā juteklīgu baudu. Likumdevējiem ir jānodrošina laime arvien lielākam cilvēku skaitam. Valsts galvenajām vērtībām ir jābūt privātīpašuma neaizskaramībai, materiālajai labklājībai, naudai un priekam. Bentams aicināja nodrošināt brīvu tirgus ekonomikas attīstību, demokratizēt valsts institūtus, panākt rūpniecības un tirdzniecības uzplaukumu, veicināt altruismu un taupību.

Leons Džugi (1859–1928) bija solidaritātes ideoloģijas sludinātājs. Viņš uzskatīja, ka ir nepieciešama atšķirīgu sociālu spēku solida-

ritāte, nav jācer uz kaut kādas šķiras stāvokļa radikālu uzlabošanos, jo tas var pasliktināt pārējo sociālo grupu stāvokli, bet tas nav pieļaujams.

Itāļu politologs Gaetano Moska (1856–1941) savā darbā “Politiskās zinātnes pamati” uzsvēra, ka sabiedrības dinamiskā attīstība prasa pastāvīgi izmainīt elites funkcionēšanu, un tādējādi var nodrošināt juridisku un politisku attiecību reformēšanu.

Bet itāļu sociologs Vilfredo Pareto (1848–1923) “Traktātā par vispārējo socioloģiju” secināja, ka vienmēr notiek cīņa starp valdošo eliti, kurai raksturīga pašapmierinātība, un potenciālo eliti, kura tiecas pēc varas. Šīs cīņas rezultātā notiek valdošās elites sastāva izmaiņās.

Futurologs Elvins Toflers, kurš darbojās 20. gadsimta otrajā pusē, secināja, ka mūsdienu pasaulē notiek vecās un jaunās kultūras asa sadursme, jo modernie tehnotroniskie procesi, kas ir raksturīgi jaunajai informātikas sistēmai, ir kļuvuši par politiskās un sociālās varenības galveno avotu.

Karls Popers (1902–1994), kurš ir bijis viens no ietekmīgākajiem 20. gadsimta ideologiem, savā darbā “Atklātā sabiedrība un tās ienaidnieki” atzīmē, ka plašas masas tiecas pēc politiskas brīvības, tādēļ ir nepieciešams mainīt elites sastāvu, papildinot to ar zemāko slāņu pārstāvjiem, kā arī aizstāvēt ekonomiski vājākos subjektus no spēcīgākajiem.

Mūsdienu Latvijā ir ievēribas cienīgi vairāku politologu darbi, sevišķi Miļeļa Ašmaņa darbs “Politikas teorija”, kurā galvenā uzmanība pievērsta teorētiskām problēmām (tās būtu labāk saprotamas, ja tiktu aplūkotas arī teorētisko koncepciju izpausmes praksē). Interesanta ir arī J. Plepa grāmata “Konstitucionālās tiesības” (līdzautori – E. Pastars, I. Plakane). Atšķirībā no M. Ašmaņa pētījuma, šajā 3 autoru grāmatā tiek parādīta politikas realizācija visdažādāko valstu praksē.

## 19. LIKUMI UN MORĀLE

Likumdošana ir viena no svarīgākajām valsts funkcijām. Bieži vien tās principi sakrīt ar morāles principiem, bet ne vienmēr. Varētu teikt, ka tas, kas ir likumīgs, ir vienlaicīgi arī tikumīgs, bet arī ne vienmēr. Ja dēls neraksta vēstules savai mātei, kas ir neziņā par sava dārgākā cilvēka likteni, tad tas bez šaubām ir amorāli, bet par to nedraud atbildība tiesas priekšā. Ja kristīgs cilvēks nav uzticīgs savai sievai, to uzskata par amorālu uzvedību, bet likums neparedz to sodīt ar ieslodzīšanu cietumā vai naudas sodu. Likuma pārkāpšanu soda tiesa, bet morāles principu pārkāpšanu nosoda sabiedriskā doma.

Galvenos morāles principus noteica Bībeles desmit baušļi Mozus otrās grāmatas 20. nodaļā. Tie nosoda daudzdievību un elku pielūgšanu. Tie paredz bargu sodu tiem, kas ienīst Dievu un žēlastību tiem, kas Dievu mīl. 20. nodaļas 9. un 10. pants prasa strādāt sešas dienas nedēļā, bet septītajā atpūsties un nekādus darbus nedarīt. 12. pants prasa godināt savu tēvu un māti. 13. pants nosoda slepkavību, bet 14. pants – laulības pārkāpšanu. Nākamie panti aizliedz zagt un dot nepatiesas liecības tiesā.

Baušļi nosoda tos, kuri iekāro citu cilvēku namu, sievu, kalpu, vērsi un visu citu, kas tuvākajam pieder. Jēzus Kristus savā Kalna sprediķī papildināja 10 baušļus ar jaunām atziņām. Mateja evaņģēlija 5. nodaļā tiek izklāstīti šie Kristus norādījumi. Viņš aicina uzskatīt par svētīgiem garā nabagus un tos, kuriem ir bēdas, jo tie iegūs reliģiskās vērtības un tiks iepriecināti. Kristus uzskata par tikumu pazemību, kas ir pretstats lepnumam, un atzinīgi atsaucas par tiem cilvēkiem, kuri tiecas pēc taisnības, kuri taisnības dēļ tiek vajāti, kuri ir miera nesēji. Viņš uzsver, ka ne tikai slepkavība ir sodāma tiesā, bet arī ir sodāmi tie, kuri uz savu brāli dusmojas. Bezdievis ir sodāms ar elles uguni. Un nedrīkst ne tikai pārkāpt laulību, bet arī šķirties no savas sievas. Kalna sprediķī Jēzus Kristus aicināja arī nepretoties ļaunumam un tam, kurš tev iesit pa vienu vaigu, pagriezt otru. Šis morāles princips laikam bija domāts kā paraugs tiem, kuri atbalsta vardarbību (guļošu nesit). Taču, kad Maskavas rabīns jautāja Ļevam Tolstojam, vai kristīgi cilvēki nepretojas ļaunumam, Tolstojs atzina,

ka par nožēlu viņi neievēro šo Kristus aicinājumu, kuru šis rakstnieks uzskatīja par kristietības pamatu. Kalna sprediķī Jēzus Kristus uzsvēra labestības nozīmi, aicinādams, ka jādod tam, kurš lūdz, ka jāmīl ne tikai tuvākais, bet arī ienaidnieks.

Kristietība aicina mīlēt visus cilvēkus, neatkarīgi no viņu tautības, jo tie, kurus mīl, kļūs labāki un pārvarēs savus grēkus. Bībeles tikumības principi gadu tūkstošiem bija un palika par cilvēku morāles pamatu.

Padomju Savienībā bija mēģinājums aizstāt Bībeles baušļus ar komunisma cēlāja morāles kodeksu. Bet komunisti neko principiāli jaunu nevarēja izdomāt. Galvenais morāles princips bija un paliek godīgums, šo principu nedrīkst pārkāpt (gan kārojot svešu īpašumu, gan nepieļaujot viltus liecības tiesā). Komunisma cēlāju morālajā kodeksā bija teikts, ka cilvēks cilvēkam ir draugs, biedrs un brālis. Taču PSRS reālajā dzīvē to nevarēja īstenot. Un jokdari šajā sakarā teica, ka cilvēks cilvēkam ir draugs, biedrs un vilks.

Likumdošanai ir savas senas tradīcijas, sākot ar romiešu tiesībām. Gadsimtu gaitā ieviesās tādi principi kā nevainīguma prezumpcija un viedoklis, ka likuma nezināšana neattaisno noziegumu. Apsūdzēto nevar uzskatīt par vainīgu, kamēr tiesa nav to pierādījusi. Ja pierādījumu trūkst, vainīgais apiet "likumu ar likumu". Noziegumu apkarošana ir atkarīga nevis no sodu bardzības, bet no tā, vai noziegumu vairākums tiek atklāts, vai noziedznieki nevar cerēt uz nesodāmību.

PSRS galvenais prokurors Staļina varas gados Andrejs Višinskis dēvēja "vainīgā atzišanos" par "pierādījumu karali". Tas nozīmēja spīdināšanas attaisnošanu un veicināšanu, un nereti apcietinātie atzinās tādos noziegumos, kurus viņi nebija veikuši.

Dažkārt polemizē par nāves soda pieļaujamību. Kristīgie humanisti pamatoti uzskata, ka cilvēki nav tiesīgi atņemt dzīvību Dieva radījumam. Bet ir vēl arī citi apsvērumi, kuri izskaidro to, kāpēc Eiropas Savienības valstīs ir atcelts nāves sods. Viens no tiem ir bēdīgā pieredze tiesas kļūdu ziņā. Bija ne mazums gadījumu, kad nāves sodu izpildīja, bet vēlāk izrādījās, ka ir notiesāts nevainīgs cilvēks. Savukārt daudzi pamatoti uzskata, ka mūža ieslodzījums ir smagāks sods nekā nāves sods.

Likumi un morāle ir savstarpēji cieši saistīti, jo tikumīgi cilvēki respektē arī likumus. Mācību par morāli latīņu valodā dēvē par ētiku. Morāle ir cilvēku tikumiskās rīcības sistēma. Tas, kuram nav vienaldzīga apkārtējo cilvēku cieņa, nevar ignorēt sabiedrisko domu. Taču galvenais tiesnesis tikumības pārkāpšanas gadījumā ir cilvēka sirdsapziņa. Sirdsapziņas pārmetumi nereti vajā pat noziedznieku.

Morāle ir daudzpusīgs jēdziens. Izšķir profesionālo ētiku, piemēram, ārsta pienākumu sniegt palīdzību jebkuram cietušajam un neizpaust ārstēšanas noslēpumus, ko pacients negribētu, lai to zinātu citi. Atomenerģijas atklāšanas radīja sarežģītas problēmas. Viens no ūdeņraža bumbas radītājiem – akadēmiķis Andrejs Saharovs – acīmredzot juta sirdsapziņas pārmetumus, jo bija piedalījies briesmīga cilvēku iznīcināšanas līdzekļa izveidē. Un viņš kļuva par aktīvu cīnītāju pret bruņošanās sacensību starp PSRS un ASV.

Sevišķi sarežģīti ir politikas morālie aspekti. Daļa no filozofiem, piemēram, neopozitīvisma pārstāvji, uzskata, ka politiķi un zinātnieki nav atbildīgi par savas rīcības sekām. Citi politiķus bieži vien apsūdz krāpniecībā. Taču dažādās valstīs ir daudzi deputāti un ministri, kuri aktīvi cīnās pret militarismu un agresiju, par sociālu likumdošanu pilsoņu vairākuma interesēs. Par jurisprudences un morāles saitēm liecina tas, ka viens no likumdošanas uzdevumiem ir veicināt sabiedrības morālā klimata pilnveidošanu.

Visai ciešas ir morāles un reliģijas saiknes. Garīdznieki pārliecinoši pierāda, ka dievticīgi cilvēki parasti respektē morāles principus lielākā mērā nekā ateisti. 12. gadsimtā franču teologs Pjērs Abelārs noraidīja Svētā Augustīna apgalvojumu, ka cilvēka gribas brīvība var novest pie krišanas grēkā. Abelārs uzskatīja, ka cilvēks var izvēlēties arī tikumību, ja ir sapratis tās nozīmi. Vācu klasiskās filozofijas pamatlicējs Imanuels Kants uzskatīja par savas mācības galveno kodolu kategorisko imperatīvu – tikumības likumu, kurš pieprasa, lai cilvēks rīkojas atbilstoši vispārpieņemtajām morāles normām. Kants noraidīja viedokli, ka mērķis attaisno līdzekļus, – kaut kā sasniegšanu amorālā ceļā nevar uzskatīt par cēlu mērķi. Latviešu filozofs A. Rubenis raksta, ka kristīgā humānisma sludinātāji ir pārliecināti, ka cilvēks ir prātīgs un spēj apvaldīt savas kaislības. Vācu filozofs Hēgelis 19. gadsimtā rakstīja, ka cilvēka sirdsapziņa ir svēta un neaizskarama, bet bez brīvības cilvēka sirdsapziņas skaidrība un

pašcieņa nav iespējama. 20. gadsimtā lielu uzmanību morāles problēmām pievērsa Karls Jaspers, Arnolds Toinbi un Ērihs Froms.

Jaspers rakstīja, ka cilvēki, kuri nesaprot paši sevi, nonāk strupceļā, ka cilvēkam, kurš netic savām spējām, draud nihilisms, ka pārliecību cilvēkam dod dievticība. Vienlīdzību rada tikai iespēja dzīvot tikumīgi, bet iespēja ne vienmēr pārvēršas īstenībā. Jaspers uzskatīja, ka nav iespējami tādi morāles principi, kuri pilnā mērā atbilstu katra cilvēka individuālām īpatnībām. Bet godīgums un cilvēciskums ir neapšaubāmi nepieciešami it visiem.

Toinbi uzskatīja par morāles ietekmes pieaugšanas cēloni reliģijas augšupejošo attīstību.

Bet Froms rakstīja, ka tikumības pamatā ir ticība, cerība un mīlestība, kas nosaka labvēlību un noraida naidu, mantkārību un skaudību.

Makss Vēbers uzskatīja, ka tikumību ietekmē indivīda taupība un temperaments. Vēbers augstu vērtēja darba mīlestību, taupību un godīgumu.

Morāle izpaužas daudzās dzīves sfērās, arī regulē attiecības starp ģimenes locekļiem. Tikumīgs cilvēks ir pieklājīgs, noraida rupjību un nekaunību, cenšas nerunāt vārdus, kuri var sāpināt sarunu biedru. Rupjš cilvēks neslēpj savu augstprātību un nelabvēlību, kaut gan viņam visbiežāk nav nekāda pamata lepoties. Tikumīgi cilvēki labprāt palīdz citiem un nemēģina tos pamācīt. Tikumiski pilnvērtīgam cilvēkam ir arī raksturīga saudzīga attieksme pret floru un faunu. Morāles tradīcijas dziļi iesakņojas no paaudzes uz paaudzi. Kaukāzā visai pozitīva ir attieksme pret vecākiem cilvēkiem. Bet negatīva parādība ir līgavu zagšana, ar ko ir lielā mērā saistīta sievietes paverdzināšana ģimenē.

Cilvēku uzvedību nereti nosaka bailes no soda un gandarījums par apbalvojumu. Pozitīvi ietekmē pateicība, kura pamudina arī turpmāk palīdzēt citiem. Neciešama ir nepateicība.

Daži zinātnieki uzskata, ka ļaunums ir iedzimts. Bet citi uzskata ļaundarīšanu par pārmērīgas demokrātijas rezultātu, jo tā it kā pamudina daudzus domāt, ka viss ir atļauts.

Negatīva īpašība neapšaubāmi ir lielība, kura parasti ir saistīta ar nevērību pret citiem cilvēkiem. Par nozīmīgākajām cilvēku īpašībām pamatoti uzskata pašaieliedzību, drosmi un pašsavaldīšanās

spēju. Bet negatīvas cilvēka īpašības ir egoisms, skaudība, greizsirdība un despotisms.

Ērihs Froms nosodīja arī hedonismu. Angļu rakstnieks Somersets Moems uzskatīja, ka melo gandrīz visi, jo cenšas slēpt savu negodīgumu un glēvumu.

Ētiskās koncepcijas ir visai atšķirīgas. Taču galvenais morāles principu saturs nemainās un izšķiroši ietekmē likumdošanu, kura ir cieši saistīta ar sabiedriskās domas attieksmi pret labo un sliktu.

Ētikas problēmas vairākums saprot identiski, bet dažādi domātāji akcentē dažādus morāles aspektus. Ļevs Tolstojs uzskatīja, ka ticēt vajag nevis mistikai, bet prātam. Jūdu teologi Talmudā ieteica cilvēkiem ieņemt tādu vietu, kāda viņiem pienākas. Jo labāk vēlāk pacelties augstāk, nekā krist zemāk. Ķīniešu filozofs Konfūcijs uzsvēra, ka gudrs cilvēks nedara citiem to, ko viņš negribētu, lai dara viņam. Spāņu rakstnieks Servantess teica, ka nekas nav tik lēts un tik augstu vērtēts kā pieklājība. Viņš arī norādīja, ka pakārtā mājā nerunā par virvi. Dekurels uzskatīja, ka zvērests ir lieks – kā godīgu cilvēku starpā, tā arī krāpnieku starpā, bet Haksli rakstīja, ka galvenā mācība, ko var smelt no cilvēku pieredzes, ir tā, ka cilvēki negrib mācīties no citu pieredzes, ka viņus māca tikai pašu pieredze.

Tikumiskās audzināšanas uzdevums ir iemācīt respektēt likumus un morāli, iemācīt neatkārtot citu kļūdas.

## 20. VALSTS FUNKCIJAS UN FORMAS

Valsts ir likumdošanas un pārvaldes aparāts. Demokrātiskā valstī tās obligātas sastāvdaļas ir parlaments, valdība un tiesas orgāni. Vladimirs Ļeņins savā lekcijā par valsti norādīja, ka it kā valsts kalpo tikai valdošajai šķīrai, ka valsts galvenās funkcijas ir apspiest zemākās šķiras un aplaupīt savus pilsoņus, uzveļot uz viņu pleciem smagu nodokļu nastu. Lai uzturētu armiju, policiju un ierēdņu aparātu valsts, protams, nevar iztikt bez nodokļiem, bet Vladimira Ļeņina secinājumi ir pārspilēti un vienpusīgi. Valsts kalpo ne tikai valdošajām aprindām, bet arī visiem pilsoņiem, jo aizsargā viņus no ārvalstu karaspēka iebrukuma draudiem un no noziedzniekiem. Valsts varas orgāni rūpējas arī par stabilas kārtības nodrošināšanu, par pilsoņu savstarpējo attiecību harmonizēšanu, par palīdzību trūcīgiem iedzīvotāju slāņiem.

Bez vardarbības pret likuma pārkāpējiem neviena valsts iztikt nevar. Bet tā rūpējas arī par sabiedriskās dzīves noteikumu un tikumības normu ievērošanu, par savu pilsoņu tiesību aizsargāšanu.

Ir jāizšķir suverenitātes veidi valstī. “Suverens” franču valodā nozīmē personu, kurai pieder augstākā vara. Suverenitāte nozīmē valsts neatkarību no citām valstīm. Dažkārt šis jēdziens tiek absolutizēts – traktēts kā pilnīga neatkarība. Bet tas ir pārspilējums, jo katra valsts ir atkarīga no ekonomiskām un politiskām attiecībām ar citām valstīm (miera nodrošināšanas ziņā un ekonomiskās sadarbības veicināšanas nolūkā). Eiropas Savienībā ietilpstošajām valstīm ir jāievēro un jāpilda šīs starptautiskās organizācijas lēmumi.

Valsts vara izpaužas dažādās institucionālās formās. Senajos laikos oligarhija nozīmēja “nedaudzu varu” (mūsdienās par oligarhiem dēvē nevis valsts vadītājus, bet bagātākos privātuzņēmējus). Viduslaikos plaši izplatīta valsts forma bija absolūtā monarhija – karaļa patvaldība. Francijā, piemēram, ilgi valdīja Burbonu dinastijas monarhi un Ludviķis XIV teica: “valsts esmu es”, jo uzskatīja savu personīgo varu par neierobežotu. Ludviķis XV teica: “pēc manis kaut vai plūdi”, jo identificēja valsti ar sevi pašu un viņam nerūpēja savu pilsoņu liktenis. Ludviķis XVI bija spiests pēc ilga pārtraukuma sasaukt Nacionālo sapulci, jo bez tās piekrišanas nevarēja uzveļt pil-

soņiem jaunu, vēl smagāku nodokļu nastu. Taču Francijā 1789. gadā sākās revolūcija, kuru karalis mēģināja apspiest ar Austrijas un Prūsijas palīdzību, bet neveiksmīgi. Francijas parlaments, kuru dēvēja par Nacionālo konventu, apsūdzēja karali dzimtenes nodevībā un viņam piesprieda nāves sodu. 1793. gadā karalim nocirta galvu Parīzē – Revolūcijas laukumā.

Pirms tam ar nāvi tika sodīts arī Anglijas karalis.

Parasti absolūtais monarhs ieguva varu mantošanas ceļā, bet vairākos gadījumos patvaldnieks iekaroja varu ar bruņoto spēku palīdzību, nebūdams nedz monarhu, nedz arī aristokrātu ģimeņu atvase. Tā 1804. gadā par Francijas imperatoru kļuva Napoleons Bonaparts.

Zviedrijā 17. gadsimtā dzimtbūšanas nebija, un zemnieku pārstāvji, tāpat kā pilsētnieki, bija parlamenta (riksdaga) deputāti. Karaliene Kristīne, lai gūtu muižnieku atbalstu, dāvināja tiem kroņa zemes. Bet Kārlis XI no 1680. gada līdz 1700. gadam īstenoja muižu redukciju – pārvērtā muižu lielāko daļu par valsts īpašumu un ar zemnieku un pilsētnieku atbalstu nostiprināja karaļa varu.

Turpretim Polija šajā laikā bija muižnieku republika. Formāli valsts augstākā vara piederēja karalim, bet faktiski viņš bija pakļauts muižniekiem, Seima deputātiem, jo viņi ievēlēja karali un varēja viņam atņemt troni.

Mūsdienu apstākļos, kad absolūto monarhiju Anglijā, Zviedrijā, Dānijā u.c. valstīs aizstāja konstitucionālā monarhija, šajā valstīs vara praktiski pieder parlamentam, bet karalim ir tikai pārstāvniecības funkcijas un viņš sankcionē parlamenta lēmumus bez ierunām.

Eiropas valstu vairākumā tagad ir republikāniska pārvaldes forma. Kā Vācijā un Francijā, tā arī Ungārijā, Čehijā u.c. valstīs. Eiropā dominē parlamentāra republika, kurā valsts prezidentam ir tikai pārstāvniecības funkcijas, pienākums sankcionēt parlamenta lēmumus (vai lūgt kādu lēmumu izmainīt). Vācijas Federatīvajā republikā vadītājs ir nevis valsts prezidents, bet valdības galva (savukārt Francijā valsts prezidentam ir plašas pilnvaras).

Republikā izpildvara ir norobežota no likumdošanas varas, jo despotija draud tai valstij, kurā šīs abas varas koncentrējas vienās rokās.

Anglijā par ministriem kļūst parlamenta deputāti, valdība pakļaujas parlamenta lēmumiem. Lietuvā valsts prezidents ir tiesīgs iecelt augstākās valsts amatpersonas.

Francijā 1958. gadā bija sarežģīta situācija ekonomikā, arī attiecībās ar tās Ziemeļāfrikas kolonijām. Tāpēc prezidentam Šarlam de Golam (bija prezidents no 1958.g. līdz 1969.g.) piešķīra plašākas pilnvaras nekā tas ir parasti parlamentārā republikā. Francijas prezidents Pompidū (bija prezidents no 1969.g. līdz 1974.g.), tāpat kā prezidents Žiskārs Destēns (bija prezidents no 1974.g. līdz 1981.g.), uzskatīja, ka valdībai jādarbojas prezidenta vadībā, un prezidents ir tiesīgs noteikt tās politiku. Taču Francijas prezidentam jārēķinās ar parlamenta deputātu vairākuma gribu. 1986. gadā Francijas parlamentā dominēja labēja spārna deputāti un valsts prezidents sociālists Miterāns bija spiests ar to rēķināties (viņš neatlaida parlamentu, kaut gan bija tiesīgs to darīt). Taču parlaments izveidoja valdību no labējo partiju pārstāvjiem.

Vācijā Veimāras republikas periodā (1918–1933) valsts prezidentam Hindenburgam bija plašas tiesības, gandrīz vai līdzīgas imperatora tiesībām. 21. gadsimta sākumā Krievija un ASV ir prezidentālas republikas. Prezidentu ievēlē tauta, un viņam ir ļoti plašas pilnvaras. Valsts prezidentam ir pakļauti ministri, viņš ir tiesīgs pieņemt daudzus lēmumus bez parlamenta piekrišanas.

Latvija saskaņā ar 1922. gada Satversmi ir parlamentāra republika. Valsts prezidentu vēlē nevis tauta, bet Saeima. Prezidenta pilnvaras ir visai ierobežotas – pārstāvēt Latviju ārvalstīs, nozīmēt Latvijas sūtņus šajās valstīs, pieņemt ārvalstu sūtņu akreditācijas rakstus. Kaut gan faktiski Latvijas politiku noteic un realizē Ministru prezidents (valdības priekšsēdētājs), prezidenta autoritāte ir liela. No 1922. gada līdz 1927. gadam Latvijas valsts prezidents bija Jānis Čakste. Viņš prata nodrošināt dažādu partiju mijiedarbību un demokrātisku atmosfēru valsts politiskajā dzīvē. No 1927. gada līdz 1930. gadam Latvijas valsts prezidents bija Gustavs Zemgals – Jāņa Čakstes demokrātisko tradīciju turpinātājs. No 1930. gada līdz 1936. gadam valsts prezidenta funkcijas izpildīja Alberts Kviesis, kurš arī bija jurists, tāpat kā viņa priekšgājēji. Bet viņam nebija tik lielas autoritātes kā J. Čakstem un G. Zemgalam. Turpmāk A. Kviesi kompromitēja tas, ka viņš Otrā pasaules kara gados sadarbojās ar

vācu okupantiem. No 1936. gada līdz 1940. gadam Kārlis Ulmanis bija vienlaicīgi Ministru prezidents un Valsts prezidents, kaut gan netika ievēlēts nevienā no šiem amatiem (Saeimu 1934. gada maijā likvidēja).

Latvijas atjaunotajā republikā prezidentu ievēl uz 4 gadiem, bet ne vairāk kā 2 reizes pēc kārtas. 8 gadus prezidents bija ekonomists Guntis Ulmanis (viņa vectēvs bija Kārļa Ulmaņa brālis). No 1999. gada līdz 2007. gadam Latvijas prezidenta pienākumus pirmo reizi izpildīja sieviete – Vaira Viķe-Freiberga. Viņa kopā ar vecākiem 1944. gadā emigrēja, vēlāk atgriezās Latvijā no Kanādas (tur bija augsti kvalificēta zinātniskā darbiniece un augstskolu mācībspēks). Vairas Viķes-Freibergas lielo autoritāti republikā noteica viņas aktīvā darbība ārvalstīs un viņas prasme veidot tādu valdības sastāvu, kurš guva Saeimas atbalstu. Latvijas pirmskara parlamentārās tradīcijas sekmēja Latvijas demokrātijas attīstību pēc neatkarības atgūšanas. Eiropas Savienības sastāvā demokrātija Latvijā pilnveidojās.

## 21. POLITISKIE REŽĪMI

Valsts forma ne vienmēr nodrošina tai raksturīgas politikas realizēšanu. Ēģipte ir parlamentāra republika, bet demokrātiskas tiesības šajā valstī netiek nodrošinātas. Valsts prezidentu ievēl tauta, bet viņš būtībā ir nemainīgs, jo balstās galvenokārt uz bruņotajiem spēkiem un opozīcijas neuzdrošinās pretoties viņa varai. Reāls demokrātisks režīms nodrošina valsts varas orgānu ievēlēšanu, nepieļaujot vēlēšanu rezultātu viltošanu. Demokrātija nozīmē arī opozīcijas respektēšanu, mazākuma viedokļa ievērošanu.

“Demokrātija” grieķu valodā nozīmē tautas varu, un tā ir reāli iespējama, ja valsts varas orgāni darbojas tautas interesēs un visnotaļ ievēro tautas gribu. Par tiešu demokrātiju dēvē referendumu (plebiscītu) par ārkārtīgi svarīgiem jautājumiem.

1934. gada februārī Latvijā pēc sociāldemokrātu iniciatīvas notika tautas aptauja jautājumā par pensijas piešķiršanu vecumdienās (30 latus mēnesī 65 gadu vecumu sasniegušajiem). Šī likuma projekta pieņemšanai trūka tikai pāris tūkstošu balsu. Pensijas bija domātas tikai pilsētniekiem, un daudzi zemnieki balsoja pret to, jo negribēja maksāt nodokļus pilsētnieku labā.

Mūsdienu demokrātija nozīmē ne tikai vispārējas, proporcionālas, tiešas un aizklātas vēlēšanas, bet arī vārda, preses, sapulču un biedrošanās brīvību. Uzskatu plurālisms ir nepieciešams demokrātijas faktors. Tas neizslēdz likumus, kuri aizliedz ksenofobijas sludināšanu, bet paredz tiesības sludināt presē, mītiņos, radio un televīzijas pārraidēs pretējus uzskatus.

Totalitāri politiski režīmi krasi atšķiras no demokrātiskās valsts sistēmas. Taču totalitārie režīmi arī ir visai atšķirīgi. Savas īpatnības ir fašistiskam režīmam, kurš bija raksturīgs Itālijai. Fašistiskais diktators Benito Musolini valdīja šajā valstī no 1922. gada līdz 1943. gadam. Viņa politika vairākos aspektos atšķīrās no fašistiskās diktatūras Vācijā 1933.–1945. gados.

“Totāls” nozīmē visu aptverošs. Totāla bija Staļina vara Padomju Savienībā (1924.–1953.) un Kārļa Ulmaņa autoritārais politiskais režīms.

“Fašisms” itāļu valodā nozīmē saišķis, apvienība. Fašisti nepieļauj sabiedrības dalīšanu naidīgās šķirās un to savstarpēju cīņu. Viņi uzsver, ka valsts spēka avots ir tautas vienotība un tās pakļaušanās diktatora vienvadībai.

Staļinisti arī izvirzīja PSRS pilsoņu vienotības lozungu, norādot, ka pēc sociālisma uzvaras sabiedrībā vairs nav naidīgu šķirņu. Taču Staļina totalitārā valsts atšķīrās no fašistiskās Itālijas un hitleriskās Vācijas ar to, ka tajā tika likvidēts privātpašums uz ražošanas līdzekļiem un represiju mērogs bija pat lielāks nekā Itālijā un Vācijā. PSRS valdošās ideoloģijas propagandisti sludināja tautu draudzības principu vārdos, kaut gan praksē jo tālāk, jo vairāk tika īstenota pārkrievošanās politika un tika atbalstīts lielkrievu šovinisms. Hitleriskajā Vācijā rasisms un vācu nacionālisms bija valdošās ideoloģijas stūrakmens un, atšķirībā no Padomju Savienības, vāciešu lielkapitalistu īpašums netika nacionalizēts un kolektīvā ekonomika netika ieviesta.

Politologi uzskata, ka fašistiskā tipa totalitārisms ir raksturīgas šādas īpatnības. Tas balstās uz masu kustību, kura uzkurina savas tautas nacionālistiskās jūtas, likvidē demokrātiskās brīvības un nevēlīgi apspiež opozicionāru pretošanos ar cietumu, koncentrācijas nometņiem un nāves sodu palīdzību. Fašistiskie diktatori Spānijā, Portugālē un Ungārijā, atšķirībā no Ādolfa Hitlera, neuzskatīja par savu svarīgāko uzdevumu ebreju iznīcināšanu. Ģenerālis Franko pavēlēja Spānijas robežsargiem neradīt šķēršļus ebrejiem, kuri, bēgot no vācu nacistiem, šķērso Spānijas robežu. Bet Portugāles fašistiskais diktators Antonio Salazars pieņēma savā valstī ap 100 tūkstošu ebreju bēgļus.

Nevar identificēt Kārļa Ulmaņa autoritāro sistēmu, radīto pēc 1934. gada 15. maija valsts apvērsuma, ar fašismu. Andrievs Ezergailis pamatoti raksta, ka šai sistēmai bija dažas fašisma iezīmes (politisko brīvību un parlamenta likvidēšana), bet 15. maija apvērsumu īstenoja maza cilvēku grupa. To neatbalstīja masu kustība. Latvijas sociāldemokrāti un komunisti apgalvoja, ka Ulmaņa diktatūra ir fašistiska diktatūra. Taču Ulmaņa politika, atšķirībā no Hitlera politikas, nebija rasistiska un teroristiska. Pēc 15. maija apvērsuma turpināja funkcionēt ebreju skolas. Ulmanis aizliedza izdot antisemitisku literatūru. Latvija pieņēma ebrejus, kuri bēga no hitleriskās Vācijas. Kas attiecas uz valsts teroru, tad Ulmaņa diktatūras gados bija daudz mazāk politiski ieslodzīto nekā parlamentārās republikas periodā.

Un netika sodīts ar nāvi neviens komunistis. 1921.–1922. gadā nāves sodu piesprieda un izpildīja 12 nelegālās komunistiskās partijas darbiniekiem (tajā skaitā Centrālās komitejas sekretāram Jānim Šilfam-Jaunzemam, CK loceklim Augustam Arājam-Bērcem un komunistu kara organizācijas vadītājam Arnoldam Puriņam-Upmalam). Pēc 1934. gada bija tikai viens vienīgais gadījums, kad tiesa 3 komunistiem (Murinam, Bondarenko un Varslavānam) piesprieda nāves sodu, bet Ulmanis apžēloja arestētos un aizstāja nāves sodu ar ieslodzījumu cietumā. Latvijas vēsturnieki pamatoti dēvē Ulmaņa režīmu 1934.–1940. gados par autoritāru režīmu, kad Ulmani dēvēja par tautas vadoni un tas atgādināja Hitlera kultu Vācijā (arī tas, ka valdības vadītāja un prezidenta amatus izpildīja viena persona).

Ulmanim bija neierobežota personīga vara. Viņš apturēja Satversmi (1922. gada pamatlikumu) un padzina Saeimu. Sociāldemokrātu līderus un aktīvākos funkcionārus ieslodzīja Liepājas koncentrācijas nometnē (tāpat kā citus demokrātiskos politiķus). Bet pēc 1 gada visus atbrīvoja, kaut gan ierēdņu un skolotāju amatos viņus vairs neatjaunoja. Ulmanis vienpersonīgi veidoja valdības sastāvu un ierosināja likumprojektus, kurus valdība sankcionēja (parlamenta vairs nebija). Kad viens no Kārļa Ulmaņa līdzstrādniekiem (Jānis Lejiņš) viņam jautāja, ko viņš iesāks, ja valdības locekļi nepieņems viņa ierosināto likumprojektu, Ulmanis atbildēja, ka tādā gadījumā tiks pasludināts 15 minūšu pārtraukums un jaunais ministru kabineta sastāvs pieņems likumprojektu bez iebildumiem. Ulmaņa autoritāro politisko iekārtu nevar uzskatīt par leģitīmu, jo netika ievērota 1922. gada Satversme, kura paredzēja, ka valsts iekārtu var mainīt tikai ar tautas vairākuma piekrišanu. Ulmanis plebiscītu neorganizēja un apgalvoja, ka autoritāro režīmu atbalsta tautas vairākums. Iespējams, ka tā arī bija (pirmskara paaudzes vēl šodien atceras “labos Ulmaņa laikus”), jo tika gandrīz pilnīgi likvidēts bezdarbs, strādnieku darba vietu skaits palielinājās par 1/3. Sējlauki meliorācijas rezultātā tika ievērojami paplašināti, laukos tika uzceltas 100 jaunas skolas utt. Daudzi minoritāšu rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumi tika valstiskoti un par to vadītājiem nozīmēja latviešus (ekonomikas valstiskošana tika uzskatīta par vienu no svarīgākajiem uzdevumiem). Profesors Pēteris Zeile raksta, ka Ulmaņa diktatūras laikā ievērojami pieauga arī Latgales ekonomikas un kultūras līmenis. Iedzīvotāju

vairākumu interesēja galvenokārt ekonomiskā labklājība. Vārda un preses brīvība bija svarīga tikai humanitārajai inteliģencei. Ulmaņa popularitāte auga arī tāpēc, ka viņš nebija varaskārs un mantkārīgs. Viņš dzīvoja Rīgā pieticīgā dzīvoklī Tērbatas ielā, atteicās no grezna nama Juglā, kuru viņam gribēja uzdāvināt valdība 60 gadu jubilejā. Ulmanis nesmēķēja, nelietoja alkoholiskos dzērienus, izmantoja savus personīgos līdzekļus, lai piešķirtu stipendijas trūcīgajiem studentiem.

Arī Ādolfs Hitlers savas valdīšanas gados bija ļoti populārs tautas masās. Viņš apsolīja likvidēt bezdarbu un šo solījumu izpildīja, strauji paplašinot kara rūpniecību, kas nodrošināja strādniekiem darba vietas. Hitlers solīja iekarot jaunas teritorijas, kurās vācieši kļūs par kungiem. Hitlers centās pārliecināt vāciešus, ka viņi ir pārāki par citām tautām un ir tiesīgi kļūt par pasaules valdniekiem. Slāvu tautas, un it īpaši ebrejus, hitlerieši dēvēja par zemcilvēkiem. Tas veicināja vāciešu pašapliecināšanās tieksmes un radīja ienaidnieka tēlu (lai pastiprinātu vāciešu agresivitāti). Nozīmīgas bija arī Ādolfa Hitlera hipnotizēšanas spējas. Viņa runas dziļi iespaidoja klausītāju masas. Par to spilgti liecina Mihaila Roma dokumentālā filma “Vienkāršais fašisms”.

Taču visi fašistiskie diktatori agrāk vai vēlāk cieta neveiksmi. Benito Musolini pakāra viņa politiskie pretinieku. Ādolfa Hitlera dzīve beidzās ar pašnāvību. Vēstures pieredze rāda, ka totalitārā valsts sistēma nav dzīvotspējīga, ka tirānu diktatūra visjaunākajos laikos ir lemta pilnīgai neveiksmei.

Plaši iedzīvotāju slāņi Padomju Savienībā un hitleriskajā Vācijā bija “stiprās rokas” atbalstītāji, uzskatot, ka tā ir kārtības un stabilitātes ķīla. Bet Eiropā strauji auga tieksme pēc demokrātijas. Tas ir izskaidrojams ar vairākiem iemesliem. Totalitārisms, kā rāda pieredze, noved pie kariem, kuros iet bojā desmitiem miljonu cilvēku. Totalitārisms rada policejisku valsti un varas orgānu patvaļu, tas rada baiļu atmosfēru un par represiju upuriem kļūst daudzi tūkstoši vai pat miljoni cilvēku. Nozīmīga loma šeit ir arī tam, ka iedzīvotāju izglītības līmenis kļūst aizvien augstāks, arvien plašāki iedzīvotāju slāņi saprot demokrātisko brīvību un humanitāro vērtību nozīmi. Staļins un Hitlers cerēja, ka viņu radītās totalitārās sistēmas pārdzīvos gadsimtus, bet viņi kļūdījās.

## 22. POLITISKĀS PARTIJAS

Demokrātiskā valstī svarīga loma ir politiskām partijām, kuras organizē un audzina savus atbalstītājus un būtiski ietekmē valsts politiku. Hitleriskajā Vācijā tika pieļauta tikai nacionālsociālistu legāla darbība. Vienpartijas sistēmā partijai nevar būt nozīmīga loma, tā kļūst par valsts varas piedēkli. Šajā ziņā var minēt PSRS komunistisko partiju, kuru nevar uzskatīt par partiju šā vārda īstā nozīmē. Pirmkārt, tāpēc, ka tajā nevarēja brīvi iestāties un brīvi no tās izstāties. Lai radītu iespaidu, it kā komunistiskā partija ir strādnieku šķiras politiska organizācija, strādniekus pierunāja iestāties tajā. Kaut gan viņi nebija ieinteresēti to darīt, jo negribēja, lai viņus nozīmē vadošos amatos (bezpartejiskajiem reti kad uzticēja kādu atbildīgu amatu). PSRS komunistiskā partija nebija īsta partija arī tāpēc, ka tā nevis ietekmēja valsts varas orgānus, bet aizstāj tos. Šī partija noteica likumdošanas raksturu, noteica valsts iekšējo un ārējo politiku. Bet valsts orgāni (Padomju Savienības Augstākā padome un ministru padome) paklausīgi izpildīja partijas lēmumus. Jāuzsver arī tas, ka PSRS komunistiskā partija (PSKP) faktiski nebija domubiedru partija. Tās sastāvā bija dažādu politisku orientāciju atbalstītāji – no monarhistiem līdz anarhistiem. Izstāties no šīs partijas nozīmēja labākajā gadījumā zaudēt darba vietu, bet sliktākajā gadījumā – kļūt par represiju upuri.

Īsta politiska partija ir organizācija, kas apvieno idejiski tuvus domubiedrus un kas, iegūstot plašu masu atbalstu, reāli ietekmē valsts politiku. Gan iegūstot deputātu mandātus parlamentā un ministru posteņus valdībā, gan veicot sistemātisku organizatorisku un aģitācijas darbu, kas nodrošina partijai stabilas pozīcijas politiskajā dzīvē.

Partijai parasti ir 3 galvenie mērķi – cīnīties par savu ideju praktisku īstenošanu, aizstāvēt noteiktas sociālās grupas intereses un panākt savu pārstāvju iecelšanu vadošos valsts amatos, lai tādējādi panāktu politikas īstenošanu sev vēlamā virzienā.

Dažām politiskām partijām ir svarīgāk sasniegt pirmo mērķi, bet citām – pēdējo.

Turpinot Francijas likumdevēju tradīciju, kreisā spārna deputātu vieta ir parlamenta sēžu zāles kreisajā pusē, bet labējā spārna deputātu vieta ir šīs zāles labajā pusē (centristi atrodas zāles vidū). Latvijas pirmajā republikā labēja spārna politiķi bija Arveds Bergs un citi Latviešu nacionālās apvienības deputāti, kuri negribēja radikālas progresīvas izmaiņas valsts ekonomiskajā un politiskajā dzīvē. Pie kreisā spārna piederēja sociāldemokrātu un komunistu deputāti. Latvijas parlamentārajā republikā komunistu legālā darbība bija aizliegta, jo viņi neatzina pastāvošos likumus un cīnījās par Latvijas pievienošanu Padomju Savienībai. Taču komunistiem 1931. gadā bija 7 deputātu mandāti (7% no visiem mandātiem), jo viņi balotējās zem bezpartejisko strādnieku un zemnieku saraksta nosaukuma. Kreisā spārna deputātu mērķis bija sociālistiska iekārta. Komunisti to gribēja radīt nekavējot, bet sociāldemokrāti – tālākā nākotnē, jo uzskatīja, ka nav vēl nobrieduši apstākļi pārejai uz sociālismu. Viņuprāt, pagaidām galvenais uzdevums ir sociālas reformas darbaļaužu labā un demokrātijas pilnveidošana valstī.

1926. gadā izveidojās Latgales sociāldemokrātiskā zemnieku un strādnieku partija. Tās līderis bija rakstnieks Jānis Opincāns, kurš uzskatīja, ka Latvijas sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) politikā izpaužas nacionālisma tendence, kas nav pieļaujama sociālistu aprindās (35).

Centra partija Latvijas Saeimā bija Latviešu zemnieku savienība (LZS). Tās galvenais līderis bija Kārlis Ulmanis. Sociāldemokrāti uzskatīja, ka šī partija aizstāv lauku buržuāzijas intereses un iestājas par lētiem banku kredītiem turīgo zemnieku labā. Taču jāatzīst, ka Zemnieku savienības vadošo darbinieku vairākums atbalstīja parlamentāro demokrātiju un ka šai partijai bija izšķiroša loma agrārās reformas īstenošanā – bezzemnieku un sīkzemnieku apgādāšanā ar zemi, konfiscējot muižniekiem zemes lielāko daļu.

Lielākais deputātu skaits Latvijas Saeimā bija sociāldemokrātiem – sākumā ar 30%, bet vēlāk ar 20%. Tas ir izskaidrojams ar to, ka 20. gadsimta 20. gados bezzemnieku un sīkzemnieku vairākums jau dabūja zemi un, kļuvuši par privātīpašniekiem, kuri spēj apgādāt savu ģimeni ar nepieciešamo, vairs neatbalstīja sociāldemokrātus. To elektorāts bija galvenokārt pilsētu un lauku strādnieki un tā inteligences daļa, kura atbalstīja sociālistisko ideoloģiju. To vidū bija

dzejnieks Jānis Rainis, advokāts Fricis Menders, ekonomists Valdemārs Bastjānis u.c. Daži sociāldemokrāti vairākkārt mainīja savu politisko orientāciju. Šajā ziņā ir raksturīga Latvijas statistikas pārvaldes priekšnieka Marģera Skujenieka darbība. 20. gadu sākumā viņa vadībā tika radīta otra Sociāldemokrātu partija, kuru dēvēja par maziņu partiju (maziņieki būtībā bija arī sociāldemokrātu vairākums, kas palika LSDSP sastāvā). Galvenā atšķirība starp Skujenieka partiju un LSDSP bija attieksme pret piedalīšanos valdībā. LSDSP līderi izvairījās no atbildības par valdības politiku, uzskatot, ka ir izdevīgāk palikt opozīcijā un kritizēt valdošās partijas politiku. Taču 1926. gada decembrī izveidojās Latvijas kreisā valdība. Tās ministru prezidents un iekšlietu ministrs bija Skujenieks, bet starp pārējiem ministriem bija LSDSP pārstāvji – Rudevics, Bastjānis, Cieļens un Rainis. Šīs kreisās valdības pieredze rādīja, ka LSDSP nevar panākt būtiskās pārmaiņas Latvijā darbaļaužu labā, un tas vājināja šīs partijas ietekmi strādnieku masās. Taču M. Skujenieks joprojām gribēja vadīt valdību. Viņš dibināja jaunu partiju – Progresīvo apvienību – un 30. gadu sākumā atkal bija valdības priekšgalā. Bet pēc 1934. gada 15. maija valsts apvērsuma viņš kļuva par K. Ulmaņa vadītā ministru kabineta priekšsēdētāja vietnieku un palika šajā amatā līdz 1936. gadam. Bijušais sociāldemokrāts Skujenieks kļuva par autoritārā režīma atbalstītāju un piedalījās valdībā, kura aizliedza visu politisko partiju darbību. Arī Latviešu zemnieku savienības darbību (tās līderu vairākums nezināja par gatavojošos valsts apvērsumu un tajā nepiedalījās).

Jāatzīmē, ka politiskās partijas biedru skaitliskais sastāvs ne vienmēr atbilst partijas ietekmei. Latviešu zemnieku savienības sastāvā 1922.–1931. gadā bija ap 30 tūkstoši biedru, bet sociāldemokrātu partijas rindās gandrīz trīs reizes mazāk. Taču LSDSP elektorāts bija gandrīz divas reizes lielāks nekā Latviešu zemnieku savienībai.

Savas partijas bija arī mazākumtautībām. Ebreju reliģiskās partijas līderis M. Dubins no 1922. gada līdz 1934. gadam bija visu četru Saeimu deputāts, tāpat arī reliģisko cionistu partijas līderis M. Nuroks. Bunda līderis N. Maizels bija pirmo triju Saeimu deputāts.

Latgales latviešiem bija savas partijas, kuras vēlētāju skaita ziņā bija trešajā vietā – pēc LSDSP un LZS. Latgales politiķu vidū pie-

redzējušākais un tālredzīgākais politiķis bija katoļu priesteris Francis Trasuns (1864–1926), bet vissekmīgākais – farmaceits Vladislavs Rubulis (1887–1937), kurš cieši sadarbojās ar Kārli Ulmani un bija viņa vadītās valdības tautas labklājības ministrs.

Visai aktīva politiskā ziņā bija vācu minoritāte, kura veidoja ap 3% no Latvijas pilsoņiem. Lai iegūtu lielāku deputātu skaitu Saeimā, dažādām politiskām orientācijām piederoši vācieši balotējās kopīgā sarakstā – gan demokrāts Pauls Šimans, gan konservators barons Vilhelms Firkss.

Latvijas otrajā republikā politisko partiju sastāvs būtiski izmainījās. Saeimā vairs nav vācu, ebreju un poļu partijas deputātu, bet ir divas partijas, par kurām balso galvenokārt krievu vēlētāji (“Jaunais centrs” un “Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā”). Sociāldemokrātu ietekme ir nesalīdzināmi vājāka nekā pirmās republikas periodā un pēdējo Saeimu sastāvā nav vairs neviena sociāldemokrātu deputāta. Stabils pozīcijas ir Tautas partijai, kura 21. gadsimta sākumā divas reizes veidoja koalīcijas valdību. Ministru kabineta priekšsēdētājs Aigars Kalvītis iekļāva valdības sastāvā TB/LNNK (“Tēvzemei un brīvībai / Latvijas nacionālās neatkarības kustība”). Šī apvienība piedalījās visu Saeimu darbā, bet partijas “Latvijas ceļš” deputāti 2006. gadā dabūja deputātu mandātus pēc vairāku gadu pārtraukuma (pateicoties blokam ar Pirmo partiju). Šajā gadā opozīcijā palika Einara Repšes vadītais “Jaunais laiks”, kuram sākotnēji bija lielāks balsotāju skaits nekā citām partijām.

Otrās republikas Saeimā, atšķirībā no pirmās republikas parlamenta, ir 5% barjera. Tās partijas, par kurām balso mazāk par 5% vēlētāju, deputātu mandātus nedabū.

Rietumeiropā un Ziemeļamerikā ir dažādas politisko partiju sistēmas. ASV un Anglijā ir divpartiju sistēma, tur valdību veido tā partija, kura ir uzvarējusi parlamenta vēlēšanās. ASV Demokrātiskā partija atšķiras no Republikāņu partijas ar to, ka pievērš lielāku uzmanību sociālajai politikai, tāpēc par demokrātiem balso minoritāšu vēlētāju vairākums. Anglijā konkurē savā starpā konservatori un leiboristi (demokrātiskā sociālisma atbalstītāji). Konservatori Margaretas Tečeres vadībā sekmīgi stabilizēja Lielbritānijas ekonomiku, bet 21. gadsimta sākumā šeit darbojas leiboristu valdība.

Vācijas Federatīvajā republikā sociāldemokrāta Šrēdera valdību nomainīja Kristīgo demokrātu valdība Merķeles vadībā. Bet Itālijā sociālisti guva pārsvaru pār kristīgajiem demokrātiem.

Politisko partiju aktivitātes sevišķi pieaug parlamenta vēlēšanu priekšvakarā, jo partiju līderi cenšas iekarot stabilas pozīcijas parlamentā un sastādīt valdību, lai varētu ietekmēt likumdošanu un politiku sev vēlamā virzienā. Vēlētāji bieži vien balso par vienas vai otras partijas kandidātiem nevis tāpēc, ka atbalsta šīs partijas programmu, bet gan atbilstoši šo partiju līderu popularitātei.

Parasti nevienai partijai nav noteicoša pārsvara parlamentā, un tas nosaka koalīcijas valdības nepieciešamību. Vinstons Čērčils ar viņam piemītošo humoru reiz teica, ka politiķu uzdevums ir apsolīt vēlētājiem to, ko viņi grib, bet vēlāk paskaidrot, kāpēc apsolītais netika izpildīts. Parasti to izskaidro ar to, ka partijai nebija deputātu vairākuma parlamentā. Un iznāk, ka vainīga nav politiskā partija, bet gan paši vēlētāji, kuri balsoja ne tā kā vajag. Politiskās partijas joprojām turpina “vairāksolišanu”, cerot, ka vēlētāji atkal atbalstīs tos, kuri sola par citiem vairāk.

## 23. SABIEDRISKĀS ORGANIZĀCIJAS UN KUSTĪBAS

Likumdevēju un valdības ietekmēšanas nolūkā daudzās valstīs veidojas sabiedriskās organizācijas un sabiedriskās kustības (kā lobistu apvienības, arodbiedrības, tautas frontes, sieviešu un jaunatnes organizācijas, cilvēku tiesību aizstāvēšanas organizācijas u.c.).

ASV lobisms ir oficiāli atļauts un ASV bagātie ebreji finansē Pārštāvju palātas potenciālo deputātu un senatoru vēlēšanu kampaņas, ja tie apņemas pēc ievēlēšanas parlamentā panākt amerikāņu valdības atbalstu Izraēlai. Arodkustības bija sevišķi aktīvas 20. gadsimta sākumā, kad algoto darbinieku reālais darba algas līmenis Eiropas un Amerikas valstīs bija samērā zems. Tad ASV "Darba konfederācija" apvienoja ap 6 miljoniem strādnieku un kalpotāju, šī apvienība organizēja streikus, lai panāktu strādājošo darba algas palielināšanu un darba dienas ilguma samazināšanu. Streiku laikā fabriku un rūpnīcu īpašnieki cieta nopietnus zaudējumus, jo preču ražošana un pārdošana tika pārtraukta. Dažkārt fabriku un rūpnīcu īpašnieki atbildēja ar lokautu – pārtrauca uzņēmuma darbu, lai strādniekiem draudētu bezdarbs un pamudinātu viņus piekāpties.

Latvijā no 1920. gada līdz 1934. gadam bija divas arodbiedrību apvienības – Latvijas arodbiedrību centrālbirojs sociāldemokrātu vadībā un Rīgas arodbiedrību centrālbirojs komunistu vadībā. Sociāldemokrāti centās panākt streikotāju kompromisu ar rūpniecības uzņēmumu īpašniekiem. Nereti līdz streikam pat nenonāca, jo vienojās, ka darba alga tiks palielināta, bet mazākā mērā nekā to sākotnēji prasīja arodbiedrība. Komunisti, vadot streikus, necentās panākt strādnieku un darba devēju kompromisu, jo gribēja panākt antagonisma saasināšanos, lai veicinātu darbaļaužu masu naidu pret pastāvošo valsts iekārtu, kura, viņuprāt, atbalstīja privātuzņēmējus.

Francijā un ASV 20. gadsimta vidū izveidojās plaša jaunatnes kustība, kuru dēvēja par "Jauno kreiso kustību". Tās dalībnieki nosodīja tā saucamo "patērēšanas psiholoģiju", kas pievērta galveno uzmanību ģimenes budžeta palielināšanai, bet ignorēja cēlos revolucionāri noskaņotās jaunatnes ideālus. "Jaunie kreisie" uzskatīja, ka

strādnieku šķira vairs nav revolucionārs spēks, ka revolucionārā iniciatīva pārgāja studentu, humanitārās intelīģences un deklasēto elementu rokās (36). Šis kustības populārākais līderis bija Herberts Markūze (1898–1979), kurš aicināja radikāli izmainīt pastāvošo sociālo sistēmu un seksuālās attiecības.

Daudzās valstīs jaunatne turpināja piedalīties skautu kustībā, kura bija vienmēr lojāla pret pastāvošo iekārtu. Skauti uzskatīja par savu uzdevumu norūdit jaunatni fiziski un pilnveidot to garīgi. Viņi popularizēja humānistiskus uzskatus, centās palīdzēt veciem, slimiem cilvēkiem.

Latvijā no 1934. gada līdz 1940. gadam bija visai aktīvas mazpulku organizācijas, kuras palīdzēja lauku jaunatnei apgūt lauksaimnieku darba iemaņas, palīdzēja zemniekiem veikt šo darbu.

20. gadsimta vidū Rietumeiropā un Ziemeļamerikā aktivizējās feministiskā kustība, kas cīnījās par sieviešu līdztiesību un faktisku vienlīdzību ar vīriešiem. Tika panāktas vēlēšanu tiesības sievietēm Šveicē (Saūda Arābijā sievietēm šo tiesību nav arī tagad) un ASV sieviešu līdzdalība armijas un flotes vadībā, piešķirot tām augstas virsnieku pakāpes. Feministes sekmīgi cīnījās par sieviešu iesaistīšanu visās ražošanas un intelektuālā darba sfērās, cīnījās pret novecojošo vācu tradīciju, ka sievietes vieta ir tikai virtuvē, bērnu istabā un bāznicā (“Küche, Kinder und Kirche”). Feministes pamatoti uzskatīja, ka sievietes ir labākā cilvēces daļa, jo ir čaklākas un humānākas par vīriešiem. Pastāvēja aizspriedums, ka vīrieši it kā ir pārāki par sievietēm, jo ir fiziski spēcīgāki, nebaidās no vecuma, apgādā ģimeni ar nepieciešamo, domā racionāli un nepadodas emocijām, ir godkāriģi, aktīvi un neatlaidīgi. Bet sievietes ir fiziski vājākas un viņas baidās no vecuma. Vīriešu pārākuma sludinātāji ignorēja to, ka sievietes ir neuzticīgas laulībā retāk nekā vīrieši, ir emocionālas šī vārda labākajā nozīmē, izceļas ar smalku intuīciju, nepārtraukti rūpējas par savu vīru un bērniem, ir pašreizējās, pieklājīgas, noraida nekaunību. Feministes prasīja, lai visās darba vietās sieviešu alga līdzinātos vīriešu darba algai. Viņas cīnījās pret vīriešu seksuālu uzmākšanos, par sievietes vienlīdzību visās dzīves sfērās.

ASV feministe Šarlote Gilmane (1860–1935) rakstīja, ka sievietes prāts nav dzimumorgāns un tas ne ar ko neatšķiras no vīrieša prāta. Viņa nepiekrīta tiem, kuri uzskatīja, ka vīrieši ir spējīgāki in-

telektuālā darba darītāji, viņa uzskatīja, ka sievietes šajā ziņā atpaliek tikai tāpēc, ka viņu rūpes par ģimeni prasa daudz laika un pūļu.

Tautas frontes kustība izveidojās Francijā 1936. gadā, kad to vadīja sociālists Leons Blūms. Viņam izdevās apvienot tautas frontē visus antifašistiskos spēkus un novērst fašistisku apvērsumu valstī.

Latvijā Tautas fronte 1988. gada oktobrī savā pirmajā kongresā par savas organizācijas domes priekšsēdētāju ievēlēja žurnālistu Daini Īvānu (37). Raksturīgi, ka D. Īvāns, J. Peters un citi Tautas frontes dibinātāji bija aktīvi komunistiskās partijas funkcionāri, kuri pārliecinājās, ka šīs partijas politika ir pretrunā ar Latvijas iedzīvotāju vairākuma interesēm. Tautas fronte apvienoja ap 300 tūkstošu Latvijas iedzīvotāju, tās ietekme bija daudz lielāka nekā tā saucamajai Interfrontei, kuru vadīja Rīgas inženieris Aļeksejevs. Šī organizācija pretojās Latvijas valsts neatkarības atjaunošanai, bet nespēja to novērst.

Akadēmiķis Jānis Stradiņš norādīja, ka nacionālā atdzimšana vienmēr ir romantiska, bet šajā ceļā jārisina arī prozaiski, bet neatliekami uzdevumi (38).

Tautas frontes vadītāji panāca, ka Latvijas neatkarības atjaunošanu atbalstīja iedzīvotāju vairākums. Lai to panāktu, Tautas fronte solīja visiem Latvijas pilsonību. Bet atjaunotā valsts šo solījumu neizpildīja, – lai nodrošinātu latviešiem noteicošu pārsvaru valsts aparātā. Tas radīja pretrunas starp pilsoņiem un nepilsoņiem, bet tas tomēr bija mazākais ļaunums. Visumā Latvijas otrās republikas valsts iekārta ir konsekventi demokrātiska. Tika atjaunota Latvijas 1922. gada Satversme, to papildināja ar otro daļu, kuru 1922. gadā neapstiprināja balsu vairākuma trūkuma dēļ, jo daudzi atturējās balsot par toreiz izvirzīto pilsoņa tiesību un pienākumu projektu.

Jāatzīmē, ka viens no Latvijas Tautas frontes līderiem Ivars Godmanis kļuva par pirmo otrās republikas valdības priekšsēdētāju. Bet visai drīz Tautas frontes kustība saira. Iespējams, ka tas ir izskaidrojams ar to, ka radās valstiskas organizācijas un politiskas partijas, kuras sekmīgāk veica neatkarīgās Latvijas atjaunošanas uzdevumus.

20. un 21. gadsimta mijā daudzās valstīs sāka aktīvi darboties cilvēku tiesību aizstāvēšanas organizācijas. To vidū ir “Starptautiskā amnestija”. “Amnestija” grieķu valodā nozīmē aizmiršanu, piedošanu – atbrīvošanu no aresta un sodu izcietušas personas atzīšanu

par nesodītu. Šī starptautiskā organizācija dažādās valstīs vāca informāciju par demokrātisku uzskatu aizstāvju vajāšanām. Žurnālisti aktīvi atbalstīja šo organizāciju, publicējot presē materiālus par opozicionāru vajāšanām un noskaņojot pasaules sabiedrisko domu pret vajātājiem. Padomju Savienībā disidentus (citādi domājošos) tiesāja un ieslodzīja cietumos un soda noietnēs, vai izsūtīja no PSRS. Pēc padomju valsts sairšanas un demokrātisko brīvību atjaunošanas Krievijā izveidojās dažādas cilvēku tiesību aizstāvēšanas organizācijas. Tās cīnījās par demokrātisko brīvību saglabāšanu un paplašināšanu.

Krievijā 21. gadsimta sākumā tika ieviesta “vadāmā demokrātija”. Tāda definīcija, acīmredzot, nav pieņemama, jo demokrātija nozīmē nevis vadītāju varu, bet tautas varu. Reāli “vadāmā demokrātija” nozīmē pilsoņu tiesību un brīvību ierobežošanu. Neatkarīgie televīzijas kanāli tika likvidēti, palika tikai valsts kanāli. Uzskatu plurālisms avīzēs un žurnālos kļuva visai ierobežots, jo izdevuma saturs ir atkarīgs no izdevuma finansētāja. Un tomēr saglabājās neatkarīgi informācijas kanāli – gan vairākas avīzes, piemēram, “Новая Газета” (“Jaunā Avīze”), gan radiostacija “Эхо Москвы” (“Maskavas atbalss”). Tās žurnālisti Bičkova, Boltjanskaja, Vorobjovs, Ganapoļskis un citi vada pārraides “Īpašais viedoklis”. Vairākas dienas nedēļā “Maskavas atbalss” žurnālisti pieņem “ciemiņus” – Radzihovski, Kiseļevu, Svanidzi un citus. Domu apmaiņā (arī ar klausītājiem) tiek apspriestas aktuālas problēmas un kritizēta valdības politika. Šīs pārraides atkārti Ņujorkas televīzijas krievu kanāls, kuru Krievijā var redzēt tikai retais. Bet “Maskavas atbalss” pārraides klausās daudzi.

Jādomā, ka opozicionāru uzskatu “pieejamība” Krievijā ir izskaidrojama ar diviem iemesliem. Pirmkārt, Krievijas valstsvīri tādējādi grib atspēkot Rietumos valdošo viedokli, ka Krievijā nav uzskatu brīvības. Otrkārt, internets Krievijā ir tik plaši izplatīts, ka radīt jaunu “dzelzs priekškaru” nav iespējams.

Krievijas jaunatnes mūsdienų kustībā būtiski atšķiras savā starpā trīs politiski virzieni – “Mūsējie”, kurus finansē valsts un kuri audzina studentus patriotisma garā; nacionālboļševiku kustība, kuras līderis ir rakstnieks Eduards Ļimonovs, un viņi tiek vajāti par ekstrēmismu un pretvalstisku darbību; un skinhedī, kuri cenšas noskaņot

jaunatni pret svežemniekiem un nogalina kaukāziešus un melnādai- nos studentus, kuri mācās Krievijas augstskolās.

Iedzīvotāju nabadzīgo slāņu protests pastiprina fašisma draudus Krievijā. Lozungs “Krievija krieviem!” atrod dzirdīgas ausis.

Krievijā darbojas cilvēku tiesību aizstāvēšanas organizācijas, kuras finansē ārvalstu fondi, tāpēc tās nereti “atmasko” kā ārvalstu aģentus.

Viens no opozīcijas lideriem Krievijā ir bijušais pasaules šaha čempions Kasparovs, kuru apsūdz antipatriotisku uzskatu izplatī- šanā.

Oficiāli valsts iestādes cīnās pret jebkuriem ekstrēmisma izpau- dumiem, bet nepietiekami efektīgi, jo dažādi iedzīvotāju slāņi (arī daļa ierēdņu) simpatizē ksenofobijai un atbalsta šovinismu. Tas, ka Krievijas politiskajā dzīvē piedalās atšķirīgas politiskās kustības, ir demokrātisko reformu rezultāts. Taču šis rezultāts nav pilnīgi po- zitīvs. Sekmīga demokrātijas attīstība ir iespējama tikai tiesiskā valstī, kur efektīgi cīnās pret likuma pārkāpumiem un korupciju, pilsoniskā valstī, kur pilsoņi efektīgi ietekmē valdības politiku.

## 24. CILVĒKS POLITIKĀ

Politiskās dzīves saturu nosaka cilvēki. Un ne tikai līderi, bet arī ierindas cilvēki. No viņu aktivitātes vai pasivitātes ir atkarīgs ļoti daudz.

Latviešu rakstniece Zenta Mauriņa uzsvēra, ka mūsu laikmetā visnegatīvākais netikums ir vienaldzība (39). Maskavas rakstnieks Bruno Jasenskis savā romānā "Cilvēks maina savu ādu" atcerējās šādus pamācošus vārdus: "Nebīsties no ienaidnieka – viņš var tikai tevi nosist. Nebaidies no drauga – viņš var tikai tevi nodot. Baidies no vienaldzīgajiem. Viņi neslepkavo un nenodod, bet pateicoties viņiem pasaulē valda slepkavības un nodevība".

Cilvēki ir labi un ļauni. Statistika nerāda, kas ir pārsvarā. Katrā cilvēkā savijās negatīvais un pozitīvais. Ja pārsvarā ir pēdējais, tad tas labvēlīgi ietekmē sociālo un politisko attīstību.

Rakstnieki un filozofi raksturo ierindas cilvēkus un līderus gan optimistiski, gan pesimistiski. Skopuļi tiek dzēlīgi izsmieti, jo viņu devīze ir "dzīvot pieticīgi, lai mirtu bagāti". Makiavelli atzīmēja, ka cilvēki nav vaļsirdīgi – viņiem ir dota mēle, lai slēptu savas domas. Voltērs mācīja, ka visai nozīmīga ir prasme sadzīvot ar cilvēkiem, kuriem prāta nav. Bet V. Pits rakstīja, ka tur, kur beidzas likums, tur sākas tirānija. Brīvprātīgie vergi dzemdē tirānus biežāk nekā tirāni vergus. Kad liberālis kļūst par ministru, viņš ne vienmēr ir liberāls ministrs. Panākumus politikā nodrošina kompromiss un mērķtiecība. Albērs Kamī uzskatīja, ka demokrātija ir nevis vairākuma vara, bet mazākuma aizstāvēšana. Čērčils neieredzēja Staļinu un viņa komunistisko iekārtu. Pēc Otrā pasaules kara viņš rakstīja, ka šis tirāns saņēma Krieviju ar spīlarklu un atstāja to nevis ar tautu, kura dzīvo labklājībā, bet ar atombumbu.

Cilvēki ir atšķirīgi ģenētiski, nacionālo tradīciju ziņā un arī ar savu specifisko psiholoģiju. Bet kā teica Rīgas profesors Ā. Kļeckins, visu cilvēku identitāte ir kopīga tajā ziņā, ka visi viņi piedzimst par cilvēkiem. Visu pārējo viņi iegūst turpmākajā dzīvē. Un tas, kurš to apzinās, tas citus cilvēkus uzskata par savējiem (40).

Cilvēku attieksme pret sabiedrību un savu vietu tajā nereti ir traģiska un beidzas ar pašnāvību. Vieni izdara pašnāvību, dzīvojo

bagāti. Citi – dzīvojot trūcīgi. Galvenais suicīda cēlonis ir nepatīkšanas un vilšanās (41).

Dažādām nācijām ir daudz kopīga, bet arī ne mazums atšķirīga. Sava specifika ir arī migrantiem, kuri par spīti grūtībām apgūst svešu valodu un paražas, enerģiski pārvar šķēršļus un uzkāpj arvien augstāk sociālās hierarhijas kāpnēs (42).

Dažāda sociālā rīcība lielā mērā ir atkarīga no cilvēku politiskās apziņas un politiskās kultūras. Masu protesta kustība var dot ne tikai pozitīvus rezultātus, bet arī veicināt pāreju uz totalitāru politisku režīmu (43). Makss Vēbers norādīja, ka ikviena valsts balstās uz vardarbību (44). Taču daudzi sabiedrības locekļi negrib ciest ne tikai tirāniju, bet arī varas orgānu reglamentāciju (45). Šajā ziņā daudz kas ir atkarīgs no valsts vadītāju pārvaldes stila.

Maskavā 20. gadsimta pēdējos 10 gados bija 3 valsts prezidenti. Mihails Gorbačovs bija pirmais Padomju Savienības prezidents (pirms tam bija tikai Augstākās padomes prezidija priekšsēdētājs ar visai ierobežotām pilnvarām). Gorbačova politiskās darbības stilu ietekmēja viņa darba pieredze PSKP CK pirmā sekretāra posteņī (sevišķi diktatoriskais vadības stils). Viņš apzinājās, ka demokrātiskās reformas ir nepieciešamas un neizbēgamas, bet nezināja, kā tās realizēt. Sevišķi ekonomikā, jo neuzdrošinājās dot privātuzņēmējiem brīvas rīcības iespējas. Viņš svārstījās starp veco un jauno un palika pusceļā. Padomju ekonomiskās un politiskās sistēmas sairšanas process sākās, bet tirgus ekonomika netika radīta. PSRS konstitūcijā bija pants par komunistiskās partijas vadošo lomu valstī, bet reālajā dzīvē partijas vadības lēmumus ignorēja. Ārvalstu vadītāji (tajā skaitā arī Margareta Tečere) ar gandarijumu konstatēja, ka PSRS ir gatava atteikties no “aukstā kara”, no bruņošanās sacensības. Padomju Savienība izveda savu karaspēku no Afganistānas un Austrumvācijas. Bet konservatīvie elementi komunistiskajā partijā šīs pārmaiņas nosodīja un viņu pretošanās rezultātā Maskavā 1991. gada 21. augustā sākās pučs, kura priekšgalā bija Padomju Savienības valdības locekļi (arī valsts aizsardzības ministrs un iekšlietu ministrs). Pučs izgāzās. Pučisti neuzdrošinājās izmantot karaspēku vecās varas aizstāvēšanai. Iespējams tāpēc, ka nebija pārliecināti, ka karavīri pakļausies pavēlēm un šaus uz demonstrāciju un mītiņu dalībniekiem, kuri atbalstīja pārmaiņas. Gorbačovs tajā laikā atradās atvaļinājumā Krimā

un izvairījās sankcionēt pučistu rīcību, bet vienlaicīgi arī izvairījās atbalstīt radikālas pārmaiņas. Viņš atkal palika pusceļā, un viņu nosodīja gan puča atbalstītāji, gan tā pretinieki. Tautas aptaujas rezultāti rādīja, ka PSRS pilsoņu vairākums bija par Padomju Savienības saglabāšanu, jo pierastais bija pievilcīgāks par nezināmo. Bet plebiscīta rezultāti nevarēja ietekmēt tālāko notikumu gaitu. Notikumi vēlreiz pierādīja, ka liktenīgos mirkļos lēmēji ir nevis tautas masas, bet politiskie līderi.

Šo līderu vidū 1991. gadā izšķirošā loma bija Borisam Jeļcinam, kurš strauji izmainīja savu politisko pozīciju. Vēl pavisam nesen viņš bija PSKP Sverdlovskas apgabala komitejas pirmais sekretārs, kuram bija raksturīgs diktatorisks vadības stils. Bet tad viņš pieslējās demokrātiem, jo saprata, ka saglabāt veco politisko sistēmu vairs nevar, un varaskāre viņu pamudināja krasi mainīt politisko kursu. Apspriedē ar Ukrainas un Baltkrievijas valstu vadītājiem viņš panāca lēmumu likvidēt Padomju Savienību un enerģiski ķērās pie šī lēmuma realizācijas, lai kļūtu par Krievijas valsts prezidentu. Zinoši cilvēki uzskatīja, ka, ja Gorbačovs nozīmētu Jeļcinu augstā amatā, viņš neizstātos no PSKP rindām un necīnītos par radikālām pārmaiņām valstī. Bet Jeļcina varaskāre bija tik spēcīga, ka viņš atkārtoti balotējās un Krievijas valsts prezidenta amatu, kaut gan bija smagi slims (kardioloģiska operācija bija neizbēgama). Jeļcins negribēja atcerēties savu solījumu vēlētājiem atteikties no jebkādam privilēģijām – braukt uz darbu ar tramvaju, ārstēties poliklīnikā, kuru apmeklēja vienkārši cilvēki, iepirkties veikalos kopā ar viņiem. 1993. gadā, kad Krievijas Valsts domes deputātu vairākums nolēma atbrīvot Jeļcinu no prezidenta amata, viņš pavēlēja karaspēkam šaut un apspiest dumpīgo deputātu mēģinājumu mainīt valsts politiku. Taču, nesagaidījis savu pilnvaru izbeigšanās termiņu, Boriss Jeļcins televīzijas raidījumā atvainojās, ka nenodrošināja tautai solīto materiālo labklājību, un par valsts prezidentu kļuva Jeļcina nozīmētais valdības galva Vladimirs Putins.

Viņš atšķīrās no sava priekšgājēja daudzējādā ziņā. Ne tikai veselības, bet arī izglītības ziņā. Viņš bija jauns, sportisks un izglītotš. Savā laikā tautas masām patika Gorbačovs kā veikls runātājs (Brežņevs lasīja savas runas no papīra, kuras sarakstīja viņa referenti). Bet Gorbačova demagoģijai nesevoja pozitīvas pārmaiņas ekonomis-

kajā dzīvē. Un Jeļcina solījumi uzlabot tautas materiālo labklājību arī netika izpildīti. Putins neapšaubāmi ir sekmīgāks politiķis. Viņš ir juridiski izglītots. Viņam ir pieredze ekonomisko problēmu risināšanā. Viņš ir apguvis svešvalodas, prot diplomātiski kontaktēties ar citu valstu vadītājiem. Putina valdīšanas laikā sāka regulāri maksāt algas skolotājiem un ārstiem, nedaudz uzlabojās trūcīgo pilsoņu materiālais stāvoklis. Taču vārda, preses un sapulču brīvības ziņā situācija pasliktinājās. Valsts drošības orgānu apakšpulkvedis (vēlāk arī to galvenais priekšnieks) bija pārliecināts, ka tauta nav nobriedusi plašām demokrātiskām brīvībām, ka valsts ir jāpārvalda ar stingru roku, ka pārvalde ir jācentralizē, ka prezidenta varai ir jāpakļauj ne tikai ministri, bet arī gubernatori. Krievijas pilsoņu vairākums acīmredzot to atbalstīja. Vladimira Putina reitings ir daudz augstāks nekā Borisa Jeļcina reitings. Bet inteliģences aprindās un Rietumu valstīs demokrātisko brīvību ierobežošana nav pieņemama. Strīdīgs ir arī Vladimira Putina stratēģiskais mērķis pārvērst Krieviju par gāzes un naftas piegādātāju aizrobežu valstīm, jo vienpusīga ekonomiska attīstība ir ne tikai riskanta, bet arī bīstama. Salīdzinot Gorbacova, Jeļcina un Putina darbību, rodas pārliecība, ka valsts vadītāja loma politikas sfērā ir ļoti svarīga (kaut gan viņi ir arī atkarīgi no korumpētā ierēdņu aparāta).

## 25. POLITISKĀ DARBĪBA

Sabiedrības locekļu aktivitāte valsts politiskajā dzīvē ir lielā mērā atkarīga no viņu apzinīguma (veselīgā saprāta līmeņa), no prasmes pareizi novērtēt pieredzi, no informētības, no politiskās kultūras. Nozīmīgi ir arī cilvēku ideāli un mērķi, viņu psiholoģiskā līdzsva-rotība.

Politiskā apziņa ir priekšstatu kopums par politisko dzīvi, bet politiskā pašapziņa ir indivīda uzskati par savu vietu valstī, par savām iespējām ietekmēt politisko situāciju.

Politikas efektivitāte ir atkarīga no pilsoņu interešu īstenošanas. Visaktīvāk politiskajā dzīvē piedalās pieredzējuši valstsvīri. Tautas masu līdzdalība politiskajā procesā bieži vien aprobežojas ar balsošanu vēlēšanās par deputātu kandidātiem. Taču daudzi pilsoņi vēlēšanās nepiedalās, tāpēc ka ir apolitiski vai uzskata, ka vēlēšanu rezultāti tiks viltoti, ka deputāti atkal neizpildīs solīto.

Daudziem vēlētājiem nav pieņemama mažoritārā vēlēšanu sistēma, kad katrā vēlēšanu apgabalā uzskata par ievēlētu to kandidātu, par kuru balsoja vairākums. Ja, piemēram, divos vēlēšanu apgabalos sociāldemokrāti kopumā dabūja vairāk balsu nekā viņu konkurenti, bet katrā atsevišķā vēlēšanu apgabalā mazāk, tad parlamentā nebūs neviena sociāldemokrāta.

Daļa vēlētāju skeptiski vērtē deputātu iespējas ietekmēt valdības politiku. Rakstnieks Leonīds Kovaļs šajā sakarā ironizēja, ka parlaments atšķiras no bišu stropa ar to, ka trans tajā strādā tikai savā labā. Parlaments ir korīda, kur vēršu lomu izpilda vēlētāji. Parlaments ir vieta, kur katrs deputāts izsmej citu, bet visi viņi smejas par vēlētājiem (46).

Pilsoņu vairākums tomēr saprot, ka parlamentārā sistēma ir progresīvāka par tirāniju (līdzīgu Pol Pota režīmam Kambodžā, kur šis diktators iznīcināja simtiem tūkstošu nevainīgu cilvēku) (47). Amerikāņu rakstnieks Roberts Vorens atzīmēja, ka visgrūtāk ir atcerēties, ka citi arī ir cilvēki, kaut gan tā ir vienīgā iespēja pašam kļūt par cilvēku. Ja politiķis uzskata pilsoņus nevis par cilvēkiem, bet tikai par vēlētājiem, tad viņi tādu politiķi atbalstīt negribēs.

Politiskajai ideoloģijai ir divi aspekti – to vajag izprast un pragmatiski īstenot (48). Tāda pieeja veicina pilsoņu politisko socializāciju – cilvēku piedalīšanos politikā (49). Piedalīšanās parlamenta vai vietējo pašvaldību vēlēšanās, protams, nav vienīgais politiskās darbības veids. Nozīmīga ir arī cilvēku nekonvencionāla līdzdalība politiskajā darbībā – demonstrācijās, mītiņos, piketos un citos politiskos pasākumos (50).

Demokrātiskā valstī tādas politiskas akcijas netiek aizliegtas (atbilstoši brīvības prezumpcijai). Ja šie pasākumi tiek aizliegti, tad valsts orgāniem ir jāpierāda ierobežojumu nepieciešamība (51). Latvijas pirmajā republikā tika slēgtas fašistiskās organizācijas, kuru darbība bija pretrunā ar pastāvošajiem likumiem. 1932. gadā tika radīta šāda organizācija ar nosaukumu “Ugunskrusts”, un 1933. gadā to slēdza. Taču pēc mēneša tā atjaunoja savu darbību ar nosaukumu “Pērkonkrusts” (52).

Franču rakstniece Anna de Stalē uzskatīja, ka augstākie amati atgādina stāvas klintis, kuras sasniedz tikai ērgļi un rāpuļi (kuri glaimo augstākstāvošiem un maksimāli pielāgojas tiem).

“Pērkonkrusta” galvenais līderis Gustavs Celmiņš nebija nedz rāpulis, nedz ērglis, bet iesaistīja savā organizācijā daudzus ekstrēmistus. Viņš apgalvoja, ka “Pērkonkrusta” rindās ir 30 tūkstoši biedru (Edgars Andersons uzskatīja to par pārspilējumu).

Pērkonkrustieši plaši izvērta antisemitisku aģitāciju, aicināja boikotēt ebrejiem piederošos veikalus, apgalvoja, ka ebreji ir sagrauši varu valstī un viņus vajag padzīt no Latvijas (atšķirībā no hitleriešiem pērkonkrustieši neaicināja ebrejus iznīcināt fiziski).

1924. gadā Latvijas ebrejiem piederēja ap 40% no visiem rūpniecības, amatniecības un tirdzniecības uzņēmumiem, kaut gan viņu bija mazāk kā 5% no Latvijas iedzīvotāju kopskaita. Pa lielākai daļai tie bija sīki uzņēmumi, un tāds īpatsvars ir izskaidrojams ar to, ka ebrejiem jau carisma apstākļos bija nepieciešamais pamatkapitāls un uzkrāta pieredze uzņēmumu radīšanā un vadīšanā (latvieši toreiz bija galvenokārt privātpašnieki lauksaimniecībā).

Kārlis Ulmanis un citi valstsvīri pozitīvi vērtēja ebreju ieguldījumu Latvijas ekonomikas attīstībā, taču vienlaicīgi arī veicināja latviešu privātuzņēmēju darbības aktivizēšanu. 30. gadu sākumā latviešu pozīcijas rūpniecībā, amatniecībā un tirdzniecībā bija nesalī-

dzināmi plašākas nekā 20. gadu vidū. Kārlis Ulmanis uzskatīja “Pērkonkrusta” darbību par sevišķi bīstamu tajā ziņā, ka nebija izslēgts Latvijas fašistu mēģinājums izdarīt valsts apvērsumu. Tāpēc “Pērkonkrusta” darbība tika aizliegta, daudzus tās biedrus apcietināja, bet Gustavu Celmiņu izraidīja no Latvijas. Interesanti, ka 1941. – 1942. gadā vācu okupanti pērkonkrustiešus arī vajāja. Okupācijas sākumā pērkonkrustieši sadarbojās ar vācu nacionālsociālistiem kā ar idejiski tuviem partneriem. Bet, kad hitlerieši pārliecinājās, ka pērkonkrustieši ir latviešu nacionālisti, situācija mainījās (vācu nacisti latviešu nacionālismu necieta) un Gustavu Celmiņu apcietināja.

Politiskajā darbībā visai svarīga ir sabiedroto piesaistīšana savā pusē. 1918. gadā Kārlis Ulmanis šajā ziņā rikojās tālredzīgi. Viņa partija – Latviešu zemnieku savienība (LZS) – uzskatīja par savu galveno politisko pretinieku Latvijas sociāldemokrātisko strādnieku partiju (LSDSP). Taču Ulmanis zināja, ka šo partiju atbalsta plašas masas, ka bez šīs partijas līdzdalības nevar sasniegt svarīgāko mērķi – radīt neatkarīgu Latvijas valsti. Tāpēc jau 1918. gada vidū, kad Latvija bija vācu okupantu varā, iesaistīja sociāldemokrātus Rīgas demokrātiskajā blokā, kurš darbojās Ulmaņa vadībā. Kārlis Ulmanis 1918. gada novembrī vienojās ar LSDSP līderiem par neatkarīgas Latvijas valsts proklamēšanu. Daudzi vēsturnieki pamatoti uzskata, ka šī vienošanās bija izšķiroša, ka būtībā Latvijas neatkarīgā valsts tika radīta pateicoties triju politiķu sadarbībai. Tie bija LZS līderis agronoms Kārlis Ulmanis un LSDSP līderi – Jelgavas ārsts Pauls Kalniņš un Rīgas advokāts Fricis Menders. 1918. gada 18. novembrī, kad Rīgas Nacionālajā teātrī tika svinīgi proklamēta neatkarīgas Latvijas valsts radišana, P. Kalniņš savā runā gan teica, ka sociāldemokrātu galamērķis ir sociālisms. Bet tas bija ļoti tālas nākotnes mērķis.

1920. gadā LSDSP atbalstīja Latvijas valsts radišanu un par tās kandidātiem Satversmes sapulces vēlēšanās tā gada aprīlī balsoja trešā daļa no visiem vēletājiem (par LZS kandidātiem divreiz mazāk). Komunisti boikotēja Satversmes sapulces vēlēšanas. Bet kad 1928. un 1931. gadā viņiem izdevās dabūt 6 un 7 Saeimas deputātu mandātus, kuri figurēja parlamentā kā bezpartejiska strādnieku un zemnieku frakcija, šie deputāti nepiedalījās Latvijas valsts pilnveidošanā,

bet nepārtraukti kritizēja tās politiku, vienlaicīgi cildinot Padomju Savienību kā “paradīzi zemes virsū”. Likteņa traģiskas ironijas rezultātā bijušie Saeimas komunistu deputāti Leonīds Jeršovs, Linards Laicens un Konstantīns Mežulis, kuri emigrēja uz PSRS, kļuva par staļiniskā terora upuriem. Viņus nošāva tajā valstī, kuru viņi cildināja savās runās no Latvijas Saeimas tribīnes.

Politiskā darbība ir ne tikai līdzdalība vēlēšanās, parlamenta un valdības darbā, vai valsts ierēdņu amatos, ne tikai polemika parlamentā un protestu demonstrācijas pilsētas ielās, bet arī nelegāla darbība un bruņota sacelšanās.

Krievijas boļševiki carisma apstākļos izvērta plašu nelegālu darbību – radīja bruņotas kaujas vienības (tās finansēja bagātais fabrikants Sava Morozovs, kurš untumaini rikojās neievērojot savas šķiras intereses). Vardarbība ir arī musulmaņu fundamentālistu galvenais cīņas ierocis. 2001. gada 11. septembrī musulmaņu teroristi sagrāba lidmašīnas un iznīcināja Ņujorkas centrā tūkstošiem amerikāņu. Musulmaņu teroristu organizācija “Al kaida” Bin Ladena vadībā organizē terora aktus dažādās pasaules malās. Taču pieredze rāda, ka teroristi, ziedojot savas dzīvības, nepanāk savu mērķu īstenošanu. Vardarbība tikai grauj. Bet sekmīgs jaunrades darbs ir iespējams tikai ar demokrātiskiem līdzekļiem (iekarojot plašu masu simpātijas un īstenojot politiku to interesēs leģitimā ceļā).

## 26. SOCIĀLIE KONFLIKTI

Sociālie konflikti sabiedrībā ir neizbēgami un to atrisināšana sekmē spriedzes pārvarēšanu un pretstatu adaptāciju situācijas izmaiņanas rezultātā. Samērā plaši ir izplatīts konflikts indivīdu starpā, un katru var atbalstīt cilvēku grupa, kura ir solidāra ar savu domubiedru vai darbabiedru.

Biežāk rodas konflikti starp dažādām sociālām grupām, piemēram, starp uzņēmumu īpašniekiem un to algotajiem darbiniekiem, starp dažādām etniskām grupām utt. Šo grupu konfrontācija reti pāraug atklātā sadursmē, kaut gan tām ir pretējas intereses.

Mūsdienu tirgus ekonomikā bieži izceļas konflikti starp konkurentiem, kuri dažkārt kļūst ļoti asi – līdz pat sāncenša nogalināšanai ar algotu slepkavu palīdzību.

Konflikts var izpausties arī naidīgu spēku cīņā par vērtībām, kuras tiem ir svarīgas. Konflikta nobriešanas apstākļos tā potenciālie dalībnieki pārbauda savas iespējas – naudas resursus, informācijas ticamību, iespēju nodrošināt sev valsts orgānu atbalstu. Kad sākas sadursme un notiek sīva pretinieka pretošanās, katra puse izvērtē spēku samēru un cenšas atrast sev sabiedrotos. Uzveikt pretinieku ir izredzes tai pusei, kurai ir pārākums ne tikai naudas resursu ziņā, bet kura ir arī pietiekami informēta par pretinieka iespējām.

Konflikta pilnīga atrisināšana nozīmē tā pārtraukšanu. Lai to panāktu, ir pareizi jāsaprot konflikta cēloņi, jāizmanto pretējo spēku ieinteresētība pārtraukt cīņu. Visracionālākais ceļš ir sarunas, kuras dod iespēju saprast pretinieka argumentus, tās mazina psiholoģisko spriedzi.

Sociālo konfliktu būtību un atrisināšanas ceļus 20. gadsimta vidū analizēja Ralfs Darendorfs. Viņš pievērsa sevišķu uzmanību varas problēmai, uzskatot, ka cilvēki, kuriem ir iespēja sev pakļaut citus, grib iegūt labumus no tiem, kuriem nav iespējas pretoties. Tāpēc varasvīri grib saglabāt status quo, bet viņiem pakļautās ļaužu grupas cenšas izmainīt situāciju sev par labu.

Konflikta atrisināšanu var veicināt to dalībnieku pārliecināšana, ka viņiem ir vairāk kopīgu interešu nekā atšķirīgu (53). Konflikts,

neatkarīgi no tā rezultātiem, var nest tā dalībniekiem lielus zaudējumus, – lielākus nekā iespējamie ieguvumi.

Konflikti starp darba devējiem un darba ņēmējiem mūsdienu apstākļos vairs nav tik plaši izplatīti kā 20. gadsimta sākumā, jo reālā darba alga augsti attīstītās zemēs nodrošina algoto darbinieku svarīgāko vajadzību apmierināšanu, bet bezdarba draudi pamudina samierināties ar to darba apmaksu, kuru piedāvā darba devējs. Situāciju ietekmē arī tas, ka migrantu pieplūdums un viņu gatavība strādāt par zemāku maksu, salīdzinot ar valsts pamatiedzīvotāju saņemto maksu, ir izdevīga darba devējiem. Vispārējie streiki, kuri notika 20. gadsimta sākumā, vairs neatkārtojas arī tāpēc, ka nav vairs tās solidaritātes, kura mudināja vienas nozares strādniekus atbalstīt citas nozares streikotājus, kaut gan pašiem nebija izesla sākt streiku (tas prasīja prāvus arodbiedrības naudas līdzekļus nestrādājošo strādnieku atbalstīšanai).

Mūsdienu apstākļos, nerunājot par konfliktiem dažādu valstu starpā (tas tiks aplūkots citā nodaļā), plaši ir izplatīti konflikti starp atšķirīgas politiskās orientācijas atbalstītājiem. Plaši ir izplatīti arī etniski un reliģiski konflikti un konflikti starp krimināliem grupējumiem un likumības aizstāvjiem.

Itāļu profesors Čezare Lambrozo (1835–1909) bija tieslietu psihologs – antropoloģiskās teorijas pamatlicējs. Viņš uzskatīja, ka noziedznieka psiholoģija ir iedzimta (54). Šīs teorijas atbalstītāji apgalvoja, ka noziedznieku var pazīt pēc ārējā izskata, pēc sejas vaibstiem, ka fizionomists var viegli pazīt noziedznieku. Pieredze parādīja, ka tāds viedoklis nav pamatots, un tāpēc arī pats Lambrozo daļēji mainīja savus uzskatus. Ir daudz gadījumu, kad noziedznieka ārējais izskats un uzvedība viņu ne ar ko neatšķir no godīgiem un simpātiskiem cilvēkiem.

Konflikti starp noziedzniekiem un to upuriem izsauc pretrunas starp cietušajiem un policiju, kura daudzos gadījumos nespēj aizstāvēt pilsoņus no zagļiem, laupītājiem un slepkavām. 2006. gadā Maskavā par slepkavu upuriem kļuva baņķieri, žurnālisti u.c. Bieži vien kriminālpolicija var noķert noziedznieku tikai tad, ja tai ir slepeni ziņotāji kriminālajā vidē. Tas, ka daudzi noziegumi netiek sodīti, vairo noziedznieku cerības, ka arī viņi netiks noķerti.

Organizētā noziedzība ir sevišķi bīstama. Noziedznieku bandas dalībnieki parasti izpilda sava barveža pavēles bez ierunām. Ļoti negatīvas sekas ir noziegumiem ekonomikas sfērā (daudzi eksperti uzskata, ka 40% no Krievijas ekonomikas kontrolē mafija). Ekonomisko noziegumu izplatītākie veidi ir krāpšana, izvairīšanās no nodokļu maksāšanas, dokumentu viltošana u.c. Noziegumos piedalās valsts ierēdņi, kurus noziedznieki uzpērķ (arī tiesnešus). Krievijas valsts prezidents Vladimirs Putins atzina, ka ierēdņu korupcija valstī ir plaši izplatīta. Kamēr ierēdņi un noziedznieki sadarbojas, izskaust noziegumus nav iespējams.

Asus konfliktus izraisa uzskatu atšķirība. Patreizējos Latvijas apstākļos novērojami pretēji uzskati tādos jautājumos kā attieksme pret nepilsoņiem, pret latviešu leģionāriem, kuri Otrā pasaules kara gados bija vācu armijas karavīri, pret padomju armiju, kura 1944.–1945. gadā cīnījās pret vācu karaspēku Latvijas teritorijā, pret padomju partizāniem, kad darbojās Latvijā vācu okupācijas laikā, kā arī jautājumā par Latvijas okupāciju 1940.–1941. gadā un 1944.–1991. gadā.

PSRS iekšlietu ministrs Kruglovs kara laikā savā slepenā ziņojumā atzīmēja, ka latviešu leģionāru vairākumu veidoja nevis brīvprātīgie, bet iesauktie armijā spaidu kārtā. Taču visai strīdīgs ir bijušo leģionāru apgalvojums, ka viņi karoja vācu armijas rindās nevis pret ASV un Angliju, bet tikai pret staļinisko Padomju Savienību, kura 1940.–1941. gadā represēja ap 35 tūkstošu Latvijas pilsoņu. Lielbritānijas valdības galva V.Čērčils savā 1941. gada 22. jūnija radorunā teica, ka visas valstis un visi cilvēki, kuri karos Vācijas pusē, tiks uzskatīti par Anglijas ienaidniekiem. Latviešiem tajā laikā nebija savas valsts, un nevar arī nosodīt tos latviešu karavīrus, kuri bija spiesti karot vācu armijas rindās. Bet, karojot pret antihitleriskās koalīcijas lielāko valsti – Padomju Savienību – leģionāri neizbēgami pavājināja šīs koalīcijas spēkus.

Kas attiecas uz Latvijas pilsoņiem, kuri karoja pret hitleriešiem padomju armijas rindās un padomju partizānu vienību sastāvā, tad Rīgas vēsturnieks profesors Heinrihs Strods savā 2007. gada intervijā pateica, ka tie latviešu partizāni, kuri darbojās Latvijas teritorijā, palīdzēja Padomju Savienībai turpināt Latvijas okupāciju. Tāds viedoklis nav pārlicinošs vairāku apstākļu dēļ. 20. gadsimta vidū de-

mokrātiskās valstis vienprātīgi atzina, ka pasaulei galvenās briesmas draud nevis no Padomju Savienības, bet no hitleriskās Vācijas tās uzvaras gadījumā. Politiķi vienmēr atšķir lielāko ļaunumu no mazākā ļaunuma. Tolaik galvenais ļaunums bija hitleriskā Vācija. Jāņem vērā arī tas, ka 1944. gada februārī Krimā Rūzvelts un Čērčils vienojās ar Staļinu, ka PSRS piedalīsies karā pret Japānu, bet ASV un Lielbritānija atzīs PSRS pirmskara robežas (pirms kara ASV, Lielbritānija un daudzas citas valstis Lietuvas, Latvijas un Igaunijas pievienošanu Padomju Savienībai uzskatīja par nelikumīgu).

Ir jāatzīst, ka dažādu cilvēku grupu intereses nesakrīt, un pārvarēt šīs atšķirības nav iespējams. Ebreji karoja padomju armijas rindās pret hitlerisko Vāciju ne tāpēc, ka vācu armija viņus nepieņēma, bet galvenokārt tāpēc, ka hitlerieši gribēja fiziski iznīcināt visus ebrejus. Nevar arī ignorēt cilvēku uzskatu atšķirību. Latviešu komunisti maldījās, uzskatot, ka padomju iekārta atbilst iedzīvotāju vairākuma interesēm, bet šo naivo ticību cilvēkiem nevar pārmest. Plaši Latvijas iedzīvotāju slāņi arī maldījās, cerot, ka vācu okupanti pieļaus Latvijas neatkarīgas valsts atjaunošanu. Tāpēc 1941. gada vasarā daudzi latvieši jūsmīgi sagaidīja vācu karaspēku, kas 1. jūlijā ieņēma Rīgu, kā savu atbrīvotāju. Acīmredzot, nav pieņemama dažādu politiķu prasība nodrošināt visu Latvijas iedzīvotāju vienādus uzskatus par pagātnes notikumiem. Uzskatu dažādība ir demokrātiskās sabiedrības svarīga iezīme.

Strīdīgs ir arī jautājums par padomju okupāciju. Vēsturnieku vairākums (arī šīs grāmatas autors) uzskata, ka okupācija bija, un tās sekas bija Latvijas pārkrievošanas process un Latvijas republikas pakļaušanās Maskavas pavēlēm. Šī viedokļa pretinieki norāda, ka Latviju pārvaldīja nevis militārie orgāni, bet civilā pārvalde. Tāds arguments nav pārliecinošs, jo civilie varas orgāni balstījās uz padomju armijas bruņotajiem spēkiem.

Padomju okupācija Latvijā turpinājās gandrīz 50 gadus, un šajā sakarā tiek aplūkota kolaboracionisma problēma. Pārliecinošs liekas Latvijas Universitātes profesora I. Feldmaņa viedoklis. Savā intervijā žurnālistiem viņš teica, ka ir jāizšķir divi jēdzieni – “kolaborācija” un “kolaboracionisms”. Pirmais jēdziens nozīmē okupētās tautas sadarbību ar okupējošo lielvalsti, kura ir neizbēgama, jo tautas eksistence citādi nav iespējama. Bet otrais jēdziens nozīmē noziedzīgu

sadarbību ar okupantiem (55). Ja cilvēks padomju varas laikā ir strādājis uzņēmumā vai iestādē un centās nest labumu citiem (arī atbalstot vajātos), viņam tāda veida kolaborāciju pārvest nevar. Bet ja cilvēks bija kolaborants, kurš padomju valsts drošības iestāžu uzdevumā denuncēja vai apmeloja savus kaimiņus vai darbabiedrus, tad tāda rīcība nav attaisnojama.

Polemiku izraisa jautājums par kompensācijas prasību no Padomju Savienības, kura, okupējot Latviju, kavēja tās augšupejošo attīstību. Ekonomisti pamatoti uzskata, ka pārlicinoši aprēķini šajā ziņā nav iespējami, jo padomju varas gados Latvijas iedzīvotāji ne tikai cieta zaudējumus, bet arī guva labumus. Šajos gados Latvijā tika uzcelti daudzi dzīvojamie nami un rūpnīcas. Latvijas studenti bez maksas studēja augstskolās. Latvija saņēma no citām PSRS republikām lētu naftu, metālus u.c.

Pieredzējis un tālredzīgs politiķis nekad nemēģina sasniegt nesasniedzamo, bet mēģina atrisināt problēmu ar kompromisa palīdzību. Ekstrēmistiskā Gardas atbalstītāju prasība padzīt no Latvijas visus nepilsoņus nav reāla, tā var izsaukt asus konfliktus.

## 27. SOCIĀLĀ UN NACIONĀLĀ POLITIKA

Valsts sociālās politikas uzdevums ir panākt iedzīvotāju materiālās labklājības līmeņa pieaugumu, rūpēties par iedzīvotāju veselības aizsardzību un izglītību, kā arī par sociālo nodrošināšanu vecumdienās un slimības gadījumā. Par sociālu valsti dēvē tādu, kas daudz ko dara šajā virzienā. Eiropā šajā ziņā paraugs ir Zviedrija, kur progresīvā nodokļa sistēma dod valstij iespēju palīdzēt tiem iedzīvotāju slāņiem, kuriem ir samērā mazi ienākumi, kā arī maksāt lielas pensijas tiem, kas ir sasnieguši 65 gadu vecumu.

ASV pilsoņi veido pensijas fondus, ieguldot sistemātiski nelielu daļu no saviem ienākumiem šajos fondos. Tas nodrošina vecumdienās tādu pensiju, kas dod iespēju bezrūpīgi dzīvot, ceļot, apmeklēt teātrus un koncertus.

Vācijas Federatīvajā republikā ir zema studiju maksa par mācībām augstskolā, tas dod iespēju visiem kļūt par augstākās kvalifikācijas speciālistiem. Izraēlā visiem pilsoņiem ir pieejami tādi sociālās nodrošināšanas noteikumi, kas dod iespēju arī trūcīgākiem iedzīvotāju slāņiem ārstēties slimnīcā un vajadzības gadījumā arī izmantot sarežģītus ķirurga pakalpojumus. Šajā valstī daudzas saņem trīs pensijas – par vairāk nekā 20 darba gadiem, vecuma pabalstu un pusi no sava mirušā vīra pensijas. Latvijas pirmajā republikā sociāldemokrāti jau 20. gadu sākumā panāca 2 svarīgus likumus – par 8 stundu darba dienu un par slimokasēm. Carisma apstākļos Rīgas strādnieks darba diena ilga 12 un pat 14 stundas. Likums par astoņu stundu darba dienu nozīmēja, ka darba devējs nav tiesīgs nodarbināt fiziskā darba darītājus ilgāk par astoņām stundām (garīgā darba darītājus – sešas stundas). Bet ja algotie darbinieki brīvprātīgi piekrit strādāt ilgāk, tad par virsstundām ir jāmaksā paaugstināta alga. Likums par slimokasēm paredzēja, ka slimokasu fondu veidos strādnieku un kalpotāju, darba devēju un valsts līdzekļi. Tas nodrošināja pilsētas algotajiem darbiniekiem bezmaksas ārstēšanu un pabalstus slimību dienās, kas bija gandrīz līdzīgi darba algai. Pensijas saņēma tikai valsts un pašvaldības uzņēmumu un iestāžu strādnieki un kalpotāji, kuri strādāja tādos valstij piederošos uzņēmumos kā Vefā, Vairogā, Tosmarē u.c., kā arī dzelzceļa uzņēmumos, pastā, pašvaldības iestādēs, ierēdņu aparatā, skolās.

Pārējie pilsoņi vecumdienās iztika ar ietaupīto naudu un savu bērnu palīdzību, vai dzīvoja nespējnieku namos, ko uzturēja valsts un pašvaldības.

Par obligātās sešgadīgās pamatskolas izglītību maksāt nevajadzēja. Vidējo mācību iestāžu audzēkņiem vajadzēja maksāt 120–140 Ls gadā.

Nacionālā politika būtībā arī ir viens no sociālās politikas aspektiem, jo valstij jā rūpējas arī par minoritāšu labklājību. Mūsdienās no vairāk nekā 250 miljoniem ASV iedzīvotāju anglosakši veidoja tikai 10% no šī kopskaita, bet viņiem pieder galvenā loma valsts pārvaldē. 1865. gadā tika atcelta melnādaino verdzība, un pakāpeniski viņu tiesības (arī izglītības ziņā) tika pielīdzinātas balto iedzīvotāju tiesībām. Mūsdienās ASV melnādainos iedzīvotājus dēvē par afroamerikāņiem (lai neatgādinātu viņiem par agrāko verdzību) un nozīmē arī augstos valsts amatos. Brazīlijā verdzību atcēla tikai 19. gadsimta beigās, bet mūsdienās šajā valstī ir plaši izplatītas starpnacionālas laulības. Un tāpēc no 140 miljoniem iedzīvotāju 53% ir melnādainie brazīlieši, bet 40% – mulati. Sarežģītas ir nacionālās attiecības Anglijā un Francijā, kur uz pastāvīgu dzīvi pārcēlās vairāki miljoni Āzijas un Āfrikas iedzīvotāji. Mūsdienā Francijā pretrunas starp 5 miljoniem musulmaņu no Ziemeļāfrikas un Francijas pamatiedzīvotājiem ir vairākkārt izpaudušas asos konfliktos. Musulmaņi uzbruka kristiešiem, dedzināja viņu mājas un automašīnas. Varas orgāniem izdevās pārtraukt nemierus tikai ar lielām pūlēm.

Sevišķi ass ir konflikts starp musulmaņu fundamentālistiem un izraēliešiem, kas vairākkārt noveda pie bruņotas cīņas, pie sadursmēm ar arābu teroristiem. Irānas vadītāji uzskata, ka Izraēlas valsts ir jālikvidē. Palestīnas arābu autonomijā partija "Hamas" prasa likvidēt izraēliešu apmetnes šīs autonomijas teritorijā. Otrā pasaules kara gados hitlerieši iznīcināja ap 6 miljoniem ebreju, un 1947. gadā Apvienoto Nāciju organizācija (ANO) nolēma izveidot Palestīnā ebreju valsti. Bet vairāku karu rezultātā Izraēla pašreiz kontrolē teritoriju, kura ir daudz lielāka par paredzēto ANO 1947. gada rezolūcijā. Ir pilnīgi skaidrs, ka likvidēt Izraēlas valsti, kurā dzīvo ap 5 miljoni ebreju, nav iespējams, ka ir nepieciešams kompromiss starp Izraēlu un kaimiņu musulmaņu valstīm.

Nacionālā politika dažādās Eiropas un Amerikas valstīs ir specifiska. Francijā ir pieņemts visus iedzīvotājus uzskatīt par frančiem, un par minoritāšu kultūras autonomiju tur nerūpējas. ASV pilsoņi apmeklē skolas, kurās visus mācību priekšmetus pasniedz angļu valodā, bet dažādu tautu interesenti nacionālo kultūru apgūst svētdienas skolās.

Latvijas pirmajā republikā no 2 miljoniem iedzīvotāju ap 200 tūkstošiem bija krievi, 95 tūkstoši – ebreji, 60 tūkstoši – vācieši, 60 tūkstoši – poļi (baltkrievu bija mazāk). Latvijas 1922. gada Satversmes 2. pantā bija teikts, ka Latvijas valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai (56). Tas nozīmēja, ka vara pieder ne tikai latviešiem, kas veidoja 75% no iedzīvotāju kopskaita, bet arī mazākumtautību pilsoņiem, kuri veidoja 25% un kuriem tika nodrošināta kultūrnacionāla autonomija. Izglītības ministrā bija katras mazākumtautības departaments, kurš pārvaldīja krievu, poļu, ebreju u.c. minoritāšu skolas, kur mācību priekšmetu lielāko daļu pasniedza dzimtajā valodā (lielākā daļa no šīm skolām saglabājās arī pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma). Latvijā izdeva avīzes krievu, ebreju u.c. valodās, Rīgā darbojās krievu, vācu un ebreju teātris.

Latvijas nacionālās politikas kritiķi norādīja, ka valsts aparātā minoritāšu ierēdņi ir ļoti reta parādība. Pirmo Latvijas valdību locekļi bija ebrejs Pauls Mincs un vairāki vācieši. Valsts prezidents Gustavs Zemgals lika priekšā Saeimas vācu deputātam Paulam Šīmanam sastādīt valdību un vadīt to (57). Šīmans gan atteicās, jo izrādījās, ka viņa valdību ir gatavi atbalstīt tikai 51 deputāts, bet tas nenodrošināja ministru kabineta stabilitāti. Saeimā bija krievu, ebreju, vāciešu, poļu un baltkrievu deputāti. Sarežģījumus gan radīja tas, ka poļu deputātu Veržbicki ar Saeimas piekrišanu apcietināja, apsūdzot viņu tieksmē pievienot dažus Ilūkstes apriņķa pagastus Polijai (tur iedzīvotāju vairākums bija poļi). Bet izrādījās, ka šī apsūdzība ir nepamatota, un poļu deputāts atgriezās Saeimā. Vairākus baltkrievu skolotājus tiesāja par to, ka viņu skolā bija politiskā karte, kurā latviskie pagasti it kā tika apzīmēti kā Baltkrievijas pagasti. Bet izrādījās, ka šajā kartē ir atzīmēti Latvijas pagasti, kuros dzīvoja baltkrievi un tiesā apsūdzētos attaisnoja.

Daži politologi uzskata, ka efektīga ir tāda nacionālā politika, kas neveicina minoritāšu pārtautošanu. Džozefs Rotčailds rakstīja, ka atšķirības starp etnisko grupu vērtībām var veicināt konfliktus, bet abpusēja izolācija kultūras sfērā var veicināt savstarpējo saprašanos (58). Visai bīstami ir teritoriāli etnopolitiski konflikti, kad minoritātes tieksme realizēt pašnoteikšanās tiesības saduras ar titulnācijas apņēmību saglabāt nemainīgas savas valsts teritorijas robežas (59). 1975. gadā notika vienošanās Helsinkos (to sankcionēja 35 Eiropas valstis, arī ASV un Kanāda), kura paredzēja, ka netiks pieļauta Eiropas valstu robežu izmaiņšanas vardarbības ceļā, bez ieinteresēto valstu abpusējas

piekrišanas. Tieši tādā ceļā notika Vācijas austrumu un rietumu daļu apvienošana, kā arī Čehijas un Slovākijas valstu izveide agrākās Čehoslovākijas vietā. Bet Dienvidslāvijas sairšanas laikā notika sīvas bruņotas sadursmes starp serbiem no vienas puses un horvātiem, kā arī albāņiem no otras puses. Rezultātā izveidojās patstāvīga horvātu valsts, bet albāņu prasību atdalīt Kosovu no Serbijas būs iespējams īstenot tad, ja serbi tam piekritīs. Tas, ka Kosovā iedzīvotāju vairākumu veido albāņi, vēl neizšķir problēmu. Līdzīga situācija ir Gruzijā, kur Abhāzijas iedzīvotāju vairākums grib atdalīties no Gruzijas. Viņi ir kļuvuši par Krievijas pilsoņiem, bet atdalīties no Gruzijas var tikai ar tās piekrišanu. Līdzīgs stāvoklis ir Dienvidosetijā, kas arī ir Gruzijas sastāvdaļa. Šādos gadījumos rodas pretruna starp starptautisko tiesību principiem – nāciju tiesībām uz pašnoteikšanos un daudznāciju valstu tiesībām saglabāt savu teritoriju esošajās robežās. Šo pretrunu var atrisināt tikai abpusējas brīvprātīgas vienošanās ceļā. Pretējā gadījumā visam ir jāpaliek pa vecam.

Padomju Savienības sairšanas procesā 20. gadsimta 90. gados Krievija brīvprātīgi piekrita suverēnu nacionālu valstu radīšanai ne tikai Ukrainā un Baltkrievijā, bet arī Aizkaukāzā un Vidusāzijā, Baltijā un citās Padomju Savienības bijušajās teritorijās. Bet Čečenijas atdalīšanu no Krievijas tā nepieļāva, un divu asiņainu karu rezultātā saglabāja Čečeniju Krievijas Federācijas sastāvā. Tas, ka bijušās padomju republikas izveidoja neatkarīgas valstis, ir izskaidrojams ar vairākiem cēloņiem. Šo valstu tautām nebija pieņemama PSRS komunistisko vadītāju pārkrievošanas politika. Viņi negribēja pakļauties Maskavas norādījumiem. Viņi gribēja nodrošināt savu, no Maskavas neatkarīgu iekšējo un ārējo politiku, kā arī panākt, lai viņu republikas pārvalda nacionālie kadri. Šis nacionālās tiesības nevarēja kavēt nopietnas ekonomiskas grūtības, kuras ir raksturīgas katram pārejas periodam.

Latvijas otrajā republikā situāciju sarežģīja tas, ka vairāk nekā trešdaļa no valsts iedzīvotājiem veido nepilsoņi (bijušie migranti). Vienīgais racionālais ceļš ir mazākumtautību integrācija latviskas valsts ietvaros, minoritāšu lojāla attieksme pret Latvijas valsti, pret valsts valodu, pret latviešu kultūras vērtībām.

Mūsdienu situācijā integrācija ir nepieciešama ne tikai Latvijas mērogā, bet visas Eiropas mērogā. Eiropas Savienības rašanās un tās sekmīga attīstība pierādīja, ka izolacionisms nav pieņemams, jo kavētu dažādu valstu un tautu sadarbību kopīgās interesēs.

## 28. STARPTAUTISKĀ POLITIKA

Galvenie starptautiskās politikas aspekti ir attiecības ar aizrobežu valstīm, to savstarpējie līgumi un līdzdalība starptautisko organizāciju darbībā.

Pirms Otrā pasaules kara tāda organizācija bija 1919. gadā dibinātā Tautu Savienība, kas rūpējās par starptautiskā miera nodrošināšanu. Taču tās rīcībā nebija bruņotu spēku, kuri varētu iejaukties konfliktos. Kad Itālija 1935. gadā iebruka Abesīnijā (Etiopijā), to nosodīja, bet novērst agresiju nekādi nevarēja.

Pēc Otrā pasaules kara tika izveidota Apvienoto Nāciju organizācija (ANO), kura sākot ar 1945. gadu pieņem svarīgus lēmumus un panāk to izpildīšanu. 21. gadsimta sākumā ANO locekļi ir pasaules valstu vairākums, šīs organizācijas bruņotie spēki (miera uzturēšanas spēki) panāca konfliktu pārtraukšanu Tuvajos Austrumos un Dienvidslāvijā.

No 1949. gada Rietumeiropas un Ziemeļamerikas valstis ietilpa Ziemeļatlantijas pakta politiskajā un militārajā organizācijā (NATO), kas radīja kopīgus bruņotus spēkus savu dalībvalstu aizsargāšanai agresijas gadījumā.

Eiropas sociālistiskās valstis ar PSRS priekšgalā 1949. gadā radīja Savstarpējās ekonomiskās palīdzības padomi. 1955. gadā Varšavā tika radīta arī Eiropas sociālistisko valstu militāra organizācija (ar kopīgiem bruņotiem spēkiem PSRS ģenerāļu vadībā). No 1957. gada funkcionē Eiropas ekonomiskā savienība, kas turpmāk kļuva arī par politisku savienību un apvienoja Eiropas valstu vairākumu.

Valstu savstarpējos konfliktus cenšas atrisināt diplomātiskā ceļā, bet nereti tie noved pie kara. Vācu kara teorētiķis Karls Klauzevics (1780–1831) savā grāmatā “Par karu” rakstīja, ka karš ir politikas turpinājums militāriem līdzekļiem. Lokālie kari atkārtojās gandrīz nepārtraukti dažādās pasaules malās, bet 1914. gada augustā sākās Pirmais pasaules karš, kurā piedalījās vairāki desmiti dažādu valstu dažādos kontinentos. R. Arons norādīja, ka starptautiskās attiecībās valda vardarbība, kuru uzskata par likumīgu (60).

Svarīgs kara cēlonis ir skaudība. Pirmā pasaules kara priekšvakarā Vācija nevarēja samierināties ar to, ka Āzijas un Āfrikas koloniju

lielākā daļa pieder Anglijai un Francijai. Vācu valstsvīri paziņoja, ka Vācija arī grib “vietu zem saules” (pasaules tirgu un koloniju pārdalīšanu).

Moljērs atzīmē, ka tie, kuri apskauž, mirst, bet skaudība nemirst nekad. Makiavelli uzskatīja, ka tiem, kuri grib saglabāt mieru, ir jāgatavojas karam, jo vājiem neizbēgami uzbruks. Turpretī Voltērs nosodīja karu un norādīja, ka tas pārvērš cilvēkus par mežonīgiem zvēriem.

Pirmā pasaules kara galvenais iniciators bija Vācija, tās galvenie sabiedrotie bija Austroungārija un Turcija. Lielbritāniju satrauca Vācijas militāro un ekonomisko spēku pieaugums un tā arī bija ieinteresēta karā, lai sakautu Vāciju kamēr nav par vēlu. Tādi bija 1914. gada cēloņi, bet iegansts bija Austroungārijas kroņprinča Franča Ferdinanda nogalināšana Sarajevā (Serbijā). Viņu nošāva serbu jauneklis Gavrila Principis. Austriešu karaspēks okupēja Serbiju, Krievija nolēma to aizstāvēt no austriešiem. Vācija atbalstīja Austriju, bet Krieviju atbalstīja Anglija un Francija. Karadarbība gāja plašumā un turpinājās četrus gadus (1914–1918). Karš beidzās ar Antantes uzvaru. Vācija nespēja sekmīgi cīnīties divās frontēs – austrumos pret Krievijas armiju, bet rietumos – pret angļu un franču karaspēku. 1918. gada novembrī, pēc Vācijas bezierunu kapitulācijas, tai bija jāmaksā kontribūcija, jāatdod Francijai divi svarīgi apgabali – Elzasa un Lotaringija – kā arī jāievēro aizliegums paplašināt savus bruņotos spēkus. Par neatkarīgām valstīm kļuva Čehoslovākija, Ungārija un citas Eiropas valstis (arī Latvija).

Pēc hitleriešu nākšanas pie varas 1933. gadā Vācija negribēja samierināties ar Pirmā pasaules kara rezultātiem un gatavojās revanšam. Ādolfs Hitlers nolēma pievienot Vācijai teritorijas, kur iedzīvotāju vairākumu veidoja ģermāņi. Austrijas “anšlusam” sekoja prasība pievienot Vācijai Čehoslovākijas Sudetu apgabalu. 1938. gadā Minhenē Hitlers un Musolini piedalījās apspriedē ar Anglijas un Francijas valdību vadītājiem Čemberlenu un Deladjē. Hitlers apgalvoja, ka Vācija pretendē tikai uz Sudetu apgabalu, kurā dzīvo vācieši un jaunas prasības neizvirzīs. Čemberlens un Deladjē piekrita šo prasību izpildīt (bez Čehoslovākijas piekrišanas). Taču drīz vien izrādījās, ka piekāpšanās tikai veicināja agresijas turpināšanu.

1939. gada septembrī Vācijas armija iebruka Polijā. Tā sākās Otrais pasaules karš, kurš turpinājās līdz 1945. gada septembrim. Vācija okupēja Franciju, Beļģiju un citas Rietumeiropas valstis, sāka gatavoties iekarot arī Britānijas salas. Padomju Savienība izvairījās no sadarbības ar Angliju un Franciju, un vienojās ar hitlerisko Vāciju par Eiropas teritoriju sadalīšanu savā starpā.

1939. gada 23. augustā tika parakstīts tā saucamais Molotova-Rībentropa neuzbrukšanas pakts, bet tā paša gada 28. septembrī tika noslēgts Padomju Savienības un Vācijas draudzības līgums. Eiropas komunistiskās partijas nesekmīgi pūlējās izskaidrot saviem atbalstītājiem – kāpēc komunistiskā Padomju Savienība sāka “draudzēties” ar fašistisko Vāciju.

1939. gada 23. augusta un 28. septembra līgumiem tika pievienoti slepeni protokoli, kuros bija paredzēta Eiropas valstu teritoriju sadalīšana starp Vāciju un PSRS. To formulēja kā ietekmes sfēru kontroli, bet faktiski tā bija okupācija un aneksija.

Rezultātā vācu karaspēks 1939. gada rudenī okupēja Polijas rietumu daļu, bet sarkanarmieši – austrumu daļu, kā arī vēlāk Igauniju, Latviju un Lietuvu. Latvijas ārlietu ministrs Vilhelms Munters, kad Vācija 1939. gada martā okupēja Lietuvā Klaipēdas apgabalu, devās uz Berlīni un tur 1939. gada jūnijā parakstīja Latvijas un Vācijas neuzbrukšanas līgumu uz 10 gadiem. Bet 1941. gada vasarā vācu karaspēks okupēja Latviju, jo šādus līgumus agresori ignorē.

Latvijai liktenīga nozīme bija 1939. gada 5. oktobra savstarpējās palīdzības līgumam, kuru tā bija spiesta noslēgt ar Padomju Savienību. Vilhelms Munters, kurš Kārļa Ulmaņa uzdevumā piedalījās Maskavā sarunās ar Staļinu un Molotovu, bija pilnvarots piekrist šim līgumam. Kā vēlāk rakstīja Alfreds Bērziņš savā grāmatā “1939. gads”, tas bija neatkarīgās Latvijas gala sākums. Sarunu laikā Staļins paziņoja, ka, ja Latvija neizpildīs PSRS prasības, tad Sarkanās armija okupēs tās teritoriju bez jebkādas vienošanās un atzīmēja, ka nav izslēgta vācu agresija (neraugoties uz “draudzības” līgumu), un tāpēc Padomju Savienībai ir nepieciešamas kara bāzes Kurzemē – Liepājā, Ventspilī un Mērsragā. Saskaņā ar savstarpējās palīdzības līgumu, kuru Latvija bija spiesta parakstīt, 1939. gada beigās Kurzemes teritorijā tika izvietoti 25 tūkstoši padomju karavīru (arī artilērija un kara kuģi).

1939. gada 5. oktobra līgums paredzēja līgumslēdzēju valstu neiejaukšanos to iekšējās lietās. Bet 1940. gada 16. jūnijā padomju valdība ultimatīvā notā pieprasīja ielaist Latvijas teritorijā neierobežotu Sarkanās armijas kontingentu un izmainīt savas valdības sastāvu, lai tā būtu draudzīga Padomju Savienībai. Šīs prasības bija pilnīgā pretrunā ar starptautisko tiesību normām, bet Latvijas valdība nolēma tās izpildīt, lai izvairītos no veltīgas asinsizliešanas (Latvijas armija nebija spējīga sekmīgi pretoties PSRS milzīgajam pārspēkam).

Daži vēsturnieki pārmet Ulmanim, ka viņš savā radiatorunā nosauca padomju karaspēku par draudzīgo armiju, un 1940. gada 20. jūnijā sankcionēja (kā valsts prezidents) Augusta Kirhenšteina valdības izveidošanu, kura bija faktiski prokomunistiska valdība, kaut gan jūnija mēnesī tajā vēl neviena komunistu nebija. Neraugoties uz to, ka Kirhenšteina valdības sastāvu apstiprināja valsts prezidents, to nevar uzskatīt par leģitīmu. Jaunos ministrus faktiski nozīmēja Maskavas pilnvarotais Andrejs Višinskis, bet Ulmanis tos apstiprināja ar savu parakstu jau būdams komunistu gūsteknis. Tas rāda, ka starp formālo un reālo mēdz būt ļoti liela atšķirība. Formāli Kirhenšteina valdība bija leģitīma, bet faktiski to uzspieda latviešu tautai Staļina pilnvarotie politiķi, kuri balstījās uz PSRS bruņotajiem spēkiem (tie okupēja visus Latvijas novadus).

1940.–1941. gadā padomju okupācijai sekoja staļiniskais terors. Ap 35 tūkstoši Latvijas pilsoņu tika represēti – apcietināti, nošauti, deportēti. Tajā skaitā bija arī Kirhenšteina valdības locekļi – žurnālists Pēteris Blauss, rakstnieks Jūlijs Lācis un ģenerālis Roberts Kļaviņš.

Kad vācu karaspēks 1941. gada vasarā okupēja visu Latvijas teritoriju, tā atkārtoti zaudēja neatkarību. 1943. gada martā Vācijas armijas sastāvā izveidojās latviešu leģions 54 tūkstošu karavīru sastāvā, kuru paši hitlerieši dēvēja par brīvprātīgo karaspēku, jo Vācijas parakstītā starptautiskā konvencija neatļāva iesaukt armijā okupēto teritoriju iedzīvotājus. Un atkal izrādījās, ka forma un reālais saturs nesakrīt. Lielākā daļa no latviešu leģionāriem bija nevis brīvprātīgie, bet mobilizēti piespiedu kārtā.

Pēc Otrā pasaules kara, kurā gāja bojā 50 miljoni cilvēku (piecas reizes vairāk nekā Pirmajā pasaules karā), antihitleriskās koalīcijas valstu savstarpējās attiecības arvien vairāk pasliktinājās. Līdz pat

1949. gadam atomieroči bija tikai ASV, bet 1949. gadā tos ieguva arī Padomju Savienība, un sākās bruņošanās sacensība, kura prasīja milzīgus līdzekļus un kuru padomju valsts nevarēja nodrošināt. Tas bija viens no galvenajiem iemesliem, kas piespieda Padomju Savienību pārtraukt “auksto karu” un veidot lojālas diplomātiskas attiecības ar Rietumu valstīm.

Taču mūsdienu apstākļos starp lielvalstīm ir nopietnas problēmas, kuras sarežģī to savstarpējās attiecības. ASV armija okupēja Irāku un cenšas šeit un citās valstīs ieviest demokrātisku kārtību. Bet amerikāņi Irākā cieta neveiksmi, un tam ir vairāki iemesli. Arābu mentalitāte nedod iespēju uzspiest Irākai demokrātisku politisku sistēmu no ārienes. Šītu un sunītu asiņaina savstarpēja cīņa vēl vairāk sarežģī situāciju. ASV regulārā armija nevar gūt izšķirošus panākumus cīņā pret arābu partizāniem, tāpat kā savā laikā Vjetnamā. Karš pret partizāniem nenotiek konkrētā frontes līnijā, regulāra armija nav spējīga uzvarēt partizānu kustību, kura maina savas darbības teritoriju, atstāj agrāko cīņas vietu un turpina pretoties citur.

Mūsdienu Krievija eksportē ne tikai naftu un gāzi, bet arī tehniku un ieročus. Ne tikai Indijai, bet arī Irānai, kura pretendē uz vadošo lomu musulmaņu valstu starpā. Krievijas palīdzība Irānai atomenerģijas pilnveidošanas ziņā satrauc ne tikai ASV un Izraēlu, bet arī citas valstis, kuras uzskata, ka Irāna tuvākajā nākotnē radīs atomieročus un apdraudēs kaimiņvalstis. Un ne tikai. Starptautiskās situācijas stabilizēšana nav iespējama bez kompromisiem, bez atteikšanās no problēmu atrisināšanas kara darbības ceļā. Tikai lielvalstu cieša sadarbība un kopīga cīņa pret terorismu spēj stabilizēt starptautiskās attiecības un novērst jaunus militārus konfliktus.

## 29. JURISPRUDENCE UN CILVĒKU TIESĪBAS

Jurisprudence ir zināšanas par tiesību praktisku pielietošanu. Katras valsts likumdošana nosaka ne tikai pilsoņu, bet arī amatpersonu tiesības un pienākumus. Satversme (konstitūcija) ir pamatlikums. Visiem citiem likumiem (kriminālkodeksam, civillikumam u.c.) ir jāatbilst pamatlikumam.

1922. gada Latvijas Satversmes 1. daļā bija 88 panti, kuri noteica Latvijas valsts iekārtu, likumu pieņemšanas principus Saeimā, ministru kabineta veidošanas un darbības kārtību, valsts prezidenta pienākumu un tiesības, kā arī citas politiskās sistēmas īpatnības.

1922. gadā Satversmes sapulce nepieņēma Satversmes 2. daļu – par pilsoņu pienākumiem un tiesībām, jo par to nobalsoja 62 deputāti, pret – 6 deputāti, bet 62 atturējās. Satversmes 2. daļas projekta 31 pantu atbalstīja gandrīz puse no deputātiem. Tie, kas atturējās, bieži vien nepiekrita tikai atsevišķiem pantiem, kurus turpmāk jaunā redakcijā pieņēma Saeima likumdošanas gaitā.

Latvijas otrās republikas Satversme (ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 1998. gada 23. oktobrim) satur gan 1922. gada pantus, gan pantus par pilsoņu tiesībām un pienākumiem, kā arī par tiesas orgānu struktūru un darbību. Satversmes 8. nodaļa paredz pilsētu un rajonu, kā arī apgabalu tiesu funkcionēšanu, nosaka Augstākās tiesas un Satversmes tiesas funkcijas, tiesības mainīt zemāk stāvošo tiesas instanču lēmumus un atcelt tos likumus, kuri neatbilst Satversmei. Latvijas Satversme nosaka, ka tiesa ir neatkarīga un pakļaujas tikai esošajiem likumiem, ka tiesnešus apstiprina Saeima un viņi darbojas līdz likumā noteiktam vecumam (viņus var atcelt tikai juri-diskās instances par likumu pārkāpšanu).

Tiesas neatkarība ir svarīga demokrātiskas valsts pazīme, bez kuras nav iedomājama tiesiska valsts. Padomju varas laikā tiesas neatkarības principu ignorēja. Ir zināms gadījums, kad 1950. gadā Latvijas komunistiskās partijas Daugavpils pilsētas komitejas pirmais sekretārs Feoktistovs jautāja vietējam tiesnesim Zubovičam, kas nosaka viņa lēmumus? Kad Zubovičs atbildēja, ka tos nosaka pastāvošie likumi, Feoktistovs viņu nosodīja un pateica, ka tiesnesim jārikojas nevis atkarībā no likumu pantiem, bet jāizpilda viņa, Feoktistova,

norādījumi. Ja viņš teiks, ka tiesai jāpiespriež cilvēkam cietumsods, tad tas arī jādara. Bet ja viņš teiks, ka apsūdzētais ir jāattaisno, tam arī ir jāpiekrīt.

Mūsdienu Krievijā arī ir konstatēti gadījumi, kad tiek ignorēta tiesneša neatkarība un viņi saņem norādījumus no valsts orgānu (arī prokuratūras) ierēdņiem – kā rīkoties. Masu informācijas līdzekļi ziņoja, ka tiesneši, kuri negribēja pakļauties tādai likumu ignorēšanai, tika atlaisti no darba, ka valsts ierēdņi centās ietekmēt arī advokātus, draudot ar izslēgšanu no advokātu kolēģijas.

Tiesa var sekmīgi funkcionēt tikai tad, ja objektīvi salīdzina prokuratūras apsūdzību ar advokāta argumentiem un rīkojas tikai saskaņā ar pastāvošajiem likumiem.

Senatnē augstākais tiesnesis bija absolūtais monarhs. Senebreju ķēniņu Zālamanu dēvēja par Zālamanu Gudro un stāstīja, kā viņš izšķīra konfliktu starp divām sievietēm, kad katra apgalvoja, ka dzīvais bērns ir viņas bērns, bet naktī mirušais bērns ir otrās sievietes bērns. Zālamans lika pārcirst ar zobenu dzīvo bērnu uz pusēm un katrai sievietei atdot bērna ķermeņa pusi. Tad istā māte lūdza atstāt bērnu dzīvu un atdot bērnu otrai sievietei. Un Zālamanam kļuva skaidrs, ka viņa ir istā māte, kurai sava bērna dzīvība ir dārgāka par visu.

Par tiesnešu un advokātu gudrību stāsta daudz un ne vienmēr ir iespējams atšķirt mītus no patiesības. Jūdu tradīcija paredzēja konflikta gadījumā vērsties pie rabīna. Rakstnieks V. Veresajevs aprakstīja rabīna tiesu tā. Divas sievietes, kuras žāvēja savu veļu kopīgos bēniņos, sūdzējās rabīnam, ka kaimiņiene naktī nozaga viņas veļas gabalus (katra apsūdzēja otru). Rabīns lika abām sievietēm nolikt savu veļu uz atsevišķiem krēsliem un atnākt rīt. Nākamā dienā rabīns lūdza pārbaudīt – varbūt kļūdaini ir paņemta sveša veļa. Viena no sievietēm turpināja apgalvot, ka visi veļas gabali pieder viņai, bet otra atzina, ka atrada uz sava krēsla arī svešus veļas gabalus. Viņu rabīns arī atzina par godīgu, jo viņš naktī uz katra krēsla pielika klāt savus veļas gabalus, un tā sieviete, kura apgalvoja, ka arī tie pieder viņai, ir zagle.

Carisma laikos populārs kļuva advokāts Pļevako. Par viņu stāstīja, ka viņš uzvarēja tiesas prāvās, kuras apsūdzētajiem likās bezcerīgas. Pļevako aizstāvēja tiesā bagātu tirgotāju, kurš atbrauca uz

Ņižnijnovgorodas gadatirgu un viesnīcā pārgulēja ar ielasmeitu. Tā apgalvoja, ka tirgotājs viņu izvaroja, un viltus liecinieki to apstiprināja. Pļevako pateica, ka viņš nespēj atspēkot teikto un novērst lēmumu par prāvu naudas sodu par labu cietušajai, bet lūdz tiesu soda naudas daļu atdot viesnīcas īpašniekam, jo, kad meiča pretojās, viņa ar saviem zābakiem saplēsa gultas veļu. Tad kārā uz naudu prostitūta iebilda, ka tā nebija, jo viņa noāva zābakus. Tātad tā nav izvarošana, viņa pati brīvprātīgi noāva zābakus, secināja Pļevako, un tiesa tirgotāju attaisnoja.

Kas Pļevako aizstāvēja garīdznieku, kurš tiešām izvaroja baznīcas apmeklētāju un nelikumīgi piesavinājās savas draudzes naudu, advokāts paziņoja, ka viņš nevar atspēkot apsūdzību. Bet viņš vērsās pie zvērinātajiem un teica: šis cilvēks daudzus gadus atlaida jums jūsu grēkus, un tagad viņš gaida, ka jūs viņam vienu reizi atlaidīsiet viņa grēkus. Un zvērināto verdikts bija: nav vainīgs.

Ja zvērināto tiesa atzīst apsūdzētā vainu, tad tiesnesis nosaka soda mēru likuma noteiktās robežās. Bet, kad zvērināto tiesa ar balsu vairākumu neatzīst vainu par pierādītu, tiesnesis nevar piespriest sodu. Daudzi juristi uzskata, ka zvērināto tiesas lēmumos izpaužas tautas pieredze un gudrība (61).

Visai sarežģīta ir tiesas kļūdu problēma. Pastāv viedoklis, ka labāk, ja attaisno 10 vainīgus, nekā soda 1 nevainīgu. Taču, acīmredzot, tiesa mēdz arī kļūdīties,— gan attaisnojot vainīgo pierādījumu trūkuma dēļ, gan atzīstot par vainīgu to, kurš ir apmelots, balstoties uz “šaubīgiem” pierādījumiem.

Rīgas jurists Andris Grūtups ir publicējis vairākas grāmatas, kurās analizē tiesas prāvas Francijā, Krievijā un Latvijā. 1894. gadā kara tiesa Parīzē tiesāja Francijas ģenerālštāba kapteini Alfredu Drefusu, kurš tika apsūdzēts Francijas militāro noslēpumu pārdošanā Vācijai, viņam piesprieda nāvessodu par dzimtenes nodevību, bet valsts prezidents viņu apžēloja un aizstāja viņam nāvessodu ar mūža spaidu darbiem tā saucamajā Velna salā. Taču 1899. gadā kara tiesa atzina spriedumu par kļūdainu, bet 1906. gadā Drefusu pilnīgi rehabilitēja. Izrādījās, ka “dokumentus” viltoja pulkvedis Žozefs Anrī. Viņu ieslodzīja cietumā un viņš tur izdarīja pašnāvību (62).

1911. gadā Kijevā tiesāja ebreju Mendeli Beilisu, kuru apsūdzēja rituālā slepkavībā. Pēterburgas Garīgās akadēmijas profesors I. Troic-

kis liecināja, ka jūdu reliģija aizliedz cilvēka asins lietošanu, bet citi eksperti bija pretējās domās. Zvērinātie (pareizticīgie zemnieki) attaisnoja Beilisu. Izrādījās, ka skolnieku Andreju Juščinski nogalināja zagļi, jo viņam bija zināmi noziedznieku nodomi un viņš varēja par to informēt policiju.

1925. gadā 17 gadus vecais vidusskolnieks Edvīns Leimanis Rīgā ar revolveri nošāva sociāldemokrātu sporta organizācijas biedru, 1905. gadā dzimušo Aleksandru Masaku. Viņa bērēs piedalījās tūkstoši sociāldemokrātu. To vidū bija Jānis Rainis, Fēlikss Cielēns, Mārgers Skujenieks u.c. Liecinieks Oto Freibergs liecināja, ka šāvējs bija Leimanis, bet vēlāk atsauc savu liecību. Leimaņa bagātie vecāki samaksāja lielu honorāru advokātam un tas "pierādīja", ka it kā liecinieks kļūdās. Kara tiesa attaisnoja Edvīnu Leimani un Oto Freibergu, kurš atteicās no iepriekšējās liecības.

Zvērināto tiesa Pēterburgā attaisnoja revolucionārās organizācijas aktīvisti skolotāju Veru Zasuliču, kura 1878. gadā šāva uz Pēterburgas pilsētas galvu Trepovu, jo viņš pavēlēja ar rīkstēm pērt revolucionāru Bogoļubovu.

Minētie piemēri liecina par to, ka dažos gadījumos zvērināto tiesa bija humāna un centās būt taisnīga, un arī par to, ka kļūdas tiesu praksē nebija retums.

Cilvēku tiesību aizstāvēšanā svarīga nozīme bija starptautisko organizāciju juridiskiem dokumentiem. Apvienoto Nāciju organizācija (ANO) 1948. gadā pieņēma Vispārējo cilvēku tiesību deklarāciju. Šai deklarācijai pievienojās arī Padomju Savienība, kaut gan Staļins netaisījās ievērot šī dokumenta prasības, bet vienkārši liekulīgi to sankcionēja. Deklarācijas 12. pants paredzēja cilvēka aizsardzību, ja tiek apdraudēts viņa gods, pārkāpta viņa mājas neaizskaramība un atvērtas viņa vēstules. 13. pants paredzēja cilvēku brīvu pārvietošanos savas valsts robežās un ārzemēs, kā arī iespēju atgriezties savā valstī. Tika norādīts, ka pilngadīgi vīrieši un sievietes ir tiesīgi stāties laulībā un viņu ādas krāsa vai reliģija nedrīkst būt par šķērslī ģimenes nodibināšanai. 17. pants proklamēja tiesības uz īpašumu un aizliedza to atsavināt. 18. pants uzsvēra tiesības brīvi izvēlēties reliģiju vai mainīt to. 19. pants fiksēja tiesības katram domāt to, ko tas vēlas, kā arī dalīties savos uzskatos ar cilvēkiem no jebkuras citas valsts. 21. pants norādīja, ka katram ir tiesības piedalīties savas valsts po-

litikā un izvirzīt politiķus ar vēlamām idejām. Katram cilvēkam ir tiesības uz uzskatu brīvību, tiesības brīvi paust šos uzskatus. 22. pants atzīmēja, ka sabiedrībai ir jāpalīdz saviem locekļiem maksimāli pilnveidoties. 23. pants paredzēja tiesības uz darbu, tiesības izvēlēties darba veidu un saņemt atalgojumu, kas ļauj uzturēt ģimeni. 27. pantā tika norādīts, ka katram cilvēkam ir tiesības uz izglītību, ka vispārējai izglītībai jābūt bez maksas.

ANO 1948. gada deklarācija ietekmēja demokrātisko valstu likumdošanu. Šī deklarācija paredz pilsoņu vienlīdzību likuma priekšā, aizliedz diskrimināciju, spīdzināšanu un verdzību, iejaukšanos cilvēku privātajā dzīvē.

Demokrātiskas valsts pilsoņiem ir pasīvas un aktīvas vēlēšanu tiesības, tiesības piedalīties sapulcēs un gājienos.

Tiesības, protams, nevar pastāvēt bez pienākumiem, un galvenais cilvēku pienākums ir izpildīt valstī pastāvošos likumus. Jāatzīmē arī tas, ka cilvēka tiesības un iespēja tās realizēt nav viens uz tas pats. Tiesības uz darbu var nodrošināt tikai valsts efektīga ekonomiska politika, kas nodrošina darba vietas ieinteresētām personām un paredz valsts pabalstus bezdarbniekiem. Tiesības uz izglītību ne vienmēr nodrošina to praktisku realizēšanu. Latvijā u.c. valstīs, kur pamatskolas izglītība ir obligāta un vidusskolā arī mācās bez maksas, par augstskolas apmeklēšanu ir jāmaksā vairākumam. Un tāpēc studentiem ir jāpalīdz ar bankas kredītiem un citiem atvieglojumiem.

Juristu pienākums ir palīdzēt visiem pilsoņiem iepazīties ar pastāvošiem likumiem, – lai viņi tos stingri ievērotu un izmantotu savā labā tās tiesības, ko šie likumi paredz. Katrā valstī darbojas juridiskas iestādes, kas valsts politiskās sistēmas svarīga sastāvdaļa. Demokrātiskā valstī prokuratūra, tiesa, policija un advokatūra aizstāv cilvēka tiesības, aizsargā cilvēkus no noziedzniekiem, palīdz pilsoņiem aktīvi piedalīties likumdošanas un pārvaldes pilnveidošanā.

## NOSLĒGUMS

Pasaulē pēc koloniālās sistēmas sabrukuma izveidojās vairāk nekā 200 valstis – tās, kas pastāvēja jau 19. gadsimtā un tās, kuras radās 20. gadsimtā. Šīm valstīm daudz kas ir kopīgs, bet ir arī lielas atšķirības. Visur svarīga loma ir likumdošanai, bet ir valstis, kur ir saglabāties nāvessods un miesas sodi, un valstis, kur tie ir atcelti. Visām valstīm ir bruņotie spēki, bet vienā gadījumā ir saglabāties obligātais karadienests, bet citās valstīs ir profesionāla armija.

Kopīga ir tieksme nodrošināt pilsoņu labklājību, bet Rietumeiropā ir augsts dzīves līmenis, savukārt vairākās Āfrikas valstīs iedzīvotāji cieš badu. Kopīgā ir tirgus ekonomika. Taču ASV importē naftu, bet Krievija to eksportē. Trešo pasaules karu izdevās novērst, bet lokālie kari turpinās. Futurologi paredzēja, ka 20. gadsimta otrajā pusē zemeslodes iedzīvotāju skaits pārsniegs 10 miljardus. Bet tas nenotika. Pareģoja arī, ka līdz 21. gadsimta sākuma naftas un gāzes krājumi būs izsmelti, un, ja netiks atklāti jauni enerģijas avoti, cilvēce piedzīvos katastrofu. Bet arī tas nenotika. 21. gadsimta sākumā pasaules iedzīvotāju skaits pārsniedza 6 miljardus. Ķīnā bija ap 1,3 miljardi iedzīvotāju, Indijā – 1,1 miljards iedzīvotāju, ASV – 297 miljoni iedzīvotāju, Indonēzijā – 223 miljoni iedzīvotāju, Brazīlijā – 181 miljons iedzīvotāju, Pakistānā – 146 miljoni iedzīvotāju, Bangladešā – 144 miljoni iedzīvotāju, Krievijā – 142 miljoni iedzīvotāju un Nigērijā – 136 miljoni iedzīvotāju (63). Visstraujāk aug iedzīvotāju skaits Āfrikas kontinentā, kaut gan tur ir visvairāk bada cietēju. Mongoloīdās rases tautas vairojas tādiem tempiem, ka izraisa pārdomas par tās iespējamo pārsvaru pār balto rasi nākotnē. Postindustriālās valstīs dzimstības līmenis ir zems. Daudzās ģimenēs bērnu nav, vai ir tikai viens bērns. Tas ir izskaidrojams ne tikai ar ekonomiskajiem cēloņiem (bērnu audzināšana ir saistīta ar lieliem izdevumiem), bet arī ar to, ka sievietes arvien vairāk piedalās saimnieciskajā un politiskajā dzīvē un nevar veltīt nepieciešamo uzmanību bērniem.

Raksturīga ir arī apkalpojošās sfēras dominēšana augsti attīstītajās valstīs, jo darba ražīgums ir sasniedzis tik augstu līmeni, ka strādājošo skaits ražošanas sfērā ir krasi samazinājies. Mūsdienā

apstākļos Āzijas un Āfrikas iedzīvotāju migrācija uz Rietumeiropas un Ziemeļamerikas valstīm ir kļuvusi par masveida parādību, un tas maina elektorāta sastāvu. Rietumu demokrātijas apstākļos svarīga loma ir ne tikai naudai, bet arī vadošiem posteņiem valsts aparātā, ar kuru palīdzību var reāli ietekmēt valsts politisko kursu. Mūsdienā pasaulē atomieroči ir ne tikai ASV, Krievijai un Ķīnai, ne tikai Anglijai un Francijai, bet arī Indijai, Pakistānai un Izraēlai. Iespējams, ka tuvākajos gados atomieročus iegūs arī Irāna. Tādi centieni ir arī Ziemeļkorejas komunistiskās valsts valdībai.

Nopietna problēma ir apkārtējās vides piesārņošana, kuras izmaiņas klimatā.

Visas šīs problēmas prasa izmaiņas dažādu valstu politikā, prasa cilvēku sabiedrības pilnveidošanos, konfliktu novēršanu valstu starpā. Šo uzdevumu sekmīga atrisināšana tiks nodrošināta tad, ja valstis vadīs nevis politikāņi, bet politiķi.

V. Čērčils teica, ka atšķirība starp politikāņiem un politiķiem ir tāda, ka pirmie domā tikai par panākumiem priekšā stāvošajās parlamenta vēlēšanās, bet otrie – par nākamajām paaudzēm.

Cilvēces nākotne lielā mērā būs atkarīga no tā, vai izdosies nodrošināt politiķu dominēšanu, viņu prasmi pareizi risināt neatliekamās problēmas.

## ATSAUCES

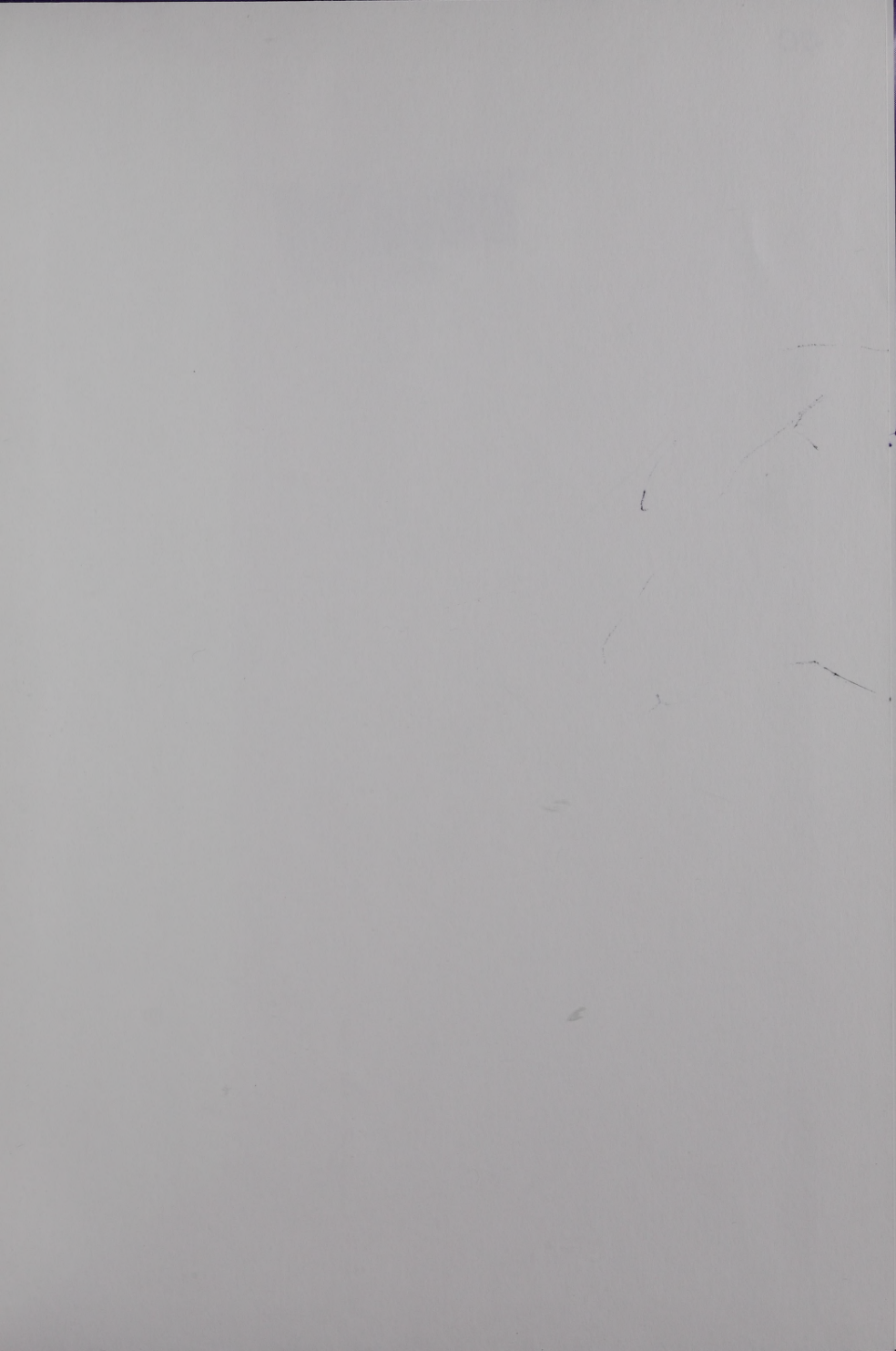
1. Gēte J.V. Fausts. Rīga, 1998. – 79. lpp.
2. Штемпель Д. Население мира в 2000 году. Москва, 1988. – с. 78.
3. Sudrabkalns J. Kopoti raksti, 1. sēj. Rīga, 1958. – 15. lpp.
4. Филосовский энциклопедический словарь. Москва, 1983. – с. 478.
5. Кант И. Избранные сочинения. Том 1. Калининград, 2005. – с. 162.
6. Микоян А. Так было. Москва, 1999. – с. 592–593.
7. Markss K., Engels F. Komunistiskās partijas manifesti // K. Marksa un F. Engelsa darbu izlase divos sējumos. I sējums. Rīga, 1950. – 39. lpp.
8. Арон Р. Этапы развития социологической мысли. Москва, 1993. – с. 475.
9. Broks J. Tiesības filozofija. Rīga, 2004. – 123. lpp.
10. Priedītis A. Latvijas kultūras vēsture. Daugavpils, 2000. – 207. lpp.
11. Диена, 1999 – 4. октябрь.
12. Сталин И. Об основах ленинизма // Вопросы ленинизма. Москва, 1953. – с. 77.
13. Ленин В. Полн. собр. соч. Том 45, с. 359.
14. Ленин В. Собр. соч., 4-ое издание. Том 31, с. 210.
15. Барзгова Е. Американская социология. Бишкек, 1997. – с. 95.
16. Mūrnieks E. Sabiedrības sociāli ekonomiskā stratifikācija. Rīga, 2000. – 10. lpp.
17. Ритцер Дж. Современные социологические теории. Москва, 2002. – с. 357.
18. Антонов А. Микросоциология семьи. Москва, 2005. – с. 310–311.
19. Kovaļevs S. Ģimenes attiecību psiholoģija. Rīga, 1990. – 80. lpp.
20. Литературная газета, 1971. 18 августа.
21. Čarlzs H. Zilonis un blusa. Rīga, 2002. – 233. lpp.
22. Lapsa T. Sabiedriskās attiecības. Rīga, 2002. – 128. lpp.
23. Мурадян А. Двудесятилетний Янус. Введение в политологию. Москва, 1994. – с. 241.
24. Ģidens E. Sabiedrības veidošanās. Rīga, 1999. – 313. lpp.
25. Lāķis P. Socioloģija. Rīga, 2002. – 71. lpp.
26. Жюль К. Социология. Москва, 2004. – с. 215.
27. Kisindžers H. Diplomātija. Rīga, 2001. – 338. lpp.
28. Восленский М. Номенклатура. Лондон, 1990. – с. 123.
29. Stranga A. LSDSP un 1934. gada 15. maija apvērsums. Rīga, 1998. – 185. lpp.
30. Korfilda R. Sekmīgas intervijas māksla. Rīga, 2001. – 28. lpp.
31. Meņšikovs V. Latgale ceļā uz konkurētspējīgu tirgu. Daugavpils, 1997. – 118. lpp.

32. Ašmanis M. Politikas terminu vārdnīca. Rīga, 1999. – 125. lpp.
33. Mūsdienu politiskā filozofija. Sastādītājs J. Kiss. Rīga, 1998. – 55.–56. lpp.
34. Берлин И. Философия свободы. Москва, 2001. – с. 21.
35. Latgaliešu politiķi un politiskās partijas neatkarīgajā Latvijā. Sastādītāji Ē. Jēkabsons un V. Ščerbinskis. Rīga, 2006. – 273. lpp.
36. Мельник В. Политология. Минск, 1999. – с. 428.
37. Blūzma V., Celle T. u.c. Latvijas valsts atjaunošana 1986.–1993. Rīga, 1998. – 136.–137. lpp.
38. Stradiņš J. Trešā atmoda. Rīga, 1992. – 396. lpp.
39. Mauriņa Z. Septiņi viesi. Rīga, 2006. – 8. lpp.
40. Kļeckins Ā. Kā mums saprast identitāti // Latgales konferences materiāli. Rēzekne, 2006. – 25. lpp.
41. Дюркгейм. Самоубийство. Санкт-Петербург, 1998. – с. 33.
42. Тойнби А. Постигание истории. Москва, 2004. – с. 173–174.
43. Ašmanis M. Politiskā teorija. Rīga, 2004. – 215. lpp.
44. Vēbers M. Politika kā profesija un aicinājums. Rīga, 1995. – 30. lpp.
45. Сорокин П. Социальная культурная динамика. Санкт-Петербург, 2000. – с. 598.
46. Коваль Л. Дневник свидетеля. Книга вторая. Рига, 2006. – с. 335.
47. Тauriņš. Politika. I. Rīga, 1999. – 107. lpp.
48. Санистебан А. Основы политической науки. Москва, 1992. – с. 62.
49. Нашениекс В. Политология. Рига, 2001. – с. 27.
50. Rodins M. Politoloģija. Rīga, 2000. – 37.–38. lpp.
51. Rozs Dž. Brīvības morāle. Rīga, 2001. – 17. lpp.
52. Волкович Б. Из истории еврейской культуры в Латвии (1918–1940). 1. часть. Даугавпиль, 2002. – с. 26.
53. Дмитриев. Конфликтология. Москва. 2001. – с. 249.
54. Большая советская энциклопедия. Том 15. Москва, 1974. – с. 7.
55. Tauta nevar iztikt bez mitoloģizētas vēstures // Nedēļa. 2006. 30. oktobrī – 27. lpp.
56. Latvijas republikas satversme. Rīga, 2002. – 3. lpp.
57. Dribins L., Spārītis O. Vācieši Latvijā. Rīga, 2000. – 68. lpp.
58. Rotčailds Dž. Etnopolitika: konceptuālās aprises. Rīga. 1999. – 93. lpp.
59. Политология. Под редакцией профессора М. Василика. Москва, 2005. – с. 503.
60. Арон Р. Избранное. Москва, 2004. с. 406.
61. Pleps J., Pastors E., Plakane I. Konstitucionālās tiesības. Rīga, 2004. – 540. lpp.
62. Grūtups A. Tiesāšana kā māksla. Otrā daļa. Rīga, 2003. – 99. lpp.
63. Вести. Еженедельник, 2006. 28 сентября.

Makets sagatavots Daugavpils Universitātes  
Akadēmiskajā apgādā "Saule".

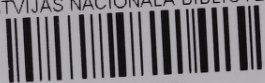


Izdevējdarbības reģistr. apliecinība Nr. 2-0197.  
Iespriests DU Akadēmiskajā apgādā «Saule» —  
Saules iela 1/3, Daugavpils, LV-5400, Latvija.



3.00

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA



0308130429

2007-3

481